

Løgmannsskrivstovan

F R Á G R E I Ð I N G U M
AT EINSKILJA
FYRITØKUR LANDSINS

Frágreiðing um at einskilja fyrítøkur landsins

Útgevvari: Løgmansskrivstovan, 2001

Perma: Ingi Joensen

Umbróting, repro og prent: Hestprent

Innbinding: Helge Justinussen

ISBN 99918-962-1-X

Yvirlit

Samandráttur, niðurstøður og tilmæli	5
Formlig viðurskifti	12
Inngangur	12
Arbeissetningur	12
Verkætlanarskipan	13
I partur Einskiljing sum politiskt og búskaparfrøðiligt fyribrigdi ..	15
1 Inngangur	16
1.1 Allýsing av hugtøkum	16
1.2 Mark millum alment og einskilt	16
1.3 Viðgerð av spurninginum um at einskilja	17
2 Einskiljingartilgongd í altjóða høpi	21
2.1 Rákið seinnu árin	21
2.2 Søluhættir	27
2.3 Einskiljing og týðningur fyri menning av kapitalmarknaðum	30
2.4 Einskiljingarpolitikkur og stovnsgerð í OECD-londum ..	32
3 Búskaparligar grundgevingar fyri og móti at einskilja ...	40
3.1 Einskiljing og búskaparlig mál	40
3.2 Marknaðarbrek sum grundgeving fyri almennum fyritøkum	41
3.3 Eru einskildar fyritøkur effektivari enn almennar	46
3.4 Býtispolitiskar avleiðingar av at einskilja	52
II partur Serføroysk viðurskifti viðvíkjandi einskiljingum	55
4 Búskaparvági, alment ríkiðømi og einskiljing	56
4.1 Tilvitan um búskaparligan vága	56
4.2 Miðsavnaður búskaparvági hjá tí almenna	58
4.3 Gjøgnumskygni viðvíkjandi almennum ognum	59
4.4 Fyrimyndarlig verja av ognum skattgjaldarans	63
5 Fyrirøkur hjá landinum at einskilja	66
5.1 Hvørjar treytir skulu setast fyri, hvørjar fyrirøkur móguliga	
skulu veljast at einskilja	66
5.2 Yvirlit yvir fyrirøkur við marknaðarbarari framleiðslu ...	69
5.3 Virðismeting av landsfyrirøkum	76
6 At tryggja samfelagsáhugamál, um einskilt verður	83
6.1 Einskiljing sum amboð, ið tryggjar samfelagslig áhugamál	83
6.2 Einskiljing sum hóttan móti samfelagsligum áhugamálum	94

7	Skipan av einskiljingartilgongd	100
7.1	Politisk mannagongd og uppgávubýti	100
7.2	Tíðarætlan og raðfylgja viðvíkjandi sølu av fyrirøkum landsins	104
	Bókmentir	107
	Aðrar keldur	108
	Notur	109

Samandráttur, niðurstøður og tilmæli

1. Fólkaræðislig viðurskipti

Vinnupolitiskur trupulleiki í Føroyum er, at markið millum einskilda og almenna geiran er heldur ógreitt og ótíðarhóskandi.

Vanlig vinnupolitisk stevna í londum við fólkaræði og marknaðarbrúskapi er, at uppgávan hjá tí almenna er at skipa vinnuni greiðar lógarkarmar at virka undir og at tryggja rímiliga og rættvísa kapping innan ymsu vinnugreinarnar. Politiski myndugleikin í Føroyum er tó í mun til onnur lond í serstøðu, tí beinleiðis ávirkandi ognarluttøka í fyrirkum, sum virka í kapping, er óvanliga stór.

Politiski myndugleikin er í óhepnari tvístøðu, tí hann innan fleiri kappingarkendar vinnur eigur størstu fyrirkurnar, samstundis sum hann eisini ásetir kappingarreglur og hevur eftirlit við, at kappingin gongur reiðiliga fyri seg.

Grundsjónarmið í londum við fólkaræði snýr seg um valdsbýti, har tað er fólkið, sum býtir valdið út á ymsar samfelagsstovnar: tað lóggevandi, úttinnandi og dømandi valdið. Harumframt eisini valdsbýti millum statin og einstaklingin, sum byggir á hugsanir um, at tey, sum úttinna vald hins almenna, ikki gera seg inn á ands-, ognar- og virkisrættindi hjá tí einstaka. Tað kann í hesum høpi neyvan sigast at samsvara við fólkaræðisliga hugsjón, at tað almenna bjóðar einstaklingum í vinnuliga kapping, samstundis sum tað almenna við peningi skattgaldarans kapitaliserar fyrirkur, ið settar verða inn í kappingina.

Hesin fólkaræðisligi trupulleikin kann í stóran mun verða loystur, um fyrirkur hjá landinum, sum longu virka í kapping, verða seldar.

2. Betri verja av virðum skattgaldarans

Í hesi frágreiðing er ikki neyvt mettt um, hvussu nógv fyrirkur landsins marknaðarliga eru verðar. Politisk viðgerð av grundleggjandi spurningum viðvíkjandi einskiljingum hevur verið avmarkað, og kann tí sigast, at tað neyvan hevði loyst seg í frágreiðing sum hesari at nýtt nógv orku til nágreiniligar virðismetingar. Hetta kann gerast, tá ið greiðari ábendingar eru um, hvørt politiskur vilji er fyri at einskilja yvirhøvur og í hvønn mun.

Ivi er tó ikki um, at føroyski skattgaldarin umvegis tað almenna

eigur stór virði í fyrítøkum, sum virka í kappingarumhvørvi, og sum vanligar verða roknaðar at hoyra einskilda geiranum til.

Leysligt virðismát er bókaður eginpeningur í roknskapum fyri fyrítøkur landsins, sum vísir samanlagt innara virði úti við 3,8 mia kr við árslok 2000. Yvirlitið yvir fyrítøkur landsins, sum eru við í hesi samanteljing av eginpeningi, er ikki fullfíggað. Við í uppgerðini eru tó nakrar av størstu fyrítøkum landsins, sum longu virka í kapping, sum hava marknaðarbara framleiðslu, og sum tí hóska at verða einskildar.

Verða íløgúáhugamál hjá føroyska skattgjaldaranum lýst í fakligum høpi, má staðfestast, at illa verða virði hansara vard.

Grundregla viðvíkjandi verju av íløguvirðum – lýst við fólksligum orðafelli – er, at „øll egg eiga ikki at verða lögð í somu kurv“. Henda grundreglan fyri vágaspjalling er ikki fylgd, tá ið talan er um íløgurnar hjá tí almenna í fyrítøkur, sum virka undir marknaðarkorum. Støddin á føroyska búskapinum svarar bert til fáar hundradtúsundapartar av alheims bruttotjóðarúrtøkuni. Tað almenna hevur tó so at siga „lagt øll egg í somu kurv“, tí at kalla allar fyrítøkuíløgur hins almenna eru tengdar at føroyska búskapinum.

Afturat hesum kemur, at tað almenna við skattum og avgjaldum hevur virksemd í føroyska búskapinum sum sína høvuðsinntøkukeldu. Landið hevur bæði føroyska búskapin sum inntøkukeldu, og í landinum er nógv tann størsti parturin av ognunum plaseraður.

Sæð frá konjunkturstyringar- og íleggjarasjónarmiði undir einum kann sigast, at landið tekur á seg dupultan vága. Tekur búskaparkreppa seg upp, fara skatta- og avgjaldsinntøkur landsins at minka. Samstundis er sannlíkt, at ognir landsins í føroyska búskapinum minka munandi. Uppsparing hins almenna minkar við øðrum orðum í eini stöðu, har mest brúk er fyri henni – veri seg um fyrítøkur verða seldar ella í sambandi við tað kredittvirðið, ognirnar umboða, og sum hava týðning fyri tær lántøkutreytir, ið settar verða tí almenna.

Fyri betur at verja íløguvirðini hjá landinum og føroyska borgaranum eigur tað almenna at minka um ávirkanði ognarluttøku sína í fyrítøkum, sum virka í kappingarumhvørvi, og í størri mun at brúka ognirnar til at gjalda skuld aftur ella til betur vágaspjaddar íløgur í Føroyum og heimsbúskapinum, sum geva hóskað vinning í mun til vága.

3. Størri ráсарúm hjá almennu fyrítøkuni í kappingarumhvørvi at virka fyri virðisskapan

Landið eigur fleiri fyrítøkur, sum virka í kappingarumhvørvi. Einskildu fyrítøkurnar, kappast verður við, kenna kappingartrýstið frá almennu fyrítøkunum sum kappingaravlagandi og órímliga. Hinveg-

in kenna almennu fyrítøkurnar tíðum eigaraviðurskiftini sum avmarkandi fyri møguleikar teirra at klára seg í kappingini. Hesi sjónarmið hjá einskildu og almennu fyrítøkunum eru í andsøgn hvørt við annað, men geva tó greiða ábending um, at óheppin vinnupolitisk viðurskifti gera seg galdandi.

At klára seg í kappingini mugu almennar fyrítøkur hava rásarúm at laga virkseimið til skiftandi eftirspurning, og kann hetta hava við sær kapitaltørv til at fígga tíðarhóskandi framleiðslutól. Almenna fyrítøkan er í hesum høpi í torførari støðu, tí tað at broyta virkisøki mangan krevur drúgva politiska viðgerð. Somuleiðis kann vera ilt at útvega neyðugan kapital, tá ið endalig ábyrgd av fyrítøkuni liggur hjá politiska myndugleikanum. Ognartilknýtið til tað almenna ger, at kapitalútvegan gerst partur av politiskum raðfestingum, sum gjørdar verða viðvíkjandi íløgukarmi og fíggarlóg. Tað kann tí henda, at almenn fyrítøka, sum lættliga kundi funnið vágafúsan kapital á marknaðinum til verkætlanir við góðum vinningsvónum, ikki fær útvegað sær hóskandi kapitalgrundarlag.

Lutvíst ella heilt at einskilt fyrítøkur hjá landinum kundi verið týðandi politiskt stig at loyst hesar trupulleikar. Lutvís einskiljing kann fara fram, við at landið selur part av ogn síni í ávísari fyrítøku, ella við at fyrítøkan skipar fyri at geva út nýggj partabrøv, sum verða boðin út til sølu til almenningin og/ella til strategiskan íleggjara.

4. Menning av fíggarliga undirstøðukervinum

Fíggarliga undirstøðukervið í føroyska búskapinum er undirment samanbórið við flestu lond, føroyingar hava búskaparligt samskipti við.

Væl virkandi fíggarjarkervi hevur týðning, tá ið kapitalur skal beinast inn á vinnuøki, har hann virkis- og samfelagsbúskaparliga kann virka fyri størstu virðisskapanini. Serligur trupulleiki í føroyskum høpi snýr seg um møguleikarnar hjá vinnulívinum at útvega sær eginpening.

Betri atgongd til tolnan kapital – heruppi eginkapital – verður tryggjað við vælvirkandi og vælskipaðum handilsstaði fyri parta- og lánsbrøv, sum føroyskar fyrítøkur við kapitaltørv hava smidliga atgongd til.

Mótsvarandi tørvur hjá føroyskum eins væl og útlendskum íleggjarum verður somuleiðis tryggjaður við slíkum marknaðarstaði.

Væl virkandi virðisbrævamarknaður hevur við sær, at lættari verður hjá íleggjarum við ymsum plasingartørvum at mæta fyrítøkum og øðrum búskapareindum, sum hava stutt- og langfreistaðan kapitaltørv.

Skal áhugi hjá tolnum íløgukapitali fyri at leita inn í føroyskt

vinnulív vekjast og mennast, er neyðugt, at áhugavert útboð av føroyskum partabrøvum verður lagt fram á marknaðin. Tað almenna kann við varisliga og stigvíst at selja fyrítøkur hjá sær virka fyri at menna føroyska undirstøðukervið, og kann hetta koma samlaða føroyska vinnulívinum og búskapinum til góðar.

5. Betri íløgumøguleikar fyri langfreistaðari føroyskari uppsparing

Uppsparing føroyinga, skipað sum langfreistað uppsparing, hevur seinnu árinum staðið í vøkstri. Hetta ger seg galdandi viðvíkjandi stovnsligum íleggjarum sum t.d. arbeidssloysskipanini, arbeidsmarknaðareftirlønargrunninum og vanligum eftirlønargrunnum, sum spjaða íløgur sínar í Føroyum og uttan fyri Føroyar við vinningi fyri eyga. Uppsparing á kapitalkontum hjá einstaklingum í peningastovnum hevur eisini staðið í vøkstri. Samstundis eru útlit til, at serliga eftirlønarpásparring fer at standa í stórum vøkstri komandi 15 árinum.

Við árslok 2000 var eftirlønarpásparringin hjá føroyingum mett at vera millum 2,5 og 2,8 mia kr. Útlit eru til, at henda uppsparing fram til 2015 fer at vaksa til einar 12 mia kr, roknað í dagsins krónuvirði.

Her er talan um uppsparingar, ið hóska til langfreistaðar íløgur. Sum er, er útboð av virðisbrøvum frá føroyskum búskapareindum – heruppií partabrøvum – sera avmarkað. Hetta hevur við sær at t.d. eftirlønarpásparring í størstan mun verður beind uttanlands, har íløguevni við nøktandi vinningsvónum í mun til tapsvága eru løtt at finna. Við sera avmarkaða marknaðarlaga útboðnum av føroyskum partabrøvum er vandi fyri, at óheppin javnvág framhaldandi fer at gera seg galdandi millum útgangandi og inngangandi kapital millum Føroya og útlanda.

Langfreistaðari føroyskari uppsparing tørvar áhugaverd føroysk íløguevni, og útboð av partabrøvum hjá fyrítøkum hjá landinum kundi verið við til at bøtt um henda javnvágstrupulleika.

Skráseting av føroyskum fyrítøkum á skipaðum virðisbræva-marknaði kann herumframt hava avgerandi týðning fyri at breiðka eigaraskaran viðvíkjandi føroyskum fyrítøkum. Við hesum kann henda, at hugburðsbroyting fer fram hjá stórum parti av føroyingum, tí teir beinleiðis ella gjøgnum eftirlønarskipan hava áhuga fyri, at fyrítøkurnar skapa virðir, sum eru grundarlagið fyri, at rímligur vinningur fæst av uppspardum peningi at nýta eftir lokið arbeidslív.

Fortreyt fyri hesum er, at tær eftirlønarskipanir, sum settar eru ella verða í verk, byggja á grundreglur um gjøgnumskygni, soleiðis at limur í eftirlønarskipan greitt fær at vita – og fær ávirkan á – hvussu

peningur hansara verður umsitin. Tað hevur tí stóran týdning, at politiski myndugleikin skipar eftirlønarlóggávu, skattalóggávu og aðra lóggávu soleiðis, at løntakarin fær møguleika fyri at seta og flyta sín uppsparða pening í virðisbrøv ella til teir kapitalumsitarar, sum skapa frægasta vinningin.

6. At skipa varisliga einskiljingartilgongd

Fyri at røkka málinum um at seta nútíðarhóskandi mørk millum tað almenna og tað einskilda, betur at verja ognir skattgjaldarans, at menna fíggarliga undirstøðukervið, at fáa breiðari ognarluttøku millum føroyingar í føroyskum fyrítøkum o.a. verður mælt til, at varislig einskiljingartilgongd verður sett í verk.

Mælt verður til, at fyrítøkur hjá landinum stigvíst verða seldar næstu 10 árinum ella yvir longri áramál, og at solumførini verða lögð soleiðis til rættis, at íløguførleiki og uppbygging av m.ø. eftirlønarparsparing fáa stundir til at fylgja við útboðnum. Hóskandi árligt útboð kundi t.d. í 2002 byrjað við 100-200 mió kr fyri síðan at vaksið til 200-300 mió kr um árið í 2004.

Greitt er, at „rættur“ marknaðarprísir ikki fæst tál ið selt verður, um útboðin nøgd av partabrøvum er ov lítil. Ein grundin til hetta er, at eftirlønargrunnar og aðrir yrkisligir íleggjarar, sum hava stóran týdning fyri prísásetingina, bera kostnað av at kanna og meta um, hvørt íløgga gevur nøktandi vinning ella ikki. Tískil hava hesir íleggjarar ikki áhuga fyri at kanna ávísa fyrítøku og at leggja inn keypsbøð, um partabrævanøgðin, ið stendur í boði, er lítil. Íløgutilboðini eru mong, og er landið við at selja av partabrøvum sínum í roynd og veru í kapping við tilboð, sum standa íleggjarum í boði á øllum heimsins virðisbrævamarknaðum.

Einskiljingartilgongd er at meta sum „læru-tilgongd“, har politiski myndugleikin í solumfari fær bersøgið aftursvar frá marknaðinum um, hvørt álit er á politiska og búskaparliga umhvørvinum í Føroyum. Politiski og umsitingarligi myndugleikin fær við hesum virðismikla vitan frá marknaðinum um, hvussu solumfør, sum verða framd seinni, kunnu leggjast til rættis, og um føroyski skattgjaldarin verður fyri fíggarligum vanbýti ella ikki, um almenn fyrítøka verður seld.

Føroyingar gera beinleiðis ella umvegis føroyskar fíggarstovnar stórar íløgur í útlondum og taka her við vága á seg, sum viðvíkur búskapum í øðrum londum. Nærum ongar forðingar eru í útlondum fyri hesum, tí flestu lond kappast um at draga til sín vágafúsan kapital. Tað kann tí sigast vera rímligt, at eisini útlendskur kapitalur sleppur fram at føroyskum íløguevnum – eisini fyrítøkum, sum landið selur.

Her eru tó ávís vandamál, ið kunnu hugsast, og sum politiski myndugleikin eigur at leggja upp fyri, um avgerð verður tikin um at fara undir at einskilja. Vil illa til, kann hugsast, at strategiskur íleggjari – útlendskur ella føroyskur – leggur seg eftir at vinna ræðið á fyrirtøku, sum landið selur, fyri á hendan at hátt koma í monopollíka støðu á føroyska marknaðinum. Við hesum eru brúkaraáhugamál í vanda, tí fyrirtøka, sum ikki fær kapping, kann hækka prísir í stórum, uttan at kundin fer aðrar vegir.

Annað vandamál viðvíkjandi stórum íleggjarum, ið vilja hava beinleiðis ávirkan á fyrirtøkuna, landið selur, snýr seg um, hvar høvuðssætið og aðrir týðandi partar av seldu fyrirtøkuni skulu halda til. Er íleggjarin t.d. stór útlendsk fyrirtøka, sum longu hevur høvuðssæti í útlandum, ið virkar væl, kann hugsast, at hesin parturin av føroysku fyrirtøkuni verður spardur burtur ella fluttur. Við hesum verða nøkur arbeiðspláss sum hava stóran strategiskan týðning fyri samfelagið, flutt av landinum, samstundis sum ringvirknaður rakar innlendarskar fyrirtøkur, sum standa fyri hávitanartænastum innan kunningartøkni, lögfrøði, grannskoðan o.ø..

Myndugleikar hava ymisk amboð til taks, ið kunnu byrgja upp fyri hesum trupulleikum. T.d. kann tað almenna, um tað selur ávísa fyrirtøku til strategiskan keypara, seta fram krav um, hvar høvuðssætið skal vera. Somuleiðis kunnu myndugleikarnir forða fyri, at einstakur íleggjari fær móguleika at vinna ræðið á fyrirtøkuni. Hetta kann t.d. gerast við hámarki fyri, hvussu stóran part av partabrøvunum í fyrirtøkuni ein einstakur íleggjari kann ogna sær, ella við at hámark verður sett fyri, hvussu nógvar atkvøður ein einstakur íleggjari kann hava á aðalfundi.

Amboðini at tryggja brúkara- og onnur samfelagsáhugamál í sambandi við einskiljingar eru fleiri. Her skal tó vera mælt til at fara varisliga fram, um beinleiðis avmarkan og forðing fyri útlenskum íløgum í føroyskar fyrirtøkur verður framd. Hetta amboðið verður í millumtjóða høpi vanliga góðtikið í ávísan mun, tá ið talan er um fiskivinnu og alivinnu. Men verða ógvisligar forðingar settar upp fyri útlenskum íløgum innan aðrar vinnur, er vandi fyri, at lond, sum Føroyar hava handilssamstarv við, meta forðingarnar sum ágang móti sokallaðu „fýra frælsunum“, sum er hornasteinur undir nútíðar búskaparligum samstarvi.

Fyrirtøkur hjá landinum eru ymiskar, og fara tí árin á t.d. kappingarumhvørvi, brúkaraviðurskifti og onnur samfelagslig áhugamál at gera seg galdandi á ymsan hátt. Neyðugt er tí, at landsstýrið ger nágreiniligt fyrireikingararbeiði fyri hvørja fyrirtøku sær, sum politisk undirtøka móguliga er fyri at einskilja.

Einskiljingar eru at meta sum drúgv og torgreidd tilgongd, og er

tí sjálffylgja, at landsstýrið afturvendandi leggur mál, sum hava við ítøkilig stig í einskiljingartilgongd at gera, fyri lögtingið. Við hesum kann gjøgnumskygni og fólkaræðislig tilgongd tryggjast. Stigvísa tilgongdin gevur eisini lögtinginum móguleika fyri heilt ella partvíst at steðga einskiljingum, er áhugi fyri hesum.

Formlig viðurskipti

Inngangur

Í løgmanrøðuni á ólavsøku 2000 varð boðað frá, at landsstýrið fór at seta í verk kanning, ið skuldi fevna um virðismeting av stovnum og fyrítøkum hjá landinum. Fyrimunir og vansar skuldu kannast, vóru hesar ognir møguliga seldar. Somuleiðis skuldi uppskot gerast um, hvussu møgulig einskiljingartilgongd hóskandi kundi verið lögð til rættis.

Grundgevingarnar hjá landsstýrinum at seta í verk kanningararbeiðið hava verið hesar:

Føroya Landsstýri eigur í dag beinleiðis ella óbeinleiðis fleiri stovnar og fyrítøkur, hvørs virksesemi vanliga ikki verður roknað sum partur av almennum virksesemi. Fleiri av hesum stovnum og fyrítøkum gjørdust almenn ogn í sambandi við kreppuloysnirnar í 90-árunum.

Hesir stovnar, sum í flestu førum eru skipaðir sum partafeløg ella vinnurekandi grunnar, eru av somu orsök ikki við í landsroknaskapinum, men hava sjálvstøðugan roknskap.

Við støði í tí sannroynd, at samfelagið er komið burtur úr kreppuni, heldur landsstýrið, at teir stovnar og tær fyrítøkur, sum gjørdust almenn ogn í sambandi við kreppuloysnirnar í 90-árunum, eins og teir stovnar og tær fyrítøkur, hvørs virksesemi vanliga ikki verður roknað sum partur av almennum virksesemi, á ein skipaðan og tryggan hátt heilt ella lutvíst gerast einskild ogn.

Verða almennar ognir seldar, eiga atlit at verða tikin, sum tryggja, at um óhepnar avleiðingar eru at selja til útlenskar keyparar, skulu ognirnar ikki fara av føroyskum hondum.

At settur verður á stovn virðisbrævamarknaður í Føroyum er ein fortreyt fyri, at søla av almennum stovnum og fyrítøkum kann gerast veruleiki. Tað er eisini umráðandi fyri at tryggja eitt so gott fíggarligt úrslit av søluni fyri landsstýrið sum gjørligt, at sølan verður skipað á ein tílíkan hátt, at útboðið av partabrøvum ikki gerst ov stórt í mun til tann eftirspurning, sum er.

Arbeiðssetningur

Við støði í nevndu grundgevingum er hesin ítøkiligi arbeiðssetningur orðaður til arbeiðsbólk, sum skal standa fyri kanningararbeiðinum:

Í fyrsta lagi verður frágreiðing skrivað, ið kann nýtast sum grundarlag fyri politiskari viðgerð av spurninginum um, í hvønn mun hitt almenna eigur at selja fyrítøkur.

Í øðrum lagi eigur frágreiðingin at lýsa, hvussu áhugamálini hjá tí almenna og samfelagnum sum heild verða tryggjað, um so er, at politisk undirtøka er fyri at selja ávísar av fyrítøkum landsins.

Verkætlanarskipan

Kanningarbeiðið hevur verið skipað sum verkætlan undir Løgmannsskrivstovuni í samstarvi við Fíggjarmálastýrið og Vinnumálastýrið. Ein stýringarbólkur hevur staðið fyri embætisligari leiðslu og ábyrgd fyri verkætlanini. Limirnir í stýringarbólkinum hava verið:

Marjun Hanusardóttir, løgmannsstjóri
Arne Poulsen, aðalstjóri, Vinnumálastýrið
Petur Alberg Lamhauge, aðalstjóri, Fíggjarmálastýrið

Greiningar- og skrivarauppgávur eru loystar í verkætlanarbólki, hvørs limir hava verið:

John Rajani, formaður, Løgmannsskrivstovan
Jonhard Eliassen, Løgmannsskrivstovan
Kjartan Kristiansen, Vinnumálastýrið
Mortan Simonsen, Fíggjarmálastýrið

I. PARTUR

Einskiljing sum
politískt og búskapar-
frøðiligt fyrbrigdi

1 Inngangur

1.1 Allýsing av hugtøkum

Einskiljing og deregulering

Einskiljing (privatisering) merkir at flyta framleiðsluvirksemið úr almenna geiranum (sektorinum) til einskilda geiran (privata sektorin). Einskiljing kann fremjast soleiðis, at tað almenna selur fyrítøku ella stovn, sum higartil hevur staðið fyri ávísari framleiðslu. Mangan verður hugtakið einskiljing eisini nýtt um at bjóða út almennar uppgávur, har tað almenna t.d. leggur niður egið framleiðsluvirksemi og í staðin fer at keypa vørur og tænastr frá einskildum fyrítøkum.

Í hesi frágreiðing verður hugtakið einskiljing tó nýtt í týðninginum: *at selja ognarrættin yvir fyrítøkum frá tí almenna til einskild.*

Einskiljing og *deregulering* hanga saman sum politisk og búskaparlig fyribrigdi. Við deregulering verður hugsað um at lógir, reglur og politiskt ásettar bindingar, sum beinleiðis hava skipað virkisøkið hjá almennum monopolfyrítøkum, verða strikaðar ella broyttar. At monopolreglur verða avtiknar merkir tó ikki, at farið verður undir framleiðslu, sum einskild standa fyri, við ongari stýring yvirhvur. Tvørturímóti hevur einskiljing av almennum monopolfyrítøkum oftast við sær, at nýggjar reglur, sum bæði kunnu vera fleiri og størri í vavi enn tær, ið galdandi vóru fyri monopolfyrítøkuna, verða settar í verk.

Hóast heitið deregulering tí kann sigast at vera heldur misvísandi í mun til tað, hugtakið veruliga fevnir um, so verður heitið nýtt í hesi frágreiðing, tí hugtakið er væl og virðiliga grundfest í politikari og fakligari viðgerð.

1.2 Mark millum alment og einskilt

Nýggj javnvág millum alment og einskilt

Spurningurin um, hvørjum uppgávum, tað almenna eigur at taka sær av, og hvørjum uppgávum, húsarhald og einskildar fyrítøkur eiga at taka sær av, er at meta sum ein hin týðningarmesti í politikki yvirhvur.

Í tí umfatandi einskiljingartilgongd, sum farin er fram seinastu 15 árinum um allan heim, kann einskiljing ikki sigast at hava verið mál í sjálvum sær. Í altjóða høpi er einskiljing heldur at rokna sum ein til-

gongd fram móti at skipa nýggja javnvág millum tað almenna og einstaklingin.

Samstundis verður í mongum londum víst á, at einskiljingar, í tann mun tær skapa veruliga kapping og bera í sær munadyggari nýtslu av framleiðslutilfeingi, hava við sær búskaparvøkstur og betri umstøður fyri brúkaran. Hinvegin verður víst á tørv á framhaldandi reguleringspolitikki, um fyrítøkur, eftir at einskilt er, halda fram í monopolestøðu ella støðu, ið er monopoli lík.

Grundgevingar fyri at fyrítøkur eiga at vera almennar

Umfatandi einskiljingar um stóran part av heiminum eru tekin um, at tað almenna hevur átt munandi part av framleiðslukervinum. Grundgevingar seinastu mongu árinum fyri, at tað almenna skuldi eiga fyrítøkur, hava verið ymiskar.

Í fyrrverandi ætlanarbúskaparligu londunum var ein høvuðsgrundgevingin, at meirvirðið – ella profitturin – ikki skuldi takast frá arbeidararum. Arbeidarin hevði skapað meirvirðið, og skuldi staturin tí eiga fyrítøkurnar og harvið rættin til vinningin. Tá ið hugsað var soleiðis, varð gingið út frá, at virði, sum fullu til statin, komu arbeidararum og fjøldini beinleiðis til góða. Staturin, politikarar og embætisfólk høvdu ikki egin áhugamál at røkja, men bert tey hjá samfelagsheildini. Onnur fyrítreyt var somuleiðis, at meginmyndugleikin – uttan at eftirkanna útboðs- og eftirspurningartørv á vøru- ella tænastumarknaðum – hevði førleika at tryggja best hugsandi framleiðsluna, sum hóskaði til eftirspurningin.

Í londum við marknaðarbúskapari hevur beinleiðis almenn luttøka í framleiðslu av vørum og tænastum oftast verið grundað á vælferðarbúskaparliga ástøði. Her er talan um grundgevingar frá serligari grein innan búskaparfrøðina, sum viðger støður, har marknaðurin sum signal- og bítismekanismi ikki klárar at tryggja samfelagnum bestu støðuna. Hesi sonevndu marknaðarbrøk¹ hava verið høvuðsgrundgeving fyri politiskum inntrivum í marknaðarbúskapin við at stovna almennar fyrítøkur og við at reglura einskildar og almennar monopolfyrítøkur.

1.3 Viðgerð av spurninginum um at einskilja

Einskiljingar og politisk hugmyndafrøði

Um allan heim hevur politiskt orðaskifti um at einskilja verið seinastu tíggu áraskeiðini. Stórar politiskar avgerðir eru tiknar í hesum viðfangi, avgerðir, sum staðiliga hava flutt markið millum tað almenna og einskilda.

Politiska kjakið hefur mangan verið merkt av rættiliga avgjörðum og stirvnum grundgevingum fyri og ímóti at einskilja. Politiskir flokkar, sum eru fyri at einskilja, hava t.d. ført fram at „almennar fyrirtøkur eru altíð ódugnaligar og oyðsla pening, arbeiðsorku og annað tilfeingi“. Politiskir flokkar, sum eru móti at einskilja, hava hinvegin ført fram, at „leiðsla og starvsfólk fyri almennar stovnar og fyrirtøkur røkja ikki egin seráhugamál, men virka bert fyri tí, sum tænar skatta-borgara og heildini best“.

Hetta eru útsagnir, sum sýna hugmyndafrøðiliga støðutakan heldur enn innlit í ein fløktan og fjølbroyttan veruleika.

Vanliga hefur verið so, at flokkar høggrumegin í politikki hava mælt til at einskilja, meðan flokkar vinstrumegin hava mælt til, at ognarrætturin til framleiðslugøgnini í stóran mun eigur at vera almenn ogn.

Hugmyndafrøðilig viðurskifti minkandi týðning

Gongdin úti í heimi seinnu árinum hefur tó verið merkt av, at viðgerðin av at einskilja er vorðin minni og minni merkt av hugmyndafrøðiligu støðuni hjá ymsu politisku flokkunum. Henda snaringin av hugmyndafrøðiligum spurningum hefur m.a. víst seg soleiðis, at einskiljingartilgongdin, sum høggravongurin í Onglandi setti ferð á í 1980-unum, hava flokkar á vinstraveingi tikið upp og ført víðari. Hetta hefur eisini gjørt seg galdandi í Danmark, har einskiljingartilgongdin so at siga ikki byrjaði av álvara, fyrr enn javnaðarflokkurin kom til stjórnarvaldið í 1993.

Danmark er í mun til onnur OECD lond komið heldur seint í gongd við at einskilja ítøkiliga, hóast landið hevði borgarliga stjórn frá 1982 og fram til 1993. Ilt kann vera at meta um, hví stjórnin ikki valdi at takast stórt við spurningin. Ein grundin var uttan iva, at Poul Schlüter, forsætismálaráðharri, ikki metti, at politiska støðan var búgvin til at viðgera einskiljingartilgongd í 80-árunum.²

Í 1990-unum kom ferð á einskiljingartilgongdina í Danmark. Tilgongdin hefur verið merkt av nágreiniligari yrkisligari og politiskari viðgerð. Ítøkiliga hefur tilgongdin víst seg við, at ríkisfyrirtøkur eru umskipaðar til partafeløg. Nøkur av hesum partafeløgum eru síðan vorðin heilt ella partvíst einskild.

Vantandi viðgerð í Føroyum

Viðgerð av grundleggjandi politiska spurninginum um at einskilja er enn ikki komin so væl áleiðis í Føroyum. Hetta merkir tó ikki, at Føroyar als ikki hava fylgt við í altjóða rákinum á hesum øki. Dømi um hetta er, at lóggávan í sambandi við televirksemi og lívstrygging er dagförd. Her er talan um deregulering, og lógarkarmar eru gjørdir, sum loyva kapping.

Tryggingarvirksemi og telesamskipti eru dæmi um, at lögtingið hefur verið inni á politiskari viðgerð av einskiljingspurninginum. Handilssáttmálar við ES, Fíggingargrunnurin frá 1992, Framtaksgrunnurinn og kolvetnislóggávan eru onnur dæmi, har politisk viðgerð er komin leysliga inn á spurningar viðvíkjandi at einskilja. Felags fyrri hesi høvi til á tingi at viðgera einskiljingar er, at málið stendur í skugganum av øðrum ítøkiligum máli, sum tingið skal taka støðu til.

Uppskotið um vinnupolitikk frá 1999

Spurningurinn um einskiljingar á yvirskipaðum støði er ikki serviðgjørður á tingi. Týðandi undantak er tó aðalorðaskiftið á tingi 14. apríl 1999 um føroyskan vinnupolitikk. Fakliga grundarlagið undir viðgerðini var 5. rit í røð av frágreiðingum, sum Vinnumálastýrið hevði latið gjørt³. Í hesi politisku umrøðu var ein hin týðningarstørsti parturin til viðgerðar *leikluturin hjá tí almenna*.

Nevndin, sum hevði skrivað frágreiðingina um føroyskan vinnupolitikk lýsti altjóða rákið um markið millum alment og einskilt soleiðis:

„Gongdin í altjóða rákinum er rættiliga greið viðvíkjandi almenna sektorinum. Tað gongur móti deregulering og fríari kapping. Almenni sektorurin verður broyttur frá at vera tann planleggjandi ígongdsetarin, ið hefur eftirlit við, at alt gongur sum ætlað, til at vera tann, ið ger umstøðurnar hjá tí váðafúsa, einstaklingi ella fyrirkøku, enn betri, samstundis sum tann váðafúsi tekur ábyrgd av egnum viðurskiptum.... Almenni leikluturin broytist soleiðis fullkomiliga, men gerst ikki minni ella týðningarleysur, heldur hinvegin. Almenni leikluturin gerst tvørfakligur, og kravið um professionalism, fyrimyndarligt tænastustig og góða samskipan verður ófrávíkiligt.“

Nevndin vísti somuleiðis á, at almenni leikluturin higartil mest hefur snúð seg um býti heldur enn at tryggja støðugar karmar fyrri vinnuligum virksemi. Hetta hefur havt við sær, at almenni leikluturin innan framleiðslukervið hefur verið ógreiður, og at einstaklingar, íløgufólk og fyrirkøkur hava aftrað seg við at gera íløgur og at byrja virksemi á nógvum vinnuøkjum. Hetta hefur havt við sær minni búskaparvøkstur og harvið verri livilíkindi hjá teimum, sum búleikast í Føroyum.

Tilmælið hjá nevndini, hvat almenna vinnupolitiska leiklutinum víðvíkur, varð orðað í stuttum: „Tað almenna skal tryggja vinnunum ávísar stöðugar karmar við virðing fyrri trivnaði og umhvørvi. Vinnuligu karmarnir verða stöðugt raðfestir, soleiðis, at vinnan fær rúm, ræsug og frið at virka eftir marknaðarbúskaparligum treytum.“

Meðan málið varð viðgjørt á tingi, tóktist vera breið semja um leiklutin hjá tí almenna, soleiðis sum nevndin viðvíkjandi álitinum um vinnupolitikkin hevði skotið upp.⁴ Her er talan um týðandi semju, tí í stóran mun snýr orðingin av vinnupolitisku stevnuni omanfyri seg um, hvussu mark skal ásetast millum tað almenna og tað einskilda, heruppií hvørjar framleiðslueindir tað almenna skal eiga og hvørjar ikki.

Tørvur á politiskari viðgerð av einskiljingum

Ásannast má, at tørvur er framhaldandi at viðgera spurningin um at seta mark millum tað almenna og tað einskilda. Spurningurin um at einskilja er í hesum viðfangi av serliga stórum týðningi. Tað má metast vera heldur ósameiniligt við fólkaræðisligan og skipanarligan hugsunarhátt, at tað almenna ásetir kappingarkarmar innan einstaka vinnugrein, samstundis sum tað almenna mangan er størsti fyrítøku-eigarin innan somu vinnugrein. Tað almenna bjóðar við hesum einstaklingum inn í kappingarleik, har tað stendur sum risi, samstundis sum tað almenna eisini virkar sum dómari og tann, ið ásetir leikreglurnar, ið skulu galda fyri kappingina.

Hetta og onnur týðandi viðurskifti gera, at spurningurin um ognarleiklutin hjá landinum – og hjá tí almenna sum so – eigur at verða tikin upp til serliga politiska viðgerð. Henda frágreiðing er ætlað sum fakligt grundarlag undir slíkari viðgerð.

Henda frágreiðing snýr seg ikki um at broyta skipanir, sum hoyra vælferðarsamfelagnum til, men hinvegin um, hvussu samfelagslig áhugamál verða rokkin viðvíkjandi almennum fyrítøkum, sum longu virka á vinnuligum grundarlag í kapping við einskildar fyrítøkur. Áhugamálini, sum dentur verður lagdur á at lýsa, eru:

- betri røkt av ognu skattgjalдарans
- at styrkja fólkaræðisligu stýrisskipanina
- betri mótstøðuføri hjá tí almenna til at basa búskaparligum kreppum, sum kunnu hótta føroyska samfelagið
- betri gagnnýtsla av búskaparligum tilfeingi og størri virðisøking

Spurningurin um at áseta tíðarhóskandi mark millum alment og einskilt, heruppií mógulig broyting av støðuni hjá tí almenna sum størsti fyrítøku-eigarin í landinum, hevur týðning fyri føroyingar. Tað má metast, at tíðin nú er búgvin til, at spurningurin verður tikin upp til nágreiniliga viðgerð, og at støða verður tikin til, hvør kósin skal vera komandi árin.

2 Einkiljingartilgongd í altjóða høpi

2.1 Rákið seinnu árinu

Orsökir til einkiljing

Samantaldar einkiljingar í øllum heimsins londum vóru í 1999 um 145 mia US\$, svarandi til 1/2 % av alheims bruttotjóðarúrtøkuni hetta árið. Einkiljingarvirksemið var við hesum komið upp á eitt støði, sum svaraði til eina fýrfalding av einkiljingarvirkseminum 10 ár frammanundan.

Ymist er, hvussu støðið undir einkiljingarvirkseminum sær út í ymsu londunum. Nøkur lond fóru at áseta nýggj mørk millum alment og einskilt við at einskilja fyri skjótt 20 árum síðan, meðan onnur enn ikki eru komin rættiliga í gongd.

Týðningarmikil drívmeqi fyri einkiljingartilgongdina seinnu árinu er⁵:

1. rákið yvirhøvdur móti at tað almenna minskar beinleiðis leiklut sín í framleiðsluvirkseminum
2. fíggjartørvur hjá tí almenna
3. ynski um at draga útlenskar íløgur og vitan til landið
4. tøknilig menning saman við liberalisering og altjóðagerð av vøru-, tænastu- og fíggjarmarknaðum.

Evru-lond og konvergenskrøv

Hesar einkiljingarkreftir hava virkað á ymsan hátt í teimum í ymsu londunum. Hyggja vit til dømis at Evru-londunum, hava serliga fíggjarpolitisku krøvini – sonevndu konvergenskrøvini – havt týðning fyri gongdina. Tvey av teimum mest týðandi mátunum í konvergenskrøvunum, sum skuldu lúkast at sleppa við í evru-gjaldoyrasamstarvið, snúgva seg um stødd á almennari bruttoskuld og stødd á rakstrar- og løguundirskoti hjá tí almenna. Í Maastricht-sáttmálanum varð ásett, at almenna bruttoskuldin hjá einstaka landinum í mesta lagi mátti vera 60% av BTÚ, og at árligt undirskot hjá landi og kommunum tilsamans í mesta lagi mátti vera 3% av BTÚ.

Fleiri av londunum í ES, sum vildu sleppa uppí gjaldoyrasamstarvið, høvdu trupulleikar at lúka hesi krøv, og fóru tí í fyrru helvt av 90-unum undir at loysa hesar bygnaðartrupulleikar. Eitt av amboðunum at røkka yvirskipaða konvergensmálinum var at selja nakrar av fyrirtøkunum hjá tí almenna. Við hesum fekst peningur til at minka um

bruttoskuldina. Eisini rakstrar- og løguundirskotið hjá tí almenna bøttist av hesum, tí minni skuld hevði við sær lægri rentuútreiðslur.

Onnur viðurskifti, sum hava havt við sær økt einskiljingartrýst í ES-londum seinnu árinum, eru boðskriv (derekktiv), ið hava við sær, at marknaðurin viðvíkjandi telesamskifti, orku og posti skal liberaliserast.

Einskiljingartilgongd í ymsum londum

Í londunum eystanfyri hevur ynkið um at skifta frá ætlanarbúskap til marknaðarbúskap verið drívandi megin viðvíkjandi víðfevndum einskiljingum. Umframt hetta hevur eisini ynkið um at draga íløgur til londini havt stóran týðning.

Pólland og Ungarn eru dømi um lond, sum hava framt stórar broytingar av leiklutinum hjá statinum sum fyrítøkueigari. Í Póllandi hevur í fyrsta lagi dentur verið lagdur á at einskilja bankakervið, meðan seinni hevur gingist við at einskilja t.d. námsvinnu, ravmagns-, gass- og tryggingarfyrítøkur. Fyrítøkur innan einskilda geiran standa í dag fyri 60-70% av bruttotjóðarúrtøkuni.

Ungarn kann í einskiljingarhøpi sigast at vera tað landið í Eystur-evropa, sum er komið longst ávegis. Í 1990 stóðu fyrítøkur hjá statinum fyri 85% av framleiðsluni, í 1999 bert fyri 15%.

Talva 2.1. Einskiljing í OECD-londum og heiminum sum heild (mió US\$)

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999
Avstralia	19	1.042	1.893	2.057	2.055	8.089	9.052	16.815	7.146	15.048
Eysturríki	32	48	49	142	700	1.035	1.300	2.654	2.426	138
Belgia	–	–	–	956	549	2.748	1.222	1.817	2.277	–
Kanada	1.504	808	1.249	755	490	3.998	1.770	–	11	–
Kekkia	1.077	1.205	994	442	469	781
Danmark	644			122	229	10	366	45	4.502	19
Finnland				229	1.166	363	911	835	2.068	3.645
Frankaríki				12.160	5.479	4.136	5.099	8.189	12.951	9.509
Týskland		325		435	240	–	13.228	1.125	364	6.734
Grikkaland				35	73	44	558	1.395	3.892	4.880
Ungarn	38	470	720	1.842	1.017	3.813	1.157	1.966	353	88
Ísland			21	10	2	6	–	4	129	229
Írland		515	70	274	–	157	293	–	–	4.846
Italia				1.943	6.493	7.434	6.265	27.719	13.619	25.611
Japan				15.919	13.773	–	6.379	4.009	6.641	14.856
Korea				817	2.435	480	1.866	539	600	2.705
Luksemborg										
Meksiko	3.124	10.757	6.864	2.531	766	170	73	2.670	987	291
Niðurlond	716	179	–	780	3.766	3.993	1.239	831	335	1.481
Ný Sæland	3.895	17	967	630	29	264	1.839		441	1.331
Noreg	73				118	521	660	35		454

Pólland	23	171	373	433	725	1.101	1.442	2.043	2.079	3.422
Portugal	1.192	1.198	2.326	500	1.132	2.425	3.002	4.930	4.260	1.624
Spania	172	–	820	3.223	1.458	2.941	2.679	12.522	11.618	964
Sværfíki	–	–	378	252	2.313	852	785	1.055	172	2.071
Sveits									4.426	
Turkland	486	244	423	566	412	572	292	466	1.020	38
Bretland	12.906	21.825	604	8.523	1.341	6.691	7.610	4.544		
USA								3.650	3.100	
OECD í alt	24.824	37.599	16.757	55.134	47.838	53.048	70.081	100.300	85.886	100.765
Av hesum ES 15	15.662	24.090	4.247	29.574	24.939	32.829	44.557	67.661	58.484	61.522
Onnur lond	8.516	11.605	17.458	17.983	18.436	14.551	22.026	57.155	45.153	44.000
Øll lond íalt	33.340	49.204	34.215	73.117	66.274	67.599	92.107	157.455	131.039	144.765

Kelda: OECD, ymist taltilfar frá <http://www.oecd.org/daf/corporate-affairs/privatisation/>

Talva 2.1. vísir, at lond uttan fyri OECD frá 1996-99 hava staðið fyri 30-35% av alheimseinskiljngum. Einskiljngarætlanir eru lagdar fram í nógvum londum í Suðuramerika, Afrika og Asia. Trupulleikar, sum raka hesi lond, eins og meiri framkomin lond, snúgva seg um vantandi álit hjá íleggjarum á myndugleikarnar. Í summum førum er vinnuloggávan ógreið, og í øðrum førum er stovnsligi karmurin, sum myndugleikarnir hava sett fyri at einskilja, ikki nøktandi.

Í fjareystri gera serlig viðurskifti seg galdandi eftir bankakreppuna, sum var í økinum fyri nøkrum árum síðani. Álit frá íleggjarum skal byggjast upp aftur, og hetta tekur tíð. Nógvir bankar gjørdust ríkisogn ímeðan kreppan var, og verður nú roynt at einskilja teir aftur.

Eisini Kina hevur sett upp einskiljngarætlanir. Ikki hevur gingist so væl við hesum, og týðandi einskiljngar eru útsettar. Grundin til, at tað hevur gingið striltíð, er millum annað, at áhugin hjá íløgufólki ikki hevur verið nøktandi. Ein av størstu forðingunum fyri einskiljngartilgongdini í Fjareystri – og serliga í Kina – er, at almenningurin og starvsfólkið á ríkisfyrítøkum, sum einskiljngarætlanir viðvíkja, stúra fyri, at arbeiðspláss verða niðurløgd, og at truplar tillagingar standast av hesum. Ein onnur grundin er, at íløgufólk ofta hava lítið álit á ríkisumsitingini, sum í mongum førum heldur á fram sum meirilutaeigari í fyrítøkunum, eftir at einskilt er partvíst.

Einskiljngartilgongd í Norðuramerika er, soleiðis sum vit síggja í talvu 2.1, lítil í mun til støddina á búskapinum í hesum londum. Líttu einskiljngarnar í USA koma, sum vera man, av, at tað almenna ikki eigur tað stóra av vøru- og tænastrytítøkum, sum kunnu einskiljngast. Tølini fyri Kanada eru helst nakað misvísandi, tí upphæddir, sum vísar eru, bert fevna um einskiljngar hjá samveldismyndugleikum. Upplýsingar frá økismyndugleikum eru ikki tøkar.

Bankakreppa í Norðurlondum og einskiljingar

Stórir trupulleikar gjørdur seg galdandi innan bankaheimin í Norðurlondum fyrst í 90-unum. Í Noregi, Svøríki, Finnlandi og Føroyum varð met, at týðandi samfelagslig áhugamál vóru hótt, og varð tí avgjørt, at tað almenna stuðlaði bankakervið. Trupulleikar gjørdur seg eisini galdandi í Danmark, men í minni mun, og var beinleiðis almennur peningastuðul avmarkaður. Støddarstöðið á kreppunum í nevndu londum er lýst í talvu 2.2.

Bankakreppurnar í Finnlandi, Noregi, Svøríki og Føroyum høvdu við sær, at tað almenna gjørdist týðandi fyrítøkueigari innan peningavinnuna. Í øllum nevndu londum hevur verið vanlig politisk stevna, at teir bankarnir, sum komu í almenna ogn, meðan kreppa var, skuldu einskiljast, so skjótt umstøðurnar loyvdur tí. Í Føroyum hevur slík hugsan eisini verið galdandi, men í mun til hini nevndu londini, sum eru komin væl áleiðis við at einskilja peningastovnarnar, eru enn eingi ítøkilig stig tikin í Føroyum á hesi leið.

Talva 2.2 Burturleggingar, tap og almennur stuðul til peningastovnar í úrvaldum Norðurlondum

	Burturleggingar og tap 1991-93 ^{a)}				Almennur stuðul 1991-93 ^{b)}	
	Í mia í egnum gjaldoyra	Í % av útláni ^{d)}	Í % av BTÚ ^{d)}	Í % av javna ^{d)}	Í mia í egnum gjaldoyra	Í % av BTÚ
Svøríki	151,6	17,9	10,5	10,1	65,0	4,1
Noreg	39,2	8,4	5,6	6,6	25,0	3,6
Finnland	46,4	13,1	9,8	6,2	38,6	8,1
Danmark ^{c)}	44,5	9,1	5,2	4,5	3,9	0,4
Føroyar ^{c)}	4,0	46,0	68,7	36,8	2,7	46,4

Viðmerkingar:

- Kumulerað tøl (í Føroyum eru tølini fyrir 1992-93).
- Veruliga útgoldin stuðul; fyrir Svøríki og Danmark seinast í september 1994; fyrir Danmark og Føroyar fyrriuttan afturgjaldingar.
- Føroyar ikki taldar uppí.
- BTÚ fyrir árið 1991, útlán og javni pr. 31. des. 1991.
- Viðmerkjust skal, at peningastovnarnir í Føroyum í størri mun enn í hinum Norðurlondum veita bankalán til endamál, sum í øðrum londum vanliga verða fíggað við realkreditlánun.

Kelda: Fíggingargrunnurin frá 1992, Ársfrágreiðing 1997.

Fyrítøkur í kapping og fyrítøkur viðvíkjandi undirstøðukervi

Í flestum londum, sum hava framt einkiljingar, eru fyrítøkur, ið framleiða vørur og tænastr á vinnuligum grundarlag og í kapping við aðrar fyrítøkur, tær fyrstu, sum seldar verða. Bíðað verður hinvegin at selja fyrítøkur, sum varða av ymsum sløgum av undirstøðukervi, til

seinni stig í einskiljingarætluninni. Fyrirþokuognir innan undirstöðukervið eru oftast tengdar at flækjasligum spurningum viðvirkjandi regulering og kappingarviðurskiftum, sum myndugleikarnir mugu fáa greiðu á, áðrenn selt verður. Við at selja fyrirþokur, sum longu eru í kappingarumhvørvi, fyrst, royna myndugleikar í ymsum londum at vinna sær álit millum íleggjarar, bæði heima og í útlondum.

Somuleiðis royna myndugleikar við haldgóðari lóggávu á ymsum økjum innan undirstöðukervið at vísa íleggjarum á stöðugar marknaðarþúskaparligar karmar, sum framyvir skulu galda fyrir telefyrirþokur og aðrar fyrirþokur innan undirstöðukervið. Hetta er neyðugt at tryggja, at réttvís og rímlig kappingarkor gerast galdandi innan vinnugreinina, at tryggja brúkarááhugamál, og at tryggja, at tað almenna fær hóskandi prís, tá ið selt verður.

Telesamskiftisfyrirþokur eru oftast tær fyrstu fyrirþokurnar innan undirstöðukervið, sum verða einskildar. Ílguá hugi er mangan stórur fyrir slíkum fyrirþokum, og verða telefyrirþokurnar tí mangan roknaðar sum „flaggskip“, sum kunnu gera einskiljingar á øðrum økjum innan undirstöðukervið minni torførar. Sjálv sòlan er vanlig á skipað sum samansett sòla, har ein partur av partabrøvunum verður seldur strategiskum íleggjarum, meðan annar partur verður bjóðaður út í almennari sòlu á innlenskum marknaði.

Talva 2.2a. OECD-lond: Einskiljingar í ymsum vinnugreinum í mia US\$

	Ídnaður og handverk	Tele-samskifti	Fígging	Orku- og vatnveiting o.t.	Flutningur o.t.	Annað	Í alt
1990	4	6	3	11	2	0	26
1991	4	13	12	9	2	0	40
1992	2	2	8	2	2	0	16
1993	11	8	12	1	20	0	52
1994	22	5	11	2	4	1	44
1995	8	9	8	12	12	0	49
1996	10	15	13	8	20	0	65
1997	4	41	6	17	26	1	94
1998	6	28	21	11	18	1	84
1999	5	38	18	27	5	0	93
	75	165	110	99	111	4	562

Talva 2.2b. OECD-lond: Einskiljingar býttar lutfalsliga eftir vinnugreinum

	Ídnaður og handverk	Tele-samskipti	Fígging	Orku- og vatnveiting o.t.	Flutningur o.t.	Annað	Í alt
1990	16%	23%	12%	41%	8%	1%	100%
1991	10%	33%	29%	23%	5%	0%	100%
1992	12%	12%	50%	12%	12%	0%	100%
1993	21%	15%	23%	2%	38%	1%	100%
1994	50%	10%	25%	3%	9%	2%	100%
1995	16%	19%	15%	25%	25%	0%	100%
1996	15%	23%	19%	12%	30%	1%	100%
1997	4%	44%	6%	18%	28%	1%	100%
1998	7%	33%	24%	13%	21%	1%	100%
1999	5%	41%	19%	29%	6%	0%	100%
	13%	29%	19%	18%	20%	1%	100%

Talva 2.2c. Lond uttanfyri OECD: Einskiljingar í ymsum vinnugreinum í mia US\$

	Ídnaður og handverk	Tele-samskipti	Fígging	Orku- og vatnveiting o.t.	Flutningur o.t.	Annað	Í alt
1990	1	5	0	0	2	0	8
1991	4	3	0	1	4	0	12
1992	4	2	0	5	6	0	17
1993	6	0	2	2	7	0	18
1994	5	5	1	2	4	0	18
1995	4	2	1	4	3	0	15
1996	2	4	3	7	6	1	22
1997	8	14	2	18	14	1	57
1998	1	24	1	11	8	1	45
	35	59	11	49	55	3	211

Talva 2.2d. Lond uttanfyri OECD: Einskiljingar býttar lutfalsliga eftir vinnugreinum

	Ídnaður og handverk	Tele-samskipti	Fígging	Orku- og vatnveiting o.t.	Flutningur o.t.	Annað	Í alt
1990	6%	64%	1%	0%	29%	0%	100%
1991	35%	25%	3%	4%	32%	1%	100%
1992	24%	9%	1%	29%	36%	1%	100%
1993	35%	0%	13%	10%	41%	0%	100%
1994	29%	30%	3%	12%	24%	2%	100%
1995	28%	16%	10%	26%	21%	0%	100%
1996	9%	18%	12%	32%	27%	2%	100%
1997	14%	25%	3%	31%	25%	2%	100%
1998	3%	52%	3%	23%	18%	1%	100%
	17%	28%	5%	23%	26%	1%	100%

Kelda: OECD

Í talvunum 2.2a-d sæst, at stóru einskiljingarevnini í altjóða høpi seinastu trý árinu eru – umframt telefyritøkur – orkufyritøkur (serliga ravmagnsfyritøkur), fíggjaryritøkur og flutningsfyritøkur.

Útlit eru til, at størsta einskiljingarvirksemið komandi árinu verður innan undirstøðukervið, tvs. fyritøkur innan telesamskifti, orkuveiting, samferðslu og postverk. Ein høvuðsgrundin til hetta eru teir handilssáttmálar, sum nógv lond hava bundið seg til í ymsum samstarvshøpi t.d. ES, NAFTA⁶ og WTO. Sáttmálarnir hava m.a. til endamáls at breiðka handilssamskifti millum lond og í hesum sambandi at loyva kapping innan vinnugreinar, sum í stóran mun hava verið merktar av almennum monopoli ella verju móti kapping frá útlenskum fyritøkum.

2.2 Søluhættir

Politiskar raðfestingar og søluháttur

Fleiri søluhættir eru í at velja, tá ið almennar fyritøkur verða einskildar. Valið av søluhátti sigur ofta nakað um politiskar raðfestingar viðvíkjandi:

- gjøgnumskygni
- styrkjan av fíggjarmarknaðum⁷
- fyritøkustýring
- atgongd til tøkniligan førleika
- atgongd til marknaðir, sum einskildar fyritøkur framleiða til

Alment útboð og gjøgnumskygni

Í OECD londum hevur alment útboð av partabrøvum á virðisbræva-marknaðum og øðrum vælskipaðum marknaðarstøðum fyri virðisbrøv verið mest nýtti søluhátturin. Í miðal stóð hesin søluhátturin í árunum 1997-99 fyri 60% av samlaða søluvirðinum, meðan søla til strategiskar keyparar til fyritøkuleiðslu og starvsfólk o.o. stóð fyri restini.

Einskiljing við almennum útboði (á virðisbrævamarknaði ella ella onkrum, ið líkist) verður vanliga roknað sum tann søluhátturin, ið tryggjar besta gjøgnumskygni. Á henda hátt verður skattgjaldaranum tryggjaður frægasti móguleikin at fylgja við í, at sølan fer fram á rættan hátt. Alment útboð á partabrævamarknaði kann hinvegin stundum vera óhóskandi til smáar fyritøkur, m.a. tí at smáar fyritøkur ofta hava lutfalsliga stórar útreiðslur av at verða skrásettar á partabrævamarknaði.

Lutfalsliga stóra sølan umvegis partabrævamarknaðin hjá OECD londum verður søgd at koma av, at stórir partur av einskiljingarevn-

unum seinnu árinum hava verið stórar fyrítøkur innan eitt nú telesamskifti og orkuveiting, heldur enn minni fyrítøkur innan ídnað og handverk. Onnur frágreiðing er, at alment útboð á partabrævamarknaði fyri at eydnast væl krevur høgt menningarstøði innan fíggar-marknaðir og lögfrøðiligt undirstøðukervi⁸. Her er talan um fortreyt, sum kann sigast at vera galdandi fyri flestu OECD-lond.

Søla til strategiskan íleggjara

Í londum uttan fyri OECD vóru í miðal bert 20% av einskiljingarvirðinum bjóðað fram alment árinum 1996-98, meðan restin varð seld til strategiskar íleggjarar. Í 1998 fóru bert umleið 10% av einskiljingunum í hesum londum um almenna partabrævamarknaðin. Hildið verður, at fíggararkreppan, sum var í nógvum av hesum londum í 1996-97, hevði sín stóra leiklut í hesum. Vantandi álitid hjá eftirløngargrunnum og øðrum portefoliu-íleggjarum á búskaparlíga umhvørvið í hesum londum hevur havt við sær, at myndugleikarnir seinnu árinum heldur hava roynt at fremja einskiljingar uttan um almennu partabrævamarknaðirnar, eitt nú við beinleiðis at selja til strategiskar íleggjarar.

Talva 2.3a. Søluláttur: OECD lond

Talva 2.3b. Lond uttan fyri OECD

	Alment útboð	Strategiskir íleggjarar o.a.	Í alt		Alment útboð	Strategiskir íleggjarar o.a.	Í alt
1997	64%	36%	100%	1996	36%	64%	100%
1998	60%	40%	100%	1997	24%	76%	100%
1999	56%	44%	100%	1998	9%	91%	100%
Í miðal	60%	40%	100%	Í miðal	20%	80%	100%

Í nógvum einskiljingartiltøkum hevur verið roynt at samantvinna alment partabrævaútboð við sølu til strategiskan íleggjara. Við hesum hava myndugleikar í ymsu londunum roynt at rokkið hugsaðum fyrimumum, sum koma av ymsu søluláttunum. T.d. hevur verið roynt at fáa ein stóran strategiskan íleggjara at keypa 40% av partabrævaútboðnum, meðan restin hevur verið bjóðað fram í fríari sølu á partabrævamarknaðinum. Grundgeving fyri slíkari sølu hevur m.a. verið at tryggja fyrítøkuni samstarv við líkar útlendskar fyrítøkur, og á henda hátt at styrkja framleiðslu- og leiðsluførleika hjá fyrítøkuni og annars at brynja fyrítøkuna til at standa seg í altjóða kapping. Onnur vanlig grundgeving hevur verið at verja einskildu fyrítøkuna móti fíggingindaligari yvirtøku, har einstøk fyrítøka roynir at vinna sær fullan ræðisrætt yvir einskildu fyrítøkuni við at keypa øll partabrøvini á almenna partabrævamarknaðinum. Politisk ynski hava í hesum við-

fangi snúð seg um at varðveita meirilutan av partabrøvunum á innlenskum hondum.

Grundgevingar og atlit lík hesum hava gjørt seg galdandi, tá ið myndugleikar bert hava framt partvísa einskiljing av fyrirøkku, t.d. við at hava eftir í almennari ogn 20-50% av partabrøvunum.

Søla til íleggjarar við minni figgjarorku

Vanligt er, tá ið boðið verður út alment, at myndugleikar bjóða størri fyrirøkku fram til sølu í ørtum⁹. Hetta er ikki tað sama sum, at fyrirøkkan bert verður *partvist* skrásett á marknaðarstaði fyri partabrøv. Partabrævamarknaðir um allan heim hava oftast reglur, har ásett verður, at annaðhvørt eru øll partabrøvini hjá fyrirøkku skrásett á marknaðinum, ella als ikki.¹⁰ Samstundis er krav frá solumarknaðinum, at eigarin (í hesum føri tað almenna) í minsta lagi veruliga leggur 10-25% ella meiri av partabrøvunum fram til keyps hjá almenninginum í sambandi við sjálva skrásetingina. Somuleiðis krevja marknaðirnir, at sølan verður soleiðis lögð til rættis, at ávíst tal av íleggjarum koma at eiga í skrásettu fyrirøkku.¹¹

OECD lond hava gjørt nógv burturúr at vekja áhuga hjá borgarum og smáum íleggjarum¹² til at gera fløgur í fyrirøkku, sum verða einskildar. Atlit til at stimbra slíkan eftirspurning er mangan partur av einskiljingarverkætlanum og fevna t.d. um serlig upplýsingartiltøk og ávísan príslætta fyri smáu íleggjararnar, antin beinleiðis ella umvegis skattaskipanina.

Ítøkiliga verður hetta gjørt við, at útbjóðaða nøgdin av partabrøvum verður býtt millum retail-íleggjarar og stórar íleggjarar. Dømi eru í hesum viðfangi í Spania, Italia, Portugal og Frankaríki um, at upp til 50-65% av partabrøvunum hava verið sett av til smáu íleggjararnar í sjálvum tíðarskeiðnum, boðið verður út. Eitt mál við hesum søluháttalagi hjá myndugleikunum hevur verið at skapa ávíst trýst á stovnsligu íleggjararnar fyri á hendan hátt at fáa sum mest burtur úr søluni. Nógv dømi eru í OECD londum um, at tað hevur eydnast at vekja áhugan hjá smáu íleggjarunum, og hevur hetta víst seg við fleirfaldaðari yvirtekning tá ið boðið er út alment – frá bæði smáum og stovnsligum íleggjarum. Hagtøl í talvu 2.4 eru helst greið ábending um, at tað hevur eydnast OECD-londum at vekja áhuga hjá smáu íleggjarunum.

Talva 2.4. Keyparar við almennum útboði í OECD londum

Í %	Retail íløgur	Stovnsligir íløgur	Strategiskir íleggjarar o.a.	Í alt
1994	40	53	7	100
1995	40	50	11	100
1996	72	28	0	100
1997	58	41	1	100
1998	48	31	21	100
1999	57	41	2	100

2.3 Einskiljing og týðningur fyri menning av kapitalmarknaðum**Stutt- og langfreistaðir figgjarmarknaðir**

Fíggjarmarknaðurin kann lýsast sum handilsstað, har keyparar og seljarar møtast og býta um fíggjarsáttmálar¹³. Fíggjarsáttmálar eru t.d. peningaseðlar, innlán í peningastovni, útlán úr peningastovni, lánsbrøv og partabrøv. Hóast hesi virðisskjøl kunnu tykjast ógvuliga ymisk, so hava tey nøkur týðandi eyðkenni og eginleikar felags. Grundeginleikar snúgva seg um, hvussu leingi sáttmálin varir, t.e. hvussu leingi peningur verður bundin (afturgjaldstíð av láni t.d. og hvør prísurin er, skuldari skal gjalda fíggingarveitara fyri bundna peningin (renta og vinningsbýti t.d.).

Innláns- og útlánsavtalur verða gjørdar yvir ymisk tíðarskeið. Sama við lánsbrøvum, har peningabinding kann standa við í nakrar fáar dagar ella í mong ár. Her verður tosað um fíggjarsáttmálar við stuttum ella longum varleika.¹⁴ Partabrøv eru at rokna sum virðisbrøv við óendaligari bindingartíð.

Tað, at ymsu fíggjaravtaluarnar (ella virðisbrøvini) hava skiftandi afturgjaldingartíð ella bindingartíð, ger, at fíggjarmarknaðurin mangan verður greinaður í tríggjar bólkar:

- Peningamarknaður (stuttar peningabindingar, styttri enn 1 ár)
- Kredittmarknaður (miðallangar peningabindingar 1-3-5 ár) og
- Kapitalmarknaður (langar peningabindingar, longur enn 3-5 ár)

Myndugleikar í OECD londum og øðrum londum við hava í mong ár brúkt nógva orku at fáa fíggjarmarknaðir at virka væl. Hetta m.a. tí at mett verður, at ein fíggjarmarknaður, ið virkar væl, hevur týðning fyri búskaparvøksturin.

Langfreistað uppsparing og langfreistaðir figgingartørvur

Trupult hevur tó verið í mongum londum at fáa kapitalmarknaðin at

virka nøktandi. Hesin hevur serliga týdning fyri búskaparvøkstur, tí tað er á hesum langtíðarmarknað, at tey, ið taka avgerðir – íleggjarar og fyrítøkuleiðslur, sum royna at nøkta fíggingartørv – í felag gera langtíðar íløgu- og framleiðsluætlanir til veruleika. Serligur trupulleiki hevur í hesum viðfangi verið at bøta um umstøðurnar á kapitalmarknaðinum fyri fígging við eginpeningi.

Ítøkilig tiltøk, sum hava bøtt um útboðið av langtíðarplasingum, er framd við at skipa t.d. venturefeløg og eftirlønargrunnar. Men at skipa slíkar eindir við langtíðar plasingstørv er tó ikki nokk. Neyðugt hevur eisini verið at skipað fyri umstøðum hjá langtíðaríleggjarum, sum gera, at peningurin sleppur fram at fyrítøkum við vakstrar- og vinningsmøguleikum.

Í hesum sambandi hava einskiljngarætlanir havt stóran týdning fyri eindir við langtíðar plasingstørv. Í OECD londum hevur verið met, at neyðugt er við størri útboði av partabrøvum, m.a. tí at langtíðaruppsparingin, er vaksandi av fólkafrøðiligum broytingum.

Viðurskipti, sum hava bøtt um atgongdina hjá eftirlønargrunnum og øðrum til fleiri og meiri áhugaverd íløggevni seinastu 20 árin, er at vøru-, tæna- og fígggjarmarknaðirnir eru vorðnir meira altjóðakendir. Av týdningi fyri altjóðagerðina er tøkniliga menningin og dereguleringin, sum farin er fram.

Serligt eyðkenni við hesi gongd er minkandi leikluturin hjá vinnuligu bankunum í sambandi við langtíðarfígging av framleiðslufyrítøkunum, meðan kapital- og partabrævamarknaðir eru vorðnir týðandi fíggingarkeldur hjá fyrítøkunum.

Síðan 1990 er støddin á kapitalmarknaðinum í OECD máld sum lutfallið millum samlaða marknaðarvirðið á skrásettum fyrítøkum og BTÚ vaksin í stórum. Ein týðandi grundin til vøksturin eru einskiljngarnar, sum farnar eru fram. Hóast talið á einskildum fyrítøkum ikki er so stórt í mun til samlaða talið av skrásettum fyrítøkum, so er týdningurin av hesum stórum, tí talan er mangan um størstu fyrítøkurnar á marknaðinum. Visast kann á, at hesar einskiljngar hava havt gagnliga ávirkan á gjaldfórið á partabrævamarknaðinum. *Marknaðargjaldfórið* er mát, sum sigur nakað um, hvussu lætt íleggjari kann sleppa av við partabrævailøgur sínar, og verður roknað sum umsetningur av partabrøvum í mun til samlaða virðið á skrásettum partabrøvum á marknaðinum.

Ráðgevingarkostnaður og kostnaður handli viðvikjandi, tá ið einskilt verður

Altjóðagerðin hevur havt við sær kapping millum tær fígggjar- og ráðgevingarfyrítøkur, sum hava hjálpt myndugleikum at fremja einskiljngartiløk. Smáar ráðgevingarfyrítøkur gera seg nú galdandi á

marknaðinum, samstundis sum einstøku einskiljingartiltøkini vísa seg at vaksa. Kappingin vísir seg eisini við, at bíligari er hjá myndugleikunum at fremja hesi tiltøk, og eru ómaksgjøld og annar kostnaður sambært OECD seinnu árin fallin frá í miðal 3-4% av søluupphæddini niður móti 1,5%.

2.4 Einskiljingarpolitikkur og stovnsgerð í OECD-londum

Fyrireiking av einskiljingartilgongd

Í þórtunum omanfyri hava vit hugt at, hvat hent er í altjóða høpi viðvíkjandi einskiljingartiltøkum. Hinvegin er spurningurin um, hvussu ymsu londini hava lagt sær ítøkiliga einskiljingartilgongd til rættisbert leysliga viðgjørður. Einskiljingar fevna um annað enn bert tað at føra almennar fyrirøkur til vágafúsar keyparar. Her skulu nágreiniligar fyrireikingar til, um nøktandi úrslit skal spyrjast burturúr – eisini fyrireikingar, sum viðvíkja leiklutinum hjá tí almenna og einskildu fyrirøkuni, eftir at hon er flutt yvir í einskilda ogn. Hesi viðurskifti verða lýst í hesum parti, har roynt verður at lýsa og samanbera mannagongdir, sum hava verið nýttar í OECD-londum¹⁵.

Einskiljing er stór uppgáva, ið stundum setir landsins leiðslu í tví-støðu, tí samstundis sum myndugleikarnir skulu tryggja almenn áhugamál í breiðum høpi, skulu teir eisini bera seg at sum vinnuligur partur, ið selir fyri hægst møguliga prís. Einskiljing ber við sær útboð av fyrirøkum á kapitalmarknaðum, sum eru merktir av stórarí altjóða kapping. Hetta krevur, at myndugleikarnir greiða søluna væl úr hondum, skulu íleggjarar ikki missa áhugan og venda sær móti íløguevnum í øðrum londum. Tiltøk í OECD-londum, har roynt verður at loysa hesa samansettu uppgávu, kunnu býttast í trýggjar bólkar av skipanum:

1. Lóggáva og stovnsligir¹⁶ karmar viðvíkjandi einskiljing
2. Politisk áeggjan til íløgur í ella politískt skipaðar forðingar fyri ílögum í einskildar fyrirøkur
3. Bygnaðarbroytingar og onnur fyrireiking viðvíkjandi fyrirøkum, sum ætlanir eru um at einskilja.

Lóggáva viðvíkjandi einskiljingum

At kalla øll lond hava gjørt sær lóggávu, sum fevnir um fyrirøkur hjá tí almenna. Ógvuliga ymist er, hvussu hetta er gjørt. Í onkrum londum er fyrirøkulóggávan gjørd so breið, at hon fevnir bæði um almennar og einskildar fyrirøkur. Avstralia er dømi um land við slíkari lóggávu. Í øðrum londum er lóggáva viðvíkjandi almennum fyrirøkum skipað bráðfeingis fyri hvørja fyrirøku sær ella eftir vinnugrein. Fyrirøkurnar

eru ofta lögfrøðiligar sjálvsverur, og virksemið, tær reka, er nágreiniliga skipað við sáttmálum millum fyrítøkuna og tað almenna.

Uppaftur onnur lond hava skipað fyrítøkulóggávuna við at tvinna saman almenna fyrítøkulóggávu og serstaka lóggávu viðvíkjandi einstøku almennu fyrítøkunum.

Serstøk lóggáva í OECD-londum viðvíkjandi einstøku almennu fyrítøkunum fevnir um reglur fyri roknskap og aðra kunning til myndugleikar og almenning, reglur fyri grannskoðan, reglur fyri hvussu leiðandi starvsfólk og nevndir skulu veljast, reglur fyri hvussu og nær fyrítøkan skal fylgja boðum frá útinnaði myndugleikum, eftirkannan av leiðsluførleika, eftirlit viðvíkjandi góðsku, nøgd og prísi o.ø.

Eingin breið semja tykist vera millum lond um, hvussu lógar- og stovnskarmar skulu skipast, tá ið farið verður undir at einskilja.

Nøkur lond hava í einari almennari lóg skipað karmar fyri einskiljing, meðan onnur lond hava gjørt serliga lóg fyri hvørja einstaka fyrítøku, sum ætlanin er at einskilja. Her veldst um, hvussu valdsbýtið er millum útinnaði og lóggvandi myndugleika, stýrisskipanarlig viðurskifti og annars politiska umhvørvið og siðvenju yvirhøvur.

Har almenn einskiljingarlóg er gjørd, setir lóggvandi myndugleikin upp karmar, sum stjórn, landspartamyndugleikar og aðrir útinnaði myndugleikar verða at fylgja. Í slíkari rammulóggávu verður vanlig staðfest, hvat endamálið er við at einskilja. Herumframt verða yvirskipaðar reglur tíðum gjørdar fyri,

- hvussu søla skal fremjast,
- skipan av serligum stovni, sum fyrireikar og fremur søluna,
- almenn starvsfólk, sum fyrireika og standa fyri søluni, heruppi reglur um „insider-trading“ og heimildir og skyldur til at virka óheft av politiskum og vinnuligum seráhugamálum.
- virðismeting av fyrítøkum, ætlan er um at einskilja og
- reglur um serlig rættindi hjá statinum viðvíkjandi fyrítøkuni, eftir at einskilt er

Samanumtikið er skipan av stovnum og manngongdum viðvíkjandi tí at einskilja í stóran mun tengd at umsitingarligum førleika og siðvenju í teimum ymsu londunum, umframt vavi og tíðarspenni viðvíkjandi einskiljingarætlanini. Í summum førum seta lond upp nýggjar stovnar at hava eftirlit við og skipa fyri einskiljingum; í øðrum førum verða eldri stovnar umskipaðir, soleiðis at teir hóska til uppgávur, sum einskiljingar hava við sær.

Ábyrgdarbýti, uppgávubýti og stovnsskipan

Ymsir móguleikar eru viðvíkjandi skipan av einskiljingarstovnum ella skipan av einskiljingarfyrising. Ilt er tó at vísa á, hvør máttin er

tann besti. Tað, sum her hevur størstan týdning, er, at reglur verða gjørdar, sum greitt lýsa leiklut og vald hjá ymsu politisku og umsitingarligu myndugleikum. Neyðugt er at staðfesta ábyrgd fyri teimum ymsu uppgávnunum, sum standast av einskiljingum, og skal hetta væl at merkja vera gjørt, áðrenn tilgongdin av álvara byrjar.

Vísast kann á trýggjar myndlar viðvíkjandi stovnsligum bygnaði í OECD-londum:

1. miðsavnað umsiting, har stórt vald verður latið til sjálvstýrandi („autonoman“) stovn
2. miðspjadd umsiting, har uppgávir viðvíkjandi einskiljingartilgongd eru býttar út til tær ráðharrastovur, sum ymsu almennu fyrítøkurnar eru knýttar at.
3. miðsavnað-miðspjadd umsiting, sum er ein blandingur av teimum báðum myndlunum omanfyri.

Í OECD-londum er síðst nevndi leisturin tann ráðandi. Í hesum demokratisku londunum verður grundlóg skilt soleiðis, at fólkid hevur givið lóggávu- og útinnandi valdinum umsitingar- og ræðisrætt viðvíkjandi samfelagsognum. Tað er tískil stjórn og ting, sum taka yvirskipaða avgerð um at leggja til rættis einskiljingartilgongd.

Í flestum londum liggur ábyrgd viðvíkjandi ítøkiligari einskiljing av einstøku fyrítøkuni hjá tí ráðharranum, sum hevur fyrítøkuna sum málsøki. Uppgávir viðvíkjandi fyrireiking, skipan o.ø. verða samskipaðar og loystar saman við leiðsluni fyri fyrítøkuni, sum ætlan er at einskilja. Samskipað verður umframt við figgjarmálaráðharran, sum hevur yvirskipaðu ábyrgdina viðvíkjandi virðisrøkt fyri tað almenna. Aðrir stovnar, sum hava nærri tilskilaða ábyrgd og uppgávir, eru tingnevndir, stjórnarlimirnir í felag og serligar einskiljingarnevndir. Í summum førum eru í hesum sambandi eisini stovnaði búfeløg, sum taka sær av sjálvum virðisflutninginum, sum hevur við einskiljingarnar at gera.

Vanligt er, at myndugleikarnir leita sær ráð hjá fyrítøkum innan figging og lógfrøði, tá ið ítøkiligar einskiljingarætlanir verða lagdar til rættis, og tá ið sjálv sølan verður lögð til rættis og framd. Her er ofta talan um fyrítøkur, sum kunnu veita myndugleikumum virðismikla ráðgeving um íleggjaratørv og onnur marknaðarviðurskifti. Tí hevur tað týdning, at almennu myndugleikarnir menna ávísan førleika til 1) at velja ráðgevingarfyrítøkur, sum veita dygdargóða tænastru fyri kappingarføran prís og 2) at eftirkanna tær tænastru, sum veittar verða.

Grundleggjandi stigini í einskiljingartilgongd

Einskiljingartilgongdin fevnir um ávís stig, sum vísa seg at koma fyrri í flest øllum londum í meiri ella minni skipaðum sniði. Hesi eru:

- Grundleggjandi politisk viðgerð og avgerð um at áseta mark millum alment og einskilt
- Politisk viðgerð og avgerð um at velja fyrirkur, sum eiga at verða einskildar heilt ella lutvíst
- Lóggáva viðvíkjandi einskiljing verður sett í verk og reguleringslóggáva tikin av, broytt ella gjørd heilt av nýggjum
- Virðismeting av ognum hjá tí almenna, ætlanin er at einskilja
- Stjórn og lóggávutíng góðkenna, at ávís fyrirkur verður seld. Val av uttanhýsis fíggar- og lógfrøðiligum ráðgevum
- Kanning verður gjørd av einskiljingarhátti/søluhátti. Í onkrum londum verður ein minstiprísur ásettur um selt verður
- At fyrirkur einstøku fyrirkur til at skifta eigara heilt ella partvíst, har tað er neyðugt fyrri at tryggja nøktandi prís. Slík fyrirkur fevnir t.d. um a) rationalisering og effektivisering, b) korporatisering av fyrirkur, t.d. við at landsstovnur verður gjørdur til partafelag, c) skipanarlig og bygnaðarlig umskipan, t.d. við at stór monopolfyrirkur verður sundurliðað í fleiri fyrirkur fyrri at skapa kapping, d) umgerð av fíggingarbygnaði, t.d. við at broyta lutfallið millum fremmanda fígging og eginfígging, heruppi innskot ella úttøka av eginkapitali
- Marknaðarføring og transaktiónsumfar
- At flyta ognina frá tí almenna til einskilda geiran

Ymsu stigini í einskiljingartilgongd kunnu eisini lýsast við hesi ritmynd.

Mynd 2.1. Ymsu stigini í einskiljingartilgongd

Áeggjan og forðingar viðvikjandi iløgum

Í einskiljingarlógum eru við hvørt ásetingar, sum innanfyri ávíst mark geva móguleika fyri at bjóða úrvaldum samfelagsbólkum partabrøv ókeyppis ella fyri serliga góðar keypstreytir. Bólkarnir, sum hesi tilboð venda sær móti, eru vanliga starvsfólk í tí fyrítøkuni, ætlan er at einskilja, umframt íbúgvar landsins yvirhøvur. Politiska endamálið við slíkum skipanum er at vinna undirtøku hjá starvfólkum og veljarum – sum eru avgerandi áhugabólkar – fyri einskiljingarætlanum. Umframt hetta eru týðandi mál við slíkum tilboðum at tryggja breiðan (innlendis) ognarskara hjá einskildu fyrítøkuni, at virka fyri breiðari ognarluttøku í framleiðslukervinum, og annars sum heild at økja leik-

lutin hjá kapitalmarknaðinum sum kanaliseringsskipan, har uppsparing verður beind inn á partar av búskapinum, har hon ger størst gagn.

Flestu OECD-lond gera nógv at vinna álit og undirtøku hjá starvsfólkum í almennu fyrítøkunum, sum skulu einskiljast. Umframt at hetta verður gjørt við at marka part av partabrøvunum til starvsfólk fyri avsláttarprís, verður eisini yvirskotsbýtið, grundað á partabrævn og søla av umbýtiligum lánsbrøvum nýtt sum amboð. Hinvegin verður víst á óhepnar avleiðingar fyri effektivitet og kappingarføri, har starvsfólk hava fingið so stóran part av partabrøvunum, at tey gerast stórir ávirkandi eigari í einskildu fyrítøkuni. Vandur er her fyri, at mál viðvíkjandi starvssetanartrygd fáa óhepna yvirvág t.á. ið hugsað verður um effektivitet; slíkt mál heldur sjálvandi heldur ikki í longdini og kann hótta bæði fyrítøkuna og harvið eisini arbeiðspláss.

Beinleiðis at avmarka ognarluttøku hjá útlendingum verður av flestu londum nýtt ógvuliga varisliga. Amboðini, sum her verða nýtt, eru:

- hámark fyri, hvussu nógv útlendingar kunnu eiga í einstøku fyrítøkuni og
- at varðveita A-partabrøv við stórum avgerðarrætti hjá tí almenna ella hjá úrvaldum skara av stovnsligum íleggjarum, sum búa í landinum.

Aðrar fyriskipanir, sum viðvíkja fyrítøkuni, eftir at einskilt er eru:

- hámark fyri, hvussu nógv ein einstakur eigari kann eiga av fyrítøkuni
- hámark fyri, hvussu nógv atkvøður einstakur eigari kann hava (t.e. at valdsavmarking ikki bara hongur saman við, hvussu stóran part, íleggjari eigur av partabrøvunum)
- krav um góðkenning hjá myndugleikum um at broyta viðtøkur hjá fyrítøkuni
- serlig almenn góðkenning av kapitalbroytingum, sum hava ávirkan á støddarlutfallið millum partabrøv í almennari ogn og onnur
- ymsir sáttmálar millum myndugleikar og fyrítøkuna/nýggju eigararnar, sum hava til endamáls at tryggja framhald av fyrítøkuni í ávíst tíðarskeið og harvið tryggja arbeiðspláss
- krav frá tí almenna um, at fyrítøkan rekur høvuðsskrivstovu/deildir hjá fyrítøkuni innlendis
- krav um at ávísir íleggjarar ikki sleppa sær av við partabrøvini í ávísam tíðarskeiði
- krøv til nýggjar eigarar viðvíkjandi førleika og kapitalstyrki
- krøv um, at nýggir eigarar økja framleiðni (produktivitet)

Endamálið við at hava hesar skipanir í gildi eftir at einskilt er, er at tryggja ávísan stabilitet viðvíkjandi býti av partabrøvum millum ymsu

sløgini av íleggjarum, at røkka málum viðvíkjandi hækking av samlaðari fígging og annars at tryggja ríkinum ávíst tamarhald yvir fyritøkuni eftir at einskilt er.

Trúvirði hjá myndugleikum hevur týðning fyri prís

Íleggjarar verja síni áhugamál og fylgja tí væl við í, hvussu almennu myndugleikarnir virða rættin hjá einskildu fyrítøkunum til at virka á vinnuligum grundarlagi. Um so er, at myndugleikarnir eftir at einskilt er, leggja seg út í – ella kunnu hugsast at vilja leggja seg út í – viðurskiftini hjá fyrítøkuni við tiltøkum, sum hótta inntøkugrundarlagið, vilja íleggjarar hava vágagjald. Hetta hevur við sær, at prísurin á partabrøvunum verður ásettur lægri enn annars.

Í londum har stjórnin hevur víst „góðan“ atburð og ikki hevur lagt seg út í raksturin hjá fyrítøkum, eftir at einskilt er, hevur marknaðurin ikki kravt lækkaðan prís á partabrøvum; hetta er eisini galdandi fyri fyrítøkur, har tað almenna framhaldandi stendur fyri avgerandi parti av atkvøðunum á aðalfundi.

Lond, sum í sambandi við einskiljing varðveita avgerandi part av partabrøvunum í almennari ogn, og sum ikki kunnu vísa á „track-record“ í hesum føri, mugu vinna álit hjá íleggjarum á annan hátt. Hetta verður umframt vanligu vinnupolitikkin m.a. gjørt við greiðari politiskari støðutakan um framhaldandi sølu av fleiri partabrøvum hjá tí almenna í fyrítøkuni.

At fyrireika at fyrítøka verður einskild

Bygnaðarbroytingar viðvíkjandi fyrítøkum, sum ætlanir eru um at einskilja, kunnu bólkast soleiðis:

- lógarumskipan¹⁷: t.d. at umskipa almennan stovn undir stjórnini til sjálvstøðuga lögfrøðiliga eind. Her kann vera talan um lögfrøðiliga sjálvsveru¹⁸ sum partafelag
- virkisumskipan: t.d. broytingar í fyrítøkuleiðslu; sundurskiljing av stórari fyrítøku í minni fyrítøkur at skapa kapping; at skilja fyrítøku sundur í serliga fyrítøku, sum rekur uppgávur viðvíkjandi undirstøðukervi (natúrligt monopol) og fyrítøku, ið røkir operativar uppgávur á undirstøðukervinum (uppgávur, ið eiga at verða ríknar í fríari kapping)¹⁹
- kapitalumskipan (tillaging av kapitalbygnaði/fíggingarsamansetting)²⁰: her kann vera talan um at hækka ella lækka eginpening og/ella at broyta lutfall millum egin- og fremmandafígging (t.e. lutfall millum lán og eginpening)

Fæstu lond hava orðað reglur um, hvussu bygnaðarviðurskifti hjá fyrítøkum skulu lagast til, áðrenn einskilt verður. Vanligt er tó, at al-

menn fyrirtøka sum liður í einskiljingartilgongd verður flutt frá at virka undir almannarættarligum til at virka undir privatrættarligum umstøðum, t.d. við at almennur stovnur verður skipaður sum partafelag.

Virkisumskipan av fyrirtøkum tykist í øllum londum at fara fram til hvørt høvi sær, t.e. uttan at greiðar almennar leiðreglur eru um slíka umskipan í einskiljingarættan. Grundleggjandi sjónarmið viðvíkjandi virkisumskipan eru eisini ymisk frá landi til lands.

Í nøkrum londum er politiska áskoðanin tann, at tað almenna ikki skal brúka tíð, pening og orku at umskipa fyrirtøkuna, áðrenn einskilt verður, tí hetta klárar komandi eigarin at gera eins væl ella betur enn tað almenna.

Onnur lond hava lagt stóran dent á at umskipa virki, tí tey meta hetta vera neyðugt fyri at fáa góðan prís, tá ið selt verður, og á tann hátt at røkja áhugamál hjá skattgjaldaranum. Í summum førum eru slíkar umskipanir gjørdar eftir ynski frá áhugaðum strategiskum íleggjarum.

Tað krevur mangan hugburðsbroyting og annað arbeiðslag hjá starvsfólki, tá ið fyrirtøkur hjá tí almenna koma í harða kapping við aðrar fyrirtøkur – innanlendis ella útlenskar. Tí hava mong lond mett tað vera neyðugt at eftirútbúgva leiðandi starvsfólk ella at seta nýggja manning í fyrirtøkuleiðsluna.

Virkisumskipanir kunnu eisini vera lógarkrav, sum fylgja við alþjóða og millumtjóða búskaparligum samstarvi. Hetta kemst av, at lond vilja, at teirra útflutningsfyrirtøkur skulu sleppa inn á marknaðin hjá øðrum londum. Krav kann t.d. vera um, at almennar fyrirtøkur ikki longur skulu vera vardar móti kapping, og at tær ikki fáa beinleiðis- ella óbeinleiðis stuðul, sum avlagar kappingina. Vinnugreinar, sum her kann vera talan um, eru: orka, telesamskifti, postsamskifti og fíggarvirksemi.

3 Búskaparligar grundgevingar fyri og móti at einskilja

3.1 Einskiljing og búskaparlig mál

At økja effektivitet og virði/minka skuld hjá tí almenna

Í orðaskifti í Onglandi, Danmark og øðrum londum hevur einskiljing verið lýst sum amboð at røkka hesum málum:

- Framleidnisvøkstri. Einskiljing saman við størri kapping innan ávísa vinnugrein og avtøku ella umskipan av reguleringspolitikki skal bóta framleiðsluførleikan hjá fyrítøkunum
- Inntøkuskapan fyri tað almenna at minka lántøkutørv og lækka skattatrýst²¹

Hesi mál hava uttan iva verið tey týðningarmiklastu í orðaskiftinum. Onnur mál, sum hava verið nevnd, eru:

- At politikarar í minni mun leggja seg út í vinnuligar avgerðir
- At menna kapitalmarknaðir; spjaða ognarrættin til vinnutól

Einskiljing er ikki nýtt evni í búskaparfrøðini. Í bókini *Wealth of Nations*, sum kom út í 1776, skrivaði búskaparfrøðingurin Adam Smith:

„Í øllum ríkjum í Evropa fer søla av kongsjørð at geva stórar inntøkur. Verða hesar nýttar at gjalda skuld aftur við, verður vinningurin av hesum nógv størri enn tað, kongur vinnur av jarðarognum sínum... Einskilda ognin fer at verða betur røkt og fer, sum frá líður at kasta meiri av sær.“²²

Uttan at taka støðu til, um henda lýsingin er røtt í føroyskum høpi ella yvirhøvur, so tekur Adam Smith í hesum gitna brotinum fram tveir týðandi tættir viðvíkjandi einskiljing, sum enn dagin í dag ganga aftur í politiskum og búskaparfrøðiligum orðadrátti. Í fyrsta lagi verður víst á, at tað almenna (kongur) kann vinna pening við at selja fyrítøku (framleiðslugøgn, jørð) og nýta sølupeningin at gjalda skuld ella á annan hátt seta hann, har hann gevur meira av sær, enn fyrítøkan hevði givið framyvur, varð hon verandi almenn ogn. Í øðrum lagi verður víst á, at ognarrættur kann hava týðning fyri effektivitet og harvið búskaparvøkstur og vælferð í samfelagnum sum heild.

Nær skilagott er at einskilja

Um so er, at einstaklingar í framleiðsluni kunnu gagnnýta jørð og annan framleiðslukapital betur enn tað almenna, er tað ivaleyst gott hugskot at fremja einskiljingar, soleiðis sum Adam Smith vísir á.

Í nútíðar búskaparfrøði verður tó eisini hugt eftir, hvussu fyrítøkan, ið møguliga skal einskiljast, er háttað. Er talan um almenna monopolfyrítøku, gerst metingin truplari, og kann vera, at niðurstøða úr búskaparfrøðiligum sjónarhorni er, at tað í sær sjálvum ikki er gagnligt fyri samfelagið at einskilja. Tí um einskild keypa almenna monopolfyrítøku og við hesum klára at vinna meiri pening úr fyrítøkuni enn tað almenna, kann grundin vera, at nýggju eigararniruttan at óttast kapping hækka prísir ella lækka góðsku á teimum vørum og tænaðum, sum fyrítøkan framleiðir. Hervið verða nýggju eigararniruttan iva betur fyri enn áður, men skal hetta setast upp móti brúkarum, sum lættliga kunnu vera blivnir munandi verri fyri.

Tað er serliga einskiljing av almennum monopolfyrítøkum, sum kjakast hevur verið um seinnu árinu í politiskum og búskaparfrøðiligum høpi úti í heimi. Hinvegin hevur vanligi lítið stríð verið um at einskilja almennar fyrítøkur, sum longu virka í kapping móttvegis einskildum fyrítøkum. Her er oftast faklig semja um, at rættast er at einskilja ella í øðrum lagi, at líkamikið er, um fyrítøkan er almenn og ella einskild²³. Tí verður nú her serligur dentur lagdur á at lýsa búskaparfrøðiligar grundgevingar fyri og móti einskiljingum av almennum monopolfyrítøkum.

3.2 Marknaðarbrøk sum grundgeving fyri almennum fyrítøkum

Kapping tryggjar munadyggan rakstur

Vanligt samfelagsbúskaparligt mál er stórir búskaparvøkstur. At røkka hesum máli er neyðugt at skipa so fyri, at arbeidsmegi, framleiðslutól og náttúruútlifeingi verða gagnnýtt á bestan hátt í framleiðslukervinum.

Menniskjan er týðandi partur av framleiðsluni, tí hon tekur avgerðir um, hvussu og hvat skal framleiðast, umframt at hon letur arbeiðið hjá sær ganga inn í tær vørrur og tænaðum, sum framleiddar verða. Tað, at menniskjan er týðandi partur í framleiðsluni, ger sjálvandi, at eginleikarnir hjá henni kunnu ávirka úrslitið, sum spyrst burtúr. Vandur er tí altíð fyri, at vanligir eginleikar, sum sjálvsøkni, leti og vantandi vilji til at taka ábyrgd, ávirka framleiðsluna, soleiðis at hon gerst minni enn førleiki, kapitalur og náttúruútlifeingi annars loyva. Búskaparfrøðingar hava havt stóran áhuga fyri hesum sálarligu eginleikum manna, síðan frøðin varð til. Niðurstøðan er, at neyðugt

er at skipa umstøður, sum gera, at sjálvsøkni og áhugamál hjá tí einstaka virka fyri størri og betri framleiðslu í einstøku fyrítøkuni og samfelagnum sum heild.

Kapping er í hesum høpi amboð, sum er av størsta týðningi fyri at tryggja, at arbeiðsmegi og kapitalur verða gagnnýtt á bestan hátt. Høvuðsregla í tilmælum frá búskaparfrøðini er tí, at politiska valdið eigur at skipa so fyri, at frí kapping er millum fyrítøkur í ymsu vinnugreinunum. Frí kapping í ávísari vinnugrein ger, at tvær ella fleiri fyrítøkur framleiða munadyggari enn ein, og fer at koma brúkarinum og samfelagnum sum heild til góða.²⁴

Tá ið frí kapping ikki er samfelagsgagnlig

Men eingin regla við ongum undantøkum – soleiðis eisini í hesum føri; tí í summum ídnaðargreinum ber illa til hjá myndugleikunum at skapa karmar fyri fríari kapping og samstundis rokna við, at hetta hevur við sær besta úrslitið fyri samfelagið sum heild. Búskaparfrøðin vísir her vanliga á trý ymisk sløg av marknaðarbrekum, sum í ávísu vinnugreinum kunnu gera seg galdandi í so stóran mun, at fyrimunir við fríari kapping ikki víga upp móti vansom.

• *Náttúrligt monopol*

Eitt fyrirbrigdi, búskaparfrøðin lýsir sum marknaðarbrøk, verður nevnt ófullfíggað kapping. Klassisk dømi eru her fyrítøkur innan havna-, vega- og jarnbreytakervið, telesamskifti, vatnveiting og orku. Ástøðiligt eyðkenni við hesum marknaðarbreki er, at stórrakstrarfyrimunir eru so stórir, at bert fáir framleiðarar klára at vera í ávísu vinnugreinini – í ringasta føri bert ein, og verður vinnugreinin tá nevnd *náttúrligt monopol*.

Um ávís vinnugrein er náttúrligt monopol, merkir tað, at *ein* fyrítøka nøktar eftirspurningin á einum marknaði fyri lægri kostnað, enn fleiri framleiðarar klára. Grundin til hetta er, at miðalkostnaðurin fyri hvørja framleidda eind er fallandi verður framleiðslan størri, tí so stórir fastir kostnaðir gera seg galdandi.

Á vælvirkandi marknaði við kapping er framleiðarin prístakari; kappingin ger, at hann ikki kann hækka prís og samstundis rokna við at varðveita kundan. Í vinnugreinum, har ófullfíggað kapping ella monopol er galdandi, er støðan ein onnur. Keyparin hevur ikki verulig alternativ, og framleiðarin kann tí áseta prís hareftir til sín egna fyrimun. Slík støða er ikki tann besta fyri samfelagið. Ov lítið verður framleitt og keypt fyri „rættan“ prís, tí monopolfyrítøkan í teoriini ikki vil økja framleiðslu inntil markkostnaður svarar til prísini, soleiðis sum fyrítøkur í kapping gera.

• *Eksternalitetur*

Annað marknaðarbreyking verður rópt eksternalitetur. Her er talan um viðurskifti, sum ikki verða tikin inn í prísgerðina á marknaðinum, og sum ávirka nýtslu- og trivnaðarviðurskifti hjá øðrum pørtum enn teimum, sum møtast á marknaði og fremja handilin. Prísfráboðanin frá marknaðinum er ikki rættvísandi, og er hervið ein grundfortreyt fyri, at fríi marknaðurin gevur besta samfelagsliga úrslitið, ikki til staðar; prísmechanisman megnar ikki at samskipa avgerðir hjá framleiðarum og brúkarum á nøktandi hátt.

Ein ekstern ávirkan, sum her kann vera talan um, er dálking, tá ið vørur verða framleiddar og nýttar, sum jú kann raka onnur enn tey, sum beinleiðis taka lut í framleiðsluni ella nýtsluni.

Ein ekstern ávirkan hevur týðning fyri framleiðarar og brúkarar sum heild, men virkar uttan fyri marknaðin. Slíkt marknaðarbreyking hevur tí vanliga verið nýtt sum grundgeving fyri, at tað almenna skal blanda seg upp í við at seta reglur, t.d. við umhvørviseftirliti og avgjöldum á bensin og CO₂-útlát.

Onnur tilráðing frá búskaparfrøðini seinnu árinum er at nágreina einskilda ognarrættin betur, soleiðis at beinleiðis alment regluverk við tvingaðum skipanum ikki gerst neyðugt, men at skipa so fyri, at partarnir á marknaðinum hava egináhugamál fyri at keypa og selja rættindi, sum hava við dálking og slíkt at gera, og á henda hátt draga fleiri viðurskifti inn í tær uppgávur, marknaðurin skal klára at loysa fyri samfelagið sum heild.

• *Almennir góðar*

Triðja marknaðarbreyking, sum búskaparfrøðin vísir á, og sum kann gera tað neyðugt at skipa almenn monopol ella at seta reglur fyri, hvussu marknaðarpartar háttu sær, tengir seg at hugtakinum *almennir góðar*. Her er vanliga talan um framleiðslu, har nýtslan hjá einum persóni av hesum góða ikki ber í sær, at minni verður eftir til onnur at brúka. Dømi um framleiddar tænar, sum í stóran mun kunnu sigast at vera almennir góðar, eru útvarp og sjónvarp, rættarverk og trygd.

Í reinari marknaðarskipan er torført at meta um upplýsingar um tørv og gjaldsvilja hjá brúkarinum av almennum góðum og harvið tryggja, at hóskandi nøgdir verða framleiddar. Tí verður mangan grundgivið fyri, at tað almenna skal áseta nøgd og dygd av slíkari framleiðslu. Hetta merkir ikki neyðturviliga, at tað almenna beinleiðis skal standa fyri framleiðsluni – tað almenna kann keypa ásetta nøgd hjá einskildum, fyri síðan at lata borgarum framleiðsluna ókeypiss ella fyri lækkaðan kostnað.

Marknaðarbræk og almenn uppiblanding í framleiðslukervið

Búskaparfrøðin vísir á, at tá ið eitt ella fleiri av nevndu marknaðarbrækum eyðkenna ávísa vinnugrein, so kann vera, at almenn uppiblanding við at regulera prís, góðsku og nøgd móguliga tryggjar betri úrslit enn reina marknaðarmekanismen. Politisk tiltøk – ella vantandi politisk tiltøk – kunnu í hesum viðfangi lýsast og grundgevast á henda hátt:

- Tað almenna roynir at laga marknaðarmekanismuna soleiðis, at einskild og almenn áhugamál falla saman. Politisk inntriv kunnu t.d. vera avgjøld, studningur ella krøv viðvíkjandi nøgd og góðsku.
- Marknaðarmekanismen verður gjørd óvirkin, og ein almenn fyrirtøka verður sett at nøkta brúkaratørvin á økinum. Almenna fyrirtøkan fær sum uppgávu at hámarksgera vælferð, heldur enn at hugsa um vinning.
- Tað almenna leggur seg ikki út í mátan, marknaðurin virkar uppá, antin tí at marknaðarbrækið ikki verður mett at hava stóran týðning ella tí, at mett verður, at ov stórir kostnaður stendst av at tað almenna leggur seg úti, og ivi er um, hvørt tað almenna klárar at bóta um støðuna yvirhøvur.

Frammanfyri er roynd gjørd at lýsa grundgevingar fyri, at tað almenna ger inntriv í marknaðarbúskap. Marknaður, ið virkar væl, hevur m.a. tað eyðkennið, at kappingin er frí og hetta er tað besta fyri samfelagið. Kapping ger, at fyrítøkurnar ástøðiliga økja framleiðsluna, inntil kostnaður av síðst framleiddu eindini svarar til prísinn á marknaðinum. Einstaka fyrítøkan hevur ikki ræði á prísinum. Prísurin kemur fram sum anonymt úrslit av øllum einstøku avgerðunum hjá marknaðarluttakarunum viðvíkjandi eftirspurningi og útboði.

Sum vit hava sæð, so eru tó við hvørt tøknilig og onnur serlig viðurskifti, sum gera, at marknaðir ikki kunnu virka væl. Marknaðarbræk í ávísari vinnugrein merkir, at tað í prinsippinum ber til at bóta støðuna við almennum inntrivum. Hervið er tó ikki sagt, at best hugsandi støðan av sær sjálvum tekur seg upp við, at tað almenna sjálvstendur fyri framleiðsluni ella skipar fyri eftirliti við fyrítøkum. Eldri búskaparástøði byggir her mangan á ov einfaldar fortreytir um evni og motiv hjá tí almenna, politikarum og umsiting. Marknaðarbræk sum fyrirbrigdi er tó tekin um veruligan trupulleika í marknaðarbúskapinum, ið eigur at verða tikið upp til viðgerðar – eisini í Føroyum.

Ymisk sløg av monopolum

Skiljast kann ímillum tvey ymisk sløg av almennum monopolfyrítøkum:

- náttúrligt monopol og
- lógar- ella samfelagsskapta monopolið

Náttúrliga monopolið er – eins og hugtakið marknaðarbrøk – búskaparástøðiligt hugtak, sum sigur nakað um framleiðsluviðurskiftini í ávísari vinnugrein. Hugtakið merkir, sum áður nevnt, at *ein* fyrirtøka innan ávísa vinnugrein kann framleiða munadyggari enn fleiri fyrirtøkur. Hugtakið vísir bæði til framleiðslutøkni og framleiðslukostnað og tey serligu viðurskiftini eftirspurningi viðvíkjandi, sum eyðkenna vinnugreinina. Eftirspurningsviðurskifti av týðningi eru t.d. landafrøðilig avmarkan av marknaðinum og tal av brúkarum og hervið nøgd av framleiðslu, sum møguligur eftirspurningur er eftir. Lítlar framleiðslunøgdir á avmarkaðum marknaði kunnu tíðum tala fyri, at marknaðurin kann lýsast sum náttúrligt monopol. Men hetta nýtist ikki at vera so, um t.d. landafrøðilig avmarkan verður broytt við nýggjari tøkni, fólkavøkstri og altjóðagerð. Telesamskifti er í hesum føri dømi um tøkniliga menning, sum hevur ført við sær, at vinnugreinin ikki longur verður lýst sum náttúrligt monopol, og hevur hetta í grannalondum okkara verið grundgeving fyri at loyva kapping.

Hugtakið náttúrligt monopol skal ikki skiljast soleiðis, at marknaðurin sum frá líður av sær sjálvum vil føra til, at bert eina fyrirtøkan er eftir í vinnugreinini. Tilsvarandi eiga vit heldur ikki at síggja ymsu almennu monopolfyrirtøkurnar sum tekin um, at talan er um náttúrligt monopol. Verður hugt at søguligari gongd viðvíkjandi stovnan av almennum monopolum, sæðst, at onnur politisk sjónarmið enn reint búskaparlig mangan hava havt størstan týðningin við skipan av monopolum.

Systembolaget í Svøríki ella Rúsdrekkasølan í Føroyum kunnu t.d. ikki á nakran hátt lýsast sum náttúrlig monopol eftir búskaparfrøðiligari tankagongd. Ongi viðurskifti viðvíkjandi tøkni ella framleiðslukostnaði tala fyri, at eitt alment monopol klárar at reka handil við rúsdrekka meiri effektivt enn vanliga einskilda handilsvinnan. Her er talan um alment inntriv, har endamálið greitt er annað enn búskaparligt mál um effektivan rakstur og verður í slíkum føri tosað um samfelagsskapt ella lógarskapt monopol²⁵.

Samandráttur

Samanumtikið kann sigast, at ásetan av marki millum alment og einskilt í nútímans búskaparfrøði og í politiskum orðadrátti í londum við marknaðarbúskapari oftast er tengt at *marknaðarbrøkum* sum fyrbrigdi innan ymsar vinnugreinar. Innan vinnugreinar har kapping er – ella kann skipast við sundurskiljing av monopolfyrirtøkum og burt-

urtøku av kappingarverju – er í fakligum høpi vanliga semja um, at fyrítøkur eiga at vera einskildar – ella at virka sum slíkar í javnari kapping. Innan vinnugreinar, har marknaðarbrøk í stóran mun gera seg galdandi, eru hinvegin mangan viðurskifti, sum tala fyri virknum almennum leikluti.

3.3 Eru einskildar fyrítøkur effektivari enn almennar?

Felagsogn og einskild ogn – klassisk lýsing

Týðandi mál, sum gongur aftur og aftur í orðaskiftinum um at áseta mark millum almenna og einskilda luttøku í framleiðslukervinum, er spurningurin um, hvønn týdning almennur ognarrættur yvir fyrítøkum hevur í mun til einskildan ognarrætt. Fer einskiljing t.d. at hava við sær, at framleiðslukostnaðir lækka? At hetta er so, førir Adam Smith longu fram í 1776, sum vit áður hava sæð; men eisini í dag eru mong, sum halda tað sama, meðan onnur halda uppá, at spurningurin um, hvør eigur, hevur minni týdning. Verðin er nógv broytt, síðan Adam Smith livdi, og kann tí vera hent at lýsa spurningin eitt sindur nærri.

Flest øll kunnu ímynda sær, at ognarrættur kann hava týdning í búskaparligum viðurskiftum. Til dømis kann lættliga hugsast, at hann, ið leigar bústað, ikki hevur líka stórt egináhugamál fyri at fara væl um og halda bústaðin í góðum standi, sum tann, ið eigur.

Skipanin við einskildum ognarrætti ásetir, hvør hevur rættin til at brúka ávísu ogn ella ávíst tilfeingi. Týðandi eginleiki við einskilda ognarrættinum er herumframt rætturin hjá eigarinum til at forða øðrum at nýta ognina ella tilfeingið. Einskildi ognarrætturin gevur hertil eigarinum rætt til at lata øðrum rættindini hjá sær við at selja, ella lata onkran arva. Við hesum fellur vinningur og tap fult og heilt eigarinum í lut. Hetta hevur sannlíkiliga við sær, at eigarin fer væl um ogn sína, soleiðis at hon gevur sum mest av sær; eisini yvir langt tíðarskeið.

Felagsogn kann hinvegin hava við sær, at ogn ella tilfeingi ikki verður gagnnýtt á bestan hátt, og verður her í búskaparástøðini mangan víst til skipan við fríum fiskiskapi sum dømi um samfelagskaðilig árin av felagsogn við ongari stýring. Í slíkari skipan hevur hin einstaki ikki egináhuga fyri at avmarka veiðu sína og harvið bøta um veiðimøguleikar hjá øðrum. Hetta hevur við sær, at fiskastovnur verður niðurfiskaður, og at veiðan verður minni, enn hon kundi verið. Við hesum verður samfelagið sum heild verri fyri enn neyðugt. Her er talan um marknaðarbrøk, sum mong lond royna at verja seg móti, við at tað almenna stýrir fiskiskapinum ella við at seta í verk einskilda ognarskipan.

Nevndu ognarviðurskifti – einskild ogn móttvegis almennari ogn – hava stóran hugmyndafrøðiligan týðning, tá ið kjakast verður um mark millum alment og einskilt. Og hóast nevndu klassisku dømi greitt kundu bent á, at stórir trupulleikar standast av felagsogn, og at samfelagið tí í størri mun eigur at leggja fyrirøkuognir sínar yvir til einskild at røkja, so eru ymisk viðurskifti viðvíkjandi ognarviðurskiftinum, sum gera, at henda myndin ikki er so greið.

Sum nevnt er eyðkennið fyri einskilda ognarrættin, at eigarin hevur rætt til at halda øðrum burtur frá ognini. Hetta, saman við viljanum hjá eigara at fáa sum mest burturúr ognini, ger, at úrslitið samfelagsliga sæð kann gerast betri enn tá ið ognin er felagsogn, har øll kunnu koma frammat og nýta hana, sum best ber til. Dømið omanfyri viðvíkjandi fiskatilfeingi við óavmarkaðum rætti hjá øllum at fáast við fiskivinnu, er tó ikki regla, men undantak, tá ið talan er um almennar ognir. Sjálvt um borgarin eigur almennar fyrirøkur og aðrar ognir, so merkir hetta sjáldan, at hann frítt kann gera nýtslu av hesum. Einstaki borgarin sleppur t.d. ikki sum um einki var at brúka bil hjá telefonverkinum, at innrætta sær handil í skúlabýgningi ella at nýta vatnbrunnin hjá kommununi til at goyma súrhoyggj í. Hetta ger, at tað kann vera ilt at meta um munin millum ognarviðurskiftini.

Ríkisfyrirøka móttvegis partafelag, ið ríkið eigur

Onnur viðurskifti, sum benda á, at munur ikki nýtist at vera so stórir á almennari fyrirøku og fyrirøku, sum er einskild ogn, gera seg galdandi, tá ið almenn fyrirøka verður skipað sum partafelag. Hervið verður virkseimið skipað við privatrættarligum lógarkarmum og verður samspælið millum eigara og fyrirøkuleiðslu við hesum broytt. Partafelagslógin ger, at almenn fyrirøka, skipað sum partafelag, í stóran mun fer at bera seg at sum onnur partafeløg, ið einstaklingar eiga.

Tey, sum eru móti at einskilja, hava við hesum grundgivið fyri, at neyðugt ikki er at einskilja, tí almennu fyrirøkurnar, eru tær væl skipaðar, kunnu vera líka so munadyggar, sum einskildar.

Tey, sum hinvegin eru fyri at einskilja, spyrja afturímóti, hví tað almenna ikki skal einskilja fyrirøkur, tá tær nú kortini virka sum vanligar einskildar fyrirøkur. Somuleiðis føra tey fram, at hetta at skipa almennar stovnar og framleiðslueindir – nevnd korporatisering – er ein tilgongd, har næsta natúrliga stigið er at einskilja.

Korporatisering sum roynd at effektivisera og fyrireika einskiljing

Rættiliga nógv er gjørt burturúr hesum spurningi innan samfelagsgransking í Norðurlondum í 1990 árunum. Í hesum tíðarskeiði eru nógvar ríkisfyrirøkur (og kommunufyrirøkur) gjørdar til partafeløg.

Munur er á ríkisfyrirøku²⁶ og ríkis partafelagi á týðandi økjum:

- Lógarverk: Ríkisfyrirøkan virkar undir almannarétti, meðan partafelagið virkar undir privatrætti.
- Endamál: Partafelagið skal verða ríkið á vinnuligum grundarlagi, meðan ríkisfyrirøkan oftast ikki hevur vinning sum greitt endamál, men heldur tað at nøkta ávísan eftirspurning umframt møgulig onnur politiskt ásett strategisk mál, t.d. viðvíkjandi veitingarskyldu og trygdarpolitikki.
- Skipan: Partafelagið verður stýrt av nevnd og stjórn við aðalfundinum sum hægsta myndugleika. Ríkisfyrirøkan er vanlig skipað við stjórn, sum liggur undir ávísam politiskum myndugleika; neyðugt er ikki við nevnd ella aðalfundi. Nevndir og ráð ráða ikki einsamøll, men hava vanlig til uppgávu at fremja politiskar avgerðir, at ráðgeva og gera tilmæli til politiska myndugleikan um ymisk viðurskifti viðvíkjandi hvussu fyrirøkan skal rekast.
- Leiðsla: Partafelagsnevnd hevur ábyrgd av, at vinningsáhugamál hjá eigarum verða vard. Stjórnin skal fremja yvirskipaðar avgerðir hjá nevnd í verki. Nevndin hevur ikki skyldu at røkka breiðum samfelagsligum áhugamálum. Er neyðugt at gjalda meiri fyri starvsfólk fyri at klára seg í kapping, so skal nevndin syrgja fyri hesum, hóast breitt politiskt mál kundi verið lønarafturhald. Leiðslan í ríkisfyrirøku er hinvegin oftast í stóran mun bundin at politiskum málsetningum.

Almenn grundgeving í Danmark fyri at broyta ríkisfyrirøkur til ríkis partafeløg er, at partafeløg betur kunnu taka á seg nýggjar uppgávur og skapa nýggja framleiðslu, enn landsstovnar kunnu. Ført verður eisini fram, at partafeløgini fara búskaparlíga at vera munadyggari, og at partafelagsskipanin verjir fyri, at politiska skipanin blandar seg í smálutir.

At leggja um til partafelag er eisini neyðugt at liva upp til ES-reglur um at gera greiðari skilnað millum tann, sum framleiðir, og tann, sum setur reglur fyri virkseimið. Onnur grundgeving fyri at skipa ríkis partafeløg er, at betri møguleikar eru fyri at útvega leiðsluvitan til almennu fyrirøkurnar úr einskilda geiranum. At enda verður ført fram, at partafelagsskipanin kann gera møguliga einskiljing av fyrirtøkuni smidligari og lættari at fremja.

DSB og Post Danmark eru dømi um almennar fyrirøkur í Danmark, ið ikki virka eftir partafelagslógini. Hinvegin virka hesar fyrirtøkur eftir serlógum, sum virka nakað sum partafelagsskipanin; í staðin fyri t.d. skipan við aðalfundinum sum hægsta myndugleika fyri partafelagið, er sonevnt „virksomhedsmøde“ sett í staðin.

Í Svøríki eru almennar grundgevingar fyri at skipa partafeløg hesi líkari at finna. Her verður eisini sagt, at partafelagsskipanin hevur fyrimunir, tí til ber hjá tí almenna á greiðan hátt at býta vága og ábyrgd við áhugarar uttanfyri almenna geiran. Fyritøkan fær við partafelagsskipanini rásarúm, samstundis sum greiðari ábyrgdarbýti ger seg galdandi. Herumframt er partafelagsskipanin ein lógarskipan, sum er kend og viðurkend í altjóða høpi.

Í Noregi hevur, tá ið røtt hevur verið um at umskipa Telenor, NSB og postverkið verið víst á, at tøknilig menning, liberalisering og altjóðagerð av marknaðum tala fyri at broyta ríkisfyritøkur til partafeløg.

Tá tað almenna skipar fyrítøkuognir sínar sum partafeløg, so kann hugsast, at hesar fyrítøkur fara at bera seg at sum einskild partafeløg. Men við hesum er sjónarmiðið um, at fyrítøkur, sum einstaklingar eiga, verða ríknar munadyggari enn almennar, ikki so avgerandi longur. Harumframt kunnu vit hugsa okkum, at tað ikki neyðturviliga er við at einskilja, at almenn fyrítøka gerst munadygg. Hetta er jú eisini ein spurningur um, hvussu tað almenna velir at skipa fyrítøkurnar hjá sær – t.d. við at skipa tær sum partafeløg.

Skilnaður millum tann, ið eigur, og tann, ið ræður

Enn eru at nevna eini týðandi víðurskifti, sum gera tað torført at røkka greiðari niðurstøðu um, hvørt fyrítøka virkar best sum einskild heldur enn sum almenn ogn.

Grundgeving fyri at einskilja er, at tá ið tað almenna eigur, er áeggjanin ikki so stór hjá veruliga eiganum – tvs. skattgjaldaranum – til at skapa virðir við ogn sínari. Tað kostar tíð og orku at fylgja við í gongdini hjá fyrítøkuni, og einstaki skattgjaldarin loypir tí um garðin, har hann er lægstur, og vónar, at onkur annar sær til, at almenna fyrítøkan verður ríkin væl. Tey, sum eru fyri at einskilja, vísa her á, at langt er millum eigan (skattgjaldaran) og fyrítøkuna. Hóast bøtt kann verða um hesi víðurskifti við ymsum skipanum, sum tryggja fólkaræðisligt eftirlit, so er við hesum ikki lagt upp fyri, at fyrítøkurnar í nóg stóran mun sleppa at virka sum virðisskapandi eindir, tí politiskt eftirlit kann hava so nógv onnur endamál enn at tryggja størst møguliga virðisskapan í fyrítøkuni til eigan.

Henda fremmandagerðing – gloppið millum skattgjaldara og fyrítøkuleiðslu – er tó ikki í sjálvum sær nøktandi grundgeving fyri at einskilja, siga tey, sum eru móti einskiljingum. Grundgevingin heldur kanska, tá talan er um smáar fyrítøkur og einstaklingsfyrítøkur. Men gongdin er, at størri og størri fyrítøkuindir taka seg upp at kappast á marknaðum, sum landafrøðiliga eru víðkaðir frá at vera inngildir í hvørjum tjóðríki sær til at fevna um allan heim. Og henda gongdin við vaksandi fyrítøkum ger, at gloppið millum einstaklingar, ið eiga í

fyrítøkum og fyrítøkuleiðslu kann gerast eins stór ella størri, enn galdandi er fyri almennar fyrítøkur. Tí kann privati eigarin sum eigur stóra fyrítøku, sum er skrásett á marknaðarplássi fyri virðisbrøv, ikki virka stórt betur fyri munadyggum rakstri av fyrítøkuni, enn um hann átti part av somu fyrítøku sum skattgjaldari. Eigarin stendur við øðrum orðum langt burtur frá fyrítøkuleiðsluni, uttan mun til um talan er um nútímans almenna fyrítøku ella privata. Tí kann tað gera tað sama, um fyrítøka er almenn ella einskild ogn, verður ført fram.

Her er talan um týðandi útsøgn, ið krevur nærri lýsing, og verður hetta gjørt í næstu þórtunum í hesum kapitli.

Avmarkað beinleiðis ávirkan hjá eigara

Møguleikar og áeggjan hjá eigara til at fylgja við í viðurskiftum hjá fyrítøkuni er í nútímans partafeløgum avmarkað, tí eigarar og leiðarar eru ikki somu persónar. Henda skiljing ber í sær, at stjórn og nevnd taka avgerðir, uttan at eigarin verður spurður eftir so hvørt. Einstaki partaeigarin hevur sjálvandi áhuga fyri at eftirkanna avgerðir hjá fyrítøkuleiðslu og at seta seg inn í, hvussu gongst hjá fyrítøkuni. Men hetta er orku- og tíðarkrevjandi, og verður í hesum viðfangi víst á ein sokallaðan undanstøkkingar „free-rider“ trupulleika, tí vandi er fyri, at einstaki partaeigarin vónar at aðrir partaeigarar fara at bera kostnaðin av eftirlitsarbeiðinum²⁷.

Afturat hesum kemur, at bæði sløginu av fyrítøkum í størri og størri mun nýta somu fólk í leiðslum sínum, hvat útbúgving og øðrum leiðslueiginleikum viðvíkur.

Spurningur er nú, um nakar munur er á nútímans ríkisfyrítøkum og partafeløgum, hvat munadygd og eigaraleikluti viðvíkur.

Eigararnir, ávikavist partaeigarar og borgarar, hava í báðum førum avmarkaðar møguleikar fyri at ávirka avgerðir, sum fyrítøkuleiðslur taka. Í báðum sløgum av fyrítøkum hava eigararnir tí ein trupulleika við at tryggja, at fyrítøkuleiðslurnar røkja áhugamál síni.

Ogn í einskildum fyrítøkum kann lutast sundur og er umsetilig

Ein týðandi munur millum almennar og einskildar fyrítøkur snýr seg um, at einskildi ognarparturin kann bítast sundur – í partabrøv til dømis – og at ognarpartarnir kunnu keypast og seljast. Hetta kann hava týðning fyri munadygd, tí um fyrítøkuleiðslan ikki í nóg stóran mun leggur seg eftir at skapa virðir til partaeigaran, ja so kann eigarin sleppa sær av við partabrøvini. Á marknaðinum eru eisini íløgufólk, sum halda seg duga at síggja, nær fyrítøkuleiðsla ikki dugir at gagnýta virðisskapanarmøguleikar í fyrítøkuni til fulnar. Hesi íløgufólk fara tí at royna at onga sær ávirkanandi part av partabrøvunum í

fyrirøkuni. Partabrøvini fáa tey bíliga í mun til tað, tey seinni fáa fyri fyrirøkuna, tá ið hon er umskipað.

Týðandi partur av hesi umskipan er mangan, at aðalfundurin setir nýggjar persónar í nevnd, sum skal síggja til, at fyrirøkuraksturin gerst munadyggari. Møguleikin fyri, at eigarar kunnu skifta fyrirøkuleiðslu út ber í sær ávíst trýst á fyrirøkuleiðsluna, sum ger, at hon roynir at reka fyrirøkuna munadyggiliga.

Effektivitetstrýst á leiðslu umvegis virðisbrævamarknað

Fyrirøka, sum skrásett er á solumarknaði, skal vera partafelag. Solumarknaðurin krevur av teimum, sum vilja skráseta fyrirøku, at fyrirøkkan tá ið hon verður skrásett, ella áðrenn long tíð er umliðin, í minsta lagi skal hava 300 ella fleiri eigarar. Slíkt spjadingarkrav er sjáldsagt, tí eru íleggjararnir fáir, verður eingin umsetningur og harvið eingin meining í at hava fyrirøkuna skrásetta á solumarknaðinum.

Marknaðurin í sær sjálvum og skráseting av fyrirøku á solumarknaðinum nýtist ikki at merkja nakra broyting av fyrirøkuni, annað enn tað, at fyrirøkuleiðslan helst verður noydd at leggja munandi fleiri upplýsingar fram fyri almenningin, enn neyðugt er hjá øðrum fyrirøkum. Upplýsingarnar skulu koma fram rættstundis til marknaðin, sum tryggjar, at øll, sum hava áhuga, frætta tíðindi sum hava týðning fyri kursin hjá fyrirøkuni, samstundis. Marknaðurin kann við hesum sigast at gera fyrirøkuviðurskiftini meiri sjónlig, enn galdandi er fyri fyrirøkur uttanfyri marknaðin. Marknaðir hava oftast sjálvir ella umvegis serligar tíðindafyrirøkur sum Reuters og Bloomberg sterk amboð til at bera tíðindi víða, og kann marknaðarplássið við hesum metast sum vindeyga inn í fyrirøkurnar.

Við hesum skuldi eigarin av skrásettari fyrirøku havt møguleika fyri at sloppið fram at upplýsingum um fyrirøkuna. Luttakarar á partabrævabrævamarknaðinum meta um skrásettu fyrirøkuna, og verður partabrævakursurin ávirkaður av hesum. Fellur kursurin á partabrøvum munandi hjá einari fyrirøku í mun til aðrar fyrirøkur líkar hesari kann tað verða greitt tekin um, at leiðslan ikki ger arbeiði sítt nóg væl.

Hóttan um húsagang og trýst á virkisleiðslu

Enn eitt viðurskifti, sum hevur við sær størri trýst um munadygd á leiðslur fyri einskildar fyrirøkur enn á leiðslur fyri almennar fyrirøkur, er, at einskilda fyrirøkkan kann fara á húsagang. Henda hóttanin er vanliga munandi minni hjá almennum fyrirøkum.

Eftiransingarskipanir

Partafeløg, ið einstaklingar eiga, og almennar fyrirøkur kunnu samanumtikið sigast at dragast við fleiri av somu trupulleikum viðvíkjandi

skilnaði millum áhugamál hjá fyrítøkuleiðsluni og áhugamál hjá eigarunum. Bæði sløg av fyrítøkum hava tí tørv á eftiransingarskipanum. Ymsar eftiransingarskipanir gera seg galdandi fyri einskildar og almennar fyrítøkur. Í einskildu partafeløgunum eru tað partaeigarar, ið vilja hava avkast, sum ansa eftir. Afturat hesum kemur, sum omanfyri lýst, eisini ávíst eftirlit umvegis kapitalmarknaðin. Afturat hesum, eru einskildu fyrítøkurnar undir víðfevndum eftirlitsskipanum, sum tað almenna hevur ásett við lóggávu. Dømi kann her vera krøv viðvíkjandi mannagongdum, eginpeningi, skráseting o.ø. í partafelagslóg, roknskaparlóg, serligari lóggávu viðvíkjandi virksemlu í ávísari vinnugrein (bankalóggávu) o.s.fr..

Almennar fyrítøkur verða eftiransaðar meiri óbeinleiðis av teimum politikarum, sum eigarin (t.e. skattgjaldarin, borgarin, veljarin) hevur valt, av grannskoðan og øðrum fíggarligum eftirlitsskipanum, sum tíðum hava til endamáls at røkja somu funksjón sum kapitalmarknaðurin. Vanliga fylgja politikarar ikki við í almennu fyrítøkunum á sama hátt, sum einskildi eigarin – t.d. eftirlønarskipan hjá fakfelagi, einstaklingur, venturefelag ella íløgueining – ger við fyrítøkur á marknaðinum.

Afturat hesum kemur, at leiðsluskipanir, roknskapar- og eftirlitsskipanir í almennum fyrítøkum vanliga ikki hóska eins væl til at lýsa munadygd, sum tilsvarendi skipanir í privatum fyrítøkum.

Í grannskoðanar-, roknskapar- og játtanarskipanum hjá tí almenna verður dentur lagdur á at lýsa, hvør hevur heimild til at nýta pening – til hvat, hvussu nógv og nær, meðan minni dentur verður lagdur á at lýsa, hvør ella hvørjar deildir skapa virðini í fyrítøkuni.

Eftirlit við einskildum fyrítøkum, sum eigarar og kapitalmarknaðurin standa fyri, verður tí vanliga mett vera betri til at tryggja munadygd, enn eftirlitsskipanir fyri almennar fyrítøkur. Hetta ger, at størri trúst ger seg galdandi fyri einskildu fyrítøkuna enn ta almennu at virka fyri munadygd.

Her er vert at leggja til merkis, at tað ikki bert er sjálv ognarskipanin, sum beinleiðis ger mun millum úrslit á rakstri hjá almennum og einskildum fyrítøkum. Møguligur munur millum almennar og einskildar fyrítøkur er í stóran mun tengdur at ymsu eftirlitsskipanum, sum hesar fyrítøkur virka undir.

3.4 Býtispolitiskar avleiðingar av at einskilja

Væleydnað einskiljing

Omanfyri hevur dentur verið lagdur á at lýsa munadygd undir almennum mótvegis privatum ognarviðurskiftum. Klára fyrítøkur í ein-

skilda geiranum at framleiða munadyggari enn tað almenna – og er tað so at marknaðarbrøk ikki órógva – eigur at bera til hjá tí almenna at leita fram keyparar, sum vilja gjalda størri virði fyri fyrítøkuna, enn tað almenna í framtíðini klárar at skapa við fyrítøkuni. Hervið er tað ein beinleiðis fíggarligur frimunur fyri tað almenna, um tað selir fyrítøku til einskildan eigara. Einskiljingin merkir umframt virðisvinningin, at partabrævaogn hjá skattgjaldaranum verður lögð um til lánsbrævaogn, tað at gjalda aftur skuld ella okkurt annað. Her skuldi verið talan um hending, sum í sjálvum sær hækkaði vælferðarstöðið alment. Einskiljingar kunnu tó eisini hava týðandi býtispolitiskar avleiðingar.

Tilætlaðar og ótilætlaðar býtispolitiskar avleiðingar fyri ymsu samfelagsbólkar

Í fyrsta lagi kann vísast á, at vandi er fyri, at tað almenna (tilætlað ella ótilætlað) gevur ávísam samfelagsbólkom framhjárætt í mun til aðrar bólkar. Hetta kann t.d. gera seg galdandi, um einskiljingartiltakið gevur starvsfólkom í fyrítøkuni ella øðrum avmarkaðum persónsskara tilboð um at keypa partabørv, sum í virði liggja undir veruliga marknaðarprísinum.

Liggur prísur undir marknaðarprísi tá ið selt verður, verða virðir flutt frá tí almenna til nýggju eigararnar. Kent dømi er í hesum føri, tá ið British Telecom varð einskilt. Har slapp avmarkaður keypsskari at keypa fyri kurs 50 í sjálvum útbjóðingarskeiðnum. Dagin eftir at einskiljing var framd, hækkaði kursurin, og kundu partabrøvini seljast fyri kurs 95. Við hesum var talan um virðisflutning upp á umleið 15 mia kr frá skattgjaldaranum til nýggju eigararnar eftir einari nátt. Ikki lógið, at stjórnarlimir og onnur, sum høvdu skipað fyri søluni, fingu av grovfíluni fyri hesa gerð.

Býtispolitiskar avleiðingar av nýggjum prísbygnaði

Í øðrum lagi kann umlegging av prísolitikki hjá einskildu fyrítøkuni hava við sær býtispolitiskar fylgjur. Tá ið fyrítøka er almenn, verða prísir mangan ásettir fyri at røkka býtispolitiskum málum. Prísirnir á ymsu vørunum og tænastrunum víkja mangan frá framleiðslukostnaðinum. Tá ið almenn fyrítøka verður einskild, roynir nýggi eigarin vanliga nýggjan prísbygnað og prísstöði innan teir karmar, sum kappingin loyvur.

Sjálvt um tað t.d. kann vera dýrari hjá postfyrítøku at bera út post í útjaðaraðki enn í mistaðaraðki, so er ikki vanligt, at hetta sæðst aftur í takstunum hjá almennu postfyrítøkuni. Postfyrítøkan stuðlar við hesum útjaðaranum. Stuðulin er ofta ikki sjónligur og verður fíggaður við hækkaðum taksti hjá brúkarum í meginøkinum, har brúkar-

ar gjalda prís, sum liggur omanfyri marknaðarligan javnvágsprís. Slík *krossstuðlan*, sum fyribrigdið verður nevnt, kann vera trupul at varðveita, um kapping verður loyvd á økinum í sambandi við einskiljing – ella bert við at kapping verður loyvd við ongari einskiljing innan vinnugreinina.

Kapping kann hava við sær, at nýggjar fyrítøkur leggja seg eftir miðstaðarøkjum ella teimum partsmarknaðum, har mest áhugaverda spennid er millum prís og framleiðslukostnað²⁸. Við hesum vil nýggj prískipan taka seg upp, har prísirnir í størri mun verða lagaðir eftir framleiðslukostnaðinum.

Av tí at almennar veitingarfyrítøkur mangan hava stóran týdning fyri fíggjarætlanir hjá fyrítøkum og húsarhaldum, kunnu prísbrotyingar, tá einskilt verður, og kapping fáa týðandi og ójavna vælferðar- búskaparligar avleiðingar fyri borgarar í ymsum økjum.

Um tað almenna vil hava kapping í ávísari vinnugrein og samtundis vil varðveita javnstøðu millum t.d. útjara og miðøki, hvat nýtsumguleikum hjá borgarum og fyrítøkum viðvíkur, er neyðugt at broyta stuðulsskipanina soleiðis, at hon ikki gevur ávísam fyrítøkum framíhjárætt til studningin, tvs., at útjavningarskipan skal gerast soleiðis, at hon ikki órógvar áeggjanina hjá fyrítøkunum til at kappast.²⁹ Er talan til dømis um veitingarskyldu hjá orku-, post- ella telefyrítøku til útjaraøki, eigur tað almenna at tryggja, at „rættur“ prísur verður settur á veitingarskylduna. Hetta kann t.d. gerast við, at tað almenna bjóðar út hesa uppgávuna móti gjaldi, sum tað almenna letur. Annar møguleiki er at áleggja veitingarskyldu, tá ið einkarættur verður givin fyrítøku.

II. PARTUR

**Serføroysk viðurskifti
viðvíkjandi einskiljingum**

4 Búskaparvági, alment ríkidømi og einskiljing

4.1 Tilvitan um búskaparligan vága

Inntøkugrundarlagið hjá tí almenna

Føroyski búskapurin hevur verið og er framvegis rættiliga bundin at fiskivinnuni, hóast hetta inntøkugrundarlagið við nýggju alivinnuni er breiðkað munandi. Hetta merkir, at stór inntøkusveiggj kunnu vera innan stutt áramál. Yvir longri áramál hava útflutningsinntøkurnar tó verið rættiliga støðugar, skilt á tann hátt, at veruliga útflutningsvirðið hevur verið støðugt vaksandi við 3-4% árliga í miðal.

Tilvitan um búskaparsveiggj, sum útflutningsvinnan kann hava við sær, er styrkt munandi seinnu árin. Sterk tilvitan um, at útflutningsinntøkur kunnu minka nógv eitt ár ella fleiri, átti at havt við sær, at politiska og embætisliga umsitingin legði seg eftir at teljast millum tær fremstu í heimi til at fylgja eini virkisskrá, ið hevði sum aðalmál at tryggja, at ring fiskiár o.t. ikki raktu landskassan og samlaða búskapin so meint. Umframt príslagsmótgangandi (konjunkturmótgangandi) fíggarpolitikk eigur tað almenna framyvir at ansa væl eftir, hvar og hvussu ogn verður sett. Reglan eigur at vera, at virðini verða sett soleiðis, at tapsvágin verður spjaddur, samstundis sum frægasta avkastið verður tryggað.

Kreppa og læra hjá samfelagnum

Álvarsligar samfelagskreppur vísa seg í mongum londum at hava við sær ábøtur og at nýggir stovnar verða skipaðir, sum skulu byrgja fyri, at kreppur ikki aftur gerast so ógvisligar.

ES kann í hesum viðfangi síggjast sum trygdarpolitisk skipan, har lond í Vesturevropa líta einum felagsskapi part av yvirræðinum upp í hendi fyri at sleppa undan, at oyðileggjandi kríggj aftur tekur seg upp ella fyri at byrgja fyri, at londini hvørt sær framhaldandi royna at skúgva búskaparligar trupulleikar yvir á hvørt annað. Hettar eru alt skipanir, sum komið er fram til eftir kreppur, sum evropeisku tjóðirnar hava verið gjøgnum. Vit kunnu siga, at tað, einstøku tjóðirnar hava lært av kreppunum, verður bundið niður í serliga lóggávu ella millumlanda sáttmála og harvið grundfest og stovnsgjørt.

Føroyska samfelagið varð í fyrru helvt av 90-árunum drigið inn í álvarsliga kreppu. Men eins og onnur lond hava lært av kreppum og

gjørt fyriskipanir, sum verja móti endurtøku, so hava eisini føroyingar gjørt týðandi bygnaðarbroytingar og nýskipanir, sum kunnu fara at vísa seg vera dyggar skipanir, tá ið umræður at verja seg móti ógvisligum búskaparligum skelki uttaneftir.

Sigast kann, at fleiri av hesum lógar- og stovnsábótum brutu gomlu óndu ringrásina, sum hevði við sær ótálmaða miðsavnan av vága viðvíkjandi samlaða búskapinum hjá tí almenna. Eyðkenni við nýggju skipanunum er, at tær hjálpa almenna geiranum at bera inn-tøku- og tapsvága, ið tengdur er at samlaða búskapinum. Týðandi dømi, sum víst kann vera á, eru:

- Partafelagslógin: Størri krav um eginpening og betur skipaðar mannagongdir, ið skulu fylgjast, um eginpeningur kemur undir lágmark
- Roknskaparlóggáva: Betri gjøgnumskygni er tryggjað almenninginum í, hvat fyrifest í fyrítøkum, sum skipaðar eru sum smáparta- og partafeløg
- Endurskodað stýrisskipan: Greiðari ábyrgd og mannagongdir viðvíkjandi búskaparpolitikkinum.
- Arbeidsloysisskipanin: Her er talan um nýggja skipan, sum byggir upp móttøðuføri í góðum tíðum. Málið er at byggja upp eginpening til eitt støði, har ALS klárar at fígga arbeidsloysiskreppu, sum hana, ið tók seg upp í fyrru helvt av 90-unum, uttan at taka lán. Peningurin verður settur til viks við vágasþjading og avkasti fyri eyga og verður tí bert í lítlan mun bundin í føroyska búskapinum.
- Landsbankin: Landsbankin byrjaði veruligt virksema í 1992. Bankin umsitur gjaldførið og stendur fyri lántøku landskassans. Ogn og skuld verða umsitin við atlitid til avkast og vága. Serligan týdning hevur serlóg um innlán- og útlán landsbankans, sum ásetir, at landskassin skal hava innlán svarandi til 15% av BTÚ í landsbankanum. Her er talan um skipan, sum skal geva politisku myndugleikunum rímiligt skotbráð til at fremja tillagingar, um tíðirnar gerast verri.
- Veðhald, útlán og stuðul: Beinleiðis luttøka hjá landinum í vinnulívinum er minkað munandi og hervið eisini tann vági, sum tengdur hevur verið at vinnuni. Veðhaldsskyldurnar eru nærum burtur nú. Somuleiðis er beinleiðis rakstrarstuðul til ávísar vinnugreinir nógv minkaður, meðan útlánsrøðirnar hjá landskassanum og landsstovnum viðvíkjandi einskilda geiranum framvegis eru stórar.

4.2 Miðsavnaður búskaparvági hjá tí almenna

Minkandi og vaksandi almennur leiklutur í 90-árunum

Tað almenna tók undan kreppuni í fyrru helvt av 90-árunum á seg stóran tapsvága í samband við fíggar- og framleiðsluvirksemi. Tað almenna setti nærur allan sín pening í Føroyum í innlán og útlán til fyrítøkur. Somuleiðis bar landskassin stóran tapsvága í sambandi við givin veðhald. Afturat hesum gjørði tapsvági seg eisini galdandi í sambandi við tær framleiðslu- og fíggarfyrítøkur, sum í flestum londum verða roknaðar at hoyra einskilda geiranum til, men sum tað almenna í Føroyum átti og framvegis eigur og rekur í kapping við ein-skildar fyrítøkur.

Kreppan hevði við sær, at almenni geirin í ávísan mun gjørdist leysur av tí vága, sum hevði niðurbundið hann undan kreppuni. Hetta byrjaði við, at veðhaldslógir vórðu avtiknar, ALS sett á stovn o.a.

Verður hugt nærri at, so hevði kreppan tó eisini við sær, at tað almenna varð munandi meiri drigið inn í vinnuligt virksemi. Hetta hendi við, at stóru føroysku bankarnir – umframt týðandi partur av fyrítøkuvirksemi viðvíkjandi flakavinnu og útflutningshandli – gjørdust almenn ogn. Við hesum gjørdist fyrítøkuognarleikluturin hjá tí almenna stórri enn nakrantíð áður. Ognarleikluturin hjá tí almenna í framleiðslukervinum gjørdist hervið lutfalsliga millum teir størstu í heiminum, og ilt er at finna samanbering við lond, ið verða lýst sum lond við marknaðarbúskapi.

Inntøkukelda og uppsparing eru ov nær samantengd

Virksemið í føroyska búskapinum hava skatta- og avgjaldsinntøkur við sær.

Búskaparliga virksemið er týðningarmiklasta inntøkukeldan hjá tí almenna, men búskaparferðin kann vera skiftandi og harvið eisini inntøkurnar hjá tí almenna. Her er talan um vága, sum tað almenna má liva við, tí ikki ber til at skriva út skatt og avgjöld í útlondum.

Inntøkuvágin er í stóran mun tengdur at viðurskiptum, sum myndugleikarnir ikki ráða fyri, t.d. broytingum í uppsparingaratferð, íløguafterð, fiskiskapi og fiskapríssum. Almenni geirin hevur tí so ella so virksemi í føroyska búskapinum at dragast við sum óvissu og skiftandi inntøkukeldu.

Samstundis ber tað almenna stóran vága í sambandi við ognir sínar, sum í sera stóran mun eru miðsavnaðar í føroyska búskapinum. Men her er støðan grundleggjandi øðrvísi enn galdandi er viðvíkjandi inntøkuváganum, tí tað almenna nýtist ikki at bera so stóran vága í sambandi við ognir sínar. Tað almenna kann við at selja útlánsrøðir

og fyrítøkur loysa pening, sum síðan kann setast í partabrøv og onnur virðisbrøv við tí í huga, at vágín spjaðist, og peningurin ber ávøkst.

Støðan sum er, har tað almenna bæði fær inntøkur úr og hevur ognir sínar í føroyska búskapinum, er meiri vágilig enn neyðugt. Vágín, sum tað almenna tekur í sambandi við einvíst at seta ognir sínar í føroyska búskapin, stendur herumframt neyván mót við avkastið, sum kundi fingist, vórðu almennu virðini sett øðrvísi.

Miðsavnaður búskaparvági – eitt dømi til samanburðar

Støðan í dag viðvíkjandi ognum og inntøkugrundarlagi hjá tí almenna kann berast saman við hjún, sum starvast í somu fyrítøku. Bæði hava tey lagt pening til vikis, árinu tey hava arbeitt, men øll uppsparingin er sett í partabrøv í somu fyrítøkuni, tey arbeiða hjá.

Nú hendir, at fyrítøkan kemur í trupulleikar og fer av knóranum. Hjúnini verða hart rakt, tí tey hava miðsavnað búskaparligan vága við bæði at hava lønarinntøku úr somu fyrítøku í staðin fyri at finna sær hvørt sítt arbeiðspláss. Samstundis, sum tey hava mist inntøku sína, hava tey eisini mist uppsparing, sum kundi hjálpt teimum í tíðarskeiði, har tey umskúlaðu seg og leitaðu eftir nýggjum starvi.

Hóast samanburður millum einstaklingsbúskap og heildarbúskap ikki altíð er heppin, so kann dømið omanfyri tó nýtast sum lýsing av vágastýring og støðuni hjá føroyska almenna geiranum í dag.

Hjúnini kunnu sigast at vera ímynd av ymsu pørtunum í almenna geiranum – landskassanum, landsstovnum og kommunum. Uppsparingin hjá hjúnunum, sum vágiliga er beind í partabrøv hjá fyrítøkuni, tey arbeiða í, svarar til miðsavnaðu staðsetingina av ognum hjá almenna geiranum í føroyskar fíggjar- og framleiðslufyrítøkur.

Á sama hátt sum hjúnini verða hart rakt, um fyrítøkan, tey arbeiða í, kemur í trupulleikar – bæði við at inntøka og uppsparing minka – á sama hátt verður almenni geirin raktur, um t.d. útflutningskreppa tekur seg upp. Tí samstundis sum skatta- og avgjaldinntøkur minka, er sannlíkt, at virðið á ognunum hjá tí almenna í føroyska búskapinum minkar munandi.

4.3 Gjøgnumskygni viðvíkjandi almennum ognum

Virðisbroytingar og skipaði virðisbrævamarknaðurin

Kapitalmarknaðurin hevur – uttan mun til, um hann er skipaður við handli á ávísnum marknaðarstaði ella ikki – týðning fyri, hvussu virðir í fyrítøkum koma til sjóndar.

Tey, sum skulu verja ognir hjá fakfeløgum, innlánarum, tryggingartakarum, hjá tí almenna og øðrum hava fyri neyðini góð mót fyri,

hvussu virðini á teimum ognum, sum vera umsitin, broytast. Fyri at tryggja yrkisdugnaliga kapitalumsiting krevst tí gjøgnumskygni, soleiðis at til ber at fáa skil á, hvat vælvirkandi marknaður heldur um ymsu sløgini av virðisbrøvum.

Í septembur 2000 fór kursurin á altjóða partabrævamarknaðinum at falla, og hann fall fram til apríl 2001. Hetti hendi eftir rættiliga langa og ógvisluga uppgongutíð. Kursurin – ella prísurin – á partabrøvum hjá fyrítøkum um allan heim fall frá septembur 2000 til apríl 2001 í miðal við umleið 30%, sambært vísitalinum S&P 500. Samsvarandi kurslækking vísti seg við KFX-vísitalinum hjá solumarknaðinum í Keyptmannahavn. Serliga stórt var kursfallið viðvirkjandi nýggju hátøkniligu vinnugreinunum, har kursfallið sambært NASDAQ-vísitalinum var útvið 60%.

Í tíðindamiðlum vóru nú aftur myndir at síggja av strongdum virðisbrævahandlarum. Hertil tekstlýsingar, sum í mong ár hava elvt til heldur ófullkomna fatan hjá leikmanni av, hvat gongur fyri seg á virðisbrævamarknaðinum.

Vanlig mynd er, at marknaðarstøð fyri virðisbrøv eru spælipláss hjá spekulantum við nógvum peningi, sum á ein ella annan hátt ferð eftir ferð megna at órógva heimsbúskapin við lótum sínum. Uttan iva gera spekulantar og viðbreknir luttakarar seg galdandi á marknaðinum, sum keypa og selja í stórum, tá ið tíðindi frættast um eitt og annað. Í miðlunum verður tó mangan lítið gjørt við at lýsa teir partar og teir máttir, sum gera seg galdandi. Skilt verður t.d. ikki millum fløgufólkið og virðisbrævahandlaran. Í hugaheimi hjá flestum er virðisbrævahandlarin sjálvur „spekulanturin“, sum ger heimín ótryggan, og mong munnu vera, sum halda, at hann hevur so hjartaliga gott av at missa pening, tá ið kursurin fellur.

Partarnir á partabrævamarknaðinum

Í minni fordómskendari lýsing av partabrævamarknaðinum síggjast ymsir partar, hvør við sínum áhugamálum, mótast og gera viðskifti. Har er fyrítøkan, sum ynskir at útvega sær eginpening við at bjóða út til sølu nýggj partabrøv; har eru íleggjarar, sum keypa og selja partabrøv, ið longu hava verið á marknaðinum í styttri ella longri tíð; har eru eisini virðisbrævahandlarar, sum liva av at skapa samband millum ymsar íleggjarar við sölutørvi og íleggjarar við keypstørvi; har eru eisini teir, ið røkja áhugamálini hjá marknaðinum sjálvum umframt eftirlitsmyndugleikar. Herumframt síggjast eisini umboð fyri tilknýtta goymslufyrítøku, virðisbrævaskrásetingarsentral, sum tekur sær av at halda skil á dungunum av partabrøvum og reiðum peningi, soleiðis at hvør íleggjari hevur sítt (elektroniska) goymslurúm til júst sín pening og síni virðisbrøv.

Kann vera, at virðisbrævahandlari kennir seg undir trústi, tá ið marknaðurin gerst óstøðugur, og partabrævaprísir sveiggja í stórum. Hinvegin, so kann virðisbrævahandlarin ikki keypa og selja uttan greið boð frá íløgufólki. Og ikki er víst, at virðisbrævahandlarin er ónøgdur við óstøðug marknaðarviðurskifti, tí óstøðug viðurskifti hava við sær tørv hjá íløgufólki at umskipa íløgurøðir sínar, so tær svara til tann vága, sum ynskist. Hetta hevur aftur við sær umsetning á marknaðinum, sum er høvuðsinntøkukeldan hjá virðisbræva-handlaranum.

Íløgufólk – tey, sum keypa og selja virðisbrøv á marknaðinum – eru ymisk, stór og smá og skipað sum lögfrøðiligar eindir av ymsum slag: persónar, partafeløg, smápartafeløg, eftirlønargrunnar, íløgufeløg (investeringsforening), tryggingarfeløg, bankar, sparikassar, fakfeløg, arbeiðsloysiskassar, hálv- og heil-almennir stovnar, kommunur, ríkiskassar og miðbankar. Summir hava tørv á gjaldføri og vilja tí selja parta- og lánsbrøv, meðan aðrir partar hava tørv á at sleppa av við pening, tí teir standa við reiðum peningi, teir ikki skulu brúka enn, og sum teir tí vilja binda fyri at fáa vinning.

Íløgufólki nýtist ikki virðisbrævabørs at loysa hesar trupulleikar viðvíkjandi peningabinding og -loysing. Tey kunnu hvør í sínum lagi ringja runt alt landið ella allan heim at finna mótpart, sum hóskar. Hetta kann sjálvandi gerast ógvuliga tíðar- og kostnaðarkrevjandi. Tí eru marknaðarstøð fyri virðisbrøv stovnað, har ymiskar mannagongdir eru galdandi, sum spara íløgufólki fyri stóran leitingar- og trygdarkostnað. Í staðin fyri, at hvør einstakur íleggjari skal gera stórt arbeiði fyri ávísan dag at finna út av, hvat virði er á ávísam partabrævi, so fær hann við skipaða marknaðinum atgongd til vindeyga, sum hvørja løtu lýsir mynd av meiningum hjá øllum íløgufólki á marknaðinum um partabrævið, og harvið virðið, sum partabrævið hevur.

Virðið á ognum skattgjaldarans skifta, uttan mun um hetta sæst á solumarknaði ella ikki

Vit nærkast her einum týðandi spurningi, sum hevur við røkt av ognum skattgjaldarans at gera. Um almenna umsitingin skal verja- og røkja kapitaláhugamálini hjá skattgjaldaranum, hvat almennum partabrøvum, lánsbrøvum og øðrum virðum viðvíkur, so er neyðugt at fylgja væl við, hvussu virðini broytast.

Sum er, kann vera ilt at staðfesta hvussu virðisbroytingarnar fara fram í sambandi við fyrirøkuognir hins almenna. Orsøkin er tann, at eingin ítøkilig roynd hevur verið gjørd á marknaðinum at selja partabrøv hjá almennum fyrirøkum – hvørki á fondsboersi ella øðrum skipaðum partabrævamarknaði.

Vórðu partar av partabrøvunum hjá almennum fyrirøkunum seldir

og keyptir á marknaði, hevði nýtiligt mát verið tøkt, sum lýsti tey virði, skattgjaldarin eigur í hesum fyrítøkum.

Ósamanhangandi virðismeting av fyrítøkuognum hjá tí almenna

Spurt kann nú verða um, um ikki eginpeningur í roknskapum hjá almennum fyrítøkum er nýtiligt virðismát.

Her er at svara, at vanlig bókhaldsmannagongd og mannagongd viðvíkjandi virðismetingum í almennum roknskapum mangan eru ósamanhangandi og ónýtiligar, tá ið umræður virðisuppperð og yrkisdygga kapitalumsiting.

Í summum førum verður marknaðarvirðið gjørt upp undir statuspostum í roknskapunum, í øðrum førum ikki. Hjá nøkrum av fyrítøkunum verður rættiliga stórir partur av fíggarstøðuni settur upp við marknaðarligari virðisáseting. Hetta ger seg t.d. galdandi fyri hvar í eitt nú Føroya Banki, Húsálansgrunnurin og Framtaksgrunnurin gera fløgur á pengamarknaðinum og í børs-skrásett virðisbrøv. Men her er jú bert talan um partar av teimum virðum – aktivum eins væl og passivum – sum eiga at skapa inntøkur/útreiðslur hjá hesum fyrítøkum³⁰. Stórir partar av virðunum verða í roknskapunum ikki virðisásettir, men bókaðir sum útveganarvirðið. Haraftrat kemur, at her í prinsippinum er talan um virðisskapandi eindir, ið sum heild áttu at havt marknaðarliga virðisáseting.

Vit kunnu t.d. í roknskapunum fyri Føroya Banka og Føroya Tele fyri ár 2000 staðfesta, at eginpeningurin, sum kemur til sjóndar sambært galdandi bókhaldsreglum, er ávíkavist 1.244 mió kr og 158 mió kr. Men eigur skattgjaldarin við hesum at sláa seg til tols við, at hann í hesum báðum fyrítøkum eigur virði svarandi til 1.402 mió kr? Neyvan, tí rætti spurningurin at seta sær er, hvat afturroknaða virðið av peningastreymi, sum hesar fyrítøkur í framtíðini klára at skapa, man vera. Ella – við tiltrúgv til at vælverkandi marknaður ger sítt – hvussu nógv vilja fløgufólk á marknaðinum lata fyri fyrítøkurnar?

Av royndum sæst, at fløgufólk ikki meta um veruliga virðið á fyrítøkum við bert at hyggja at eginpeninginum. Stórt ósamsvar millum marknaðarvirði og bókaðan eginpening er her regla heldur enn undantak og kann ganga báðar vegir. Dømi eru um, at marknaðurin ásetir virðið á fyrítøku til minni enn bókaðan eginpening; dømi eru eisini um, at fløgufólk meta fyrítøku vera tvær, tríggar ella fleiri ferðir meiri verda enn tað, roknskapurin hjá fyrítøkuni vísir.

Tørvur á at fyrítøkuvirðini hjá tí almenna verða betur lýst

Torført er herumframt at gera sær samlaða mynd av virðisgongdini í fyrítøku- og fíggarognum (og skyldum) hjá tí almenna, tí eingin samhangandi uppperð finst. Landskassaroknskapurin fevnir um part

av almennu fyrirþokuognunum, men uttanfyri henda roknskap standa fyrirþokuvirðir hjá tí almenna, sum sannlíkt er, kunnu teljast í nógvum hundradtals milliönnum krönnum.

Stórir tørvur er tí á samhangandi marknaðarligari meting av fyrirþokuognum hjá tí almenna. Hetta er neyðugt fyri at lýsa, í hvussu stóran mun landið og tað almenna sum heild er bundið til ymisk sløg av tapsvága viðvíkjandi ognum sínum, og í hesum sambandi, hvussu miðsavnaður tapsváginn er í føroyska búskapinum.

Í næsta parti í hesi frágreiðing verður roynt at seta sjøtul á hesa uppgávu, har roynt verður at bólka ymsu slögini av „fyrirþokum“ og at gera leysliga meting av teimum virðum, sum kunnu hugsast at gera seg galdandi.

4.4 Fyrimyndarlig verja av ognum skattgjaldarans

Arbeids- og kapitalinntøkur atskildar

Fyrirþokuognir hjá tí almenna eru stórar, samstundis sum lítil spjading av tapsvága ger seg galdandi, og er her talan um trupulleika, sum nakað kann gerast við, um politiskur vilji er til tess.

Um dømið, sum nevnt varð niðast í parti 4.2, verður tikið fram aftur, kundi tankarøðin verið víðkað til, at hjúnini vardu seg móti inntøku- og ognarmissi við at vinna sær arbeids- og uppsparingar-inntøkur úr ymsum atskildum keldum; arbeidsinntøka átti ikki at verið vunnin á sama staði sum uppsparingsinntøka.

Samdómi hjá tí almenna er her, at tað almenna ikki nýtir føroyska búskapin sum eina og somu keldu til inntøkur, tá ið umræður skatta- og avgjaldsinntøkur øðrumegin og kapitalinntøkur hinumegin.

Sannlíkt er, at tað almenna í vinnuligu fyrirþokum sínum eigur milliardaognir í føroyska búskapinum. Hetta er óheppið, og eigur læran frá døminum omanfyri at vera, at tað almenna í væl størri mun, enn galdandi er, letur ognir sínar seta uttanfyri føroyska búskapin.

Ílógurúmið fyri almennar ognir eigur við øðrum orðum ikki at verða avmarkað til nærum bert at fevna um føroyska búskapin. Altjóðagerð og liberalisering av figgjarmarknaðum gera, at stórir partar av heiminum eru lættar at koma framat sum ílógurúm. Føroyski búskapurin stendur bert fyri umleið 4 hundradtúsundapørtum av heimsbúskapinum³¹, so góðir móguleikar fyri at spjaða vága áttu at funnist uttan fyri føroyska búskapin.

Ein yvirskipað ætlan viðvíkjandi umsiting av virðum hjá landinum³² kundi í hesum viðfangi í stuttum verið orðað nakað soleiðis:

1. Vágatilvitað umsiting av almennum ognum verður skipað. Enda-

málið við hesari umsiting er at tryggja, at virðini sum frá líður skapa størst møguligu inntøkuna til tað almenna við atlit til minsta møguliga vágan.

2. Atlit skulu takast fyrri, at peningur kann gerast tøkur at nýta um búskaparlig afturgongd ella kreppustøðu tekur seg upp³³.
3. Í tann mun tað letur seg gera og við breiðum atlit til samfelagslig áhugamál, eigur ogn hjá landinum – fyrítøkur og útláns- peningur t.d. – at vera lögð um frá at vera ogn í fýroyska búskapinum til at vera ogn í heimsbúskapinum.

Ítøkilig fyrimynd í sambandi við vágatilvitaða umsiting av almennum virðum er t.d. at finna í norska oljugrunninum.

Sambært lóg og nágreiniligari ætlan ger norski oljugrunnurin íløgur í heimsbúskapin. Týðandi táttur í hesi ætlan er at javna íløgur út á heimspartar og vinnugreinir. Herumframt verða ymsu sløgini av virðisbrøvum vald, t.d. partabrøv og lánsbrøv. Við hesum ásetingum verður, tá ið lagt verður til rættis, tryggjað ávís vágasþjaðing. Í dagligu kapitalumsitingini verða ymisk teknisk mát viðvirkjandi stýring av vága sett upp³⁴.

Einskiljing sum líður í verju av ognum skattgaldarans

Í sjálvum sær skuldi verið gott, um borgarar eiga stór virðir í fyrítøkum. Borgarin kann eiga fyrítøkur beinleiðis sum einstaklingur ella meiri óbeinleiðis umvegis arbeiðsloysisskipan, eftirlønarskipanir, íløgueiningar, fakfeløg, landið ella kommunur. Sum vit hava sæð í 3. kapitli, kann vera torført at meta um virkis- og samfelagsbúskaparliga týðningin av ognarháttinum.

Fyri Fýroyar er tann stóðan galdandi, at borgarar landsins umvegis tað almenna í óvanliga stóran mun eiga fyrítøkur, sum vanliga verða roknaðar at hoyra einskilda geiranum til. Sæð frá íleggjarasjónarmiði nýtist einki vera galið í hesum, megna politikarar sum „fyrítøkuleiðarar“ við ábyrgd at røkja kapitaláhugamálini hjá borgaranum. Men tað má tó haldast vera sera óheppið og vágilt, at størsti parturin av fyrítøkunum, sum tað almenna eigur, er miðsavnaður í lítla fýroyska búskapinum.

Men her stingur seg alt fyrri eitt upp spurningurin um at einskilja, tí um tað almenna í sínum ílögurøðum skal hava minkandi part av virðunum í fýroyskum fyrítøkum og størri part í útlendskum, so má umskiping fara fram. Ein slík umskiping má fara fram við, at tað almenna selur fyrítøkur.

Einskiljing – lutvís ella heil – av fyrítøkum hjá tí almenna nýtist ikki í sjálvum sær at hava við sær, at tað almenna fer at eiga minni fyrítøkuognir. Vil politiska valdið eiga fyrítøkur, kann sølu-ágóði av

einskiljing nýtast til at keypa partabrøv, tvs. partar av øðrum fyrítøkum; hetta kann umframt vera skilvís ílegging, um hóskaði vágasþjaðing verður framd, og um krøv ikki eru til, at peningurin skal vera tøkur innan stutt tíðarskeið.

Einskiljing kann soleiðis bera við sær, at tað almenna leggur frá sær part av tí vága, sum tengdur er at føroyska búskapinum. Einskiljingin kann í fyrsta umfari síggjast sum umlegging av ogn úr einum sniði yvir í annað. Søla av almennum partafelag merkir t.d. at ogn í partabrævasniði verður broytt til gjaldføri í peningastovni, sum síðan kann bindast í onnur partabrøv, lánsbrøv, nýtast til at gjalda skuld aftur ella til innlán í peningastovnar. Við øðrum orðum fær tað almenna um einskilt verður møguleika at broyta ogn við tilhoyrandi vinningsmøguleika og vága til aðra ogn við tilhoyrandi vinningsmøguleika og vága.

Men einskiljing merkir eisini, at onkur uttanfyri almenna geiran er til reiðar at átaka sær tann vága, sum tað almenna vil sleppa sær av við. Spyrjast kann nú um, hvør hevur áhuga fyri hesum. Stutt kann her verða svarað: Íløgufólk í Føroyum og uttanfyri Føroyar, ið eins og tað almenna hava tørv á betri vágasþjaðing við atlit til vinning.

5 Fyrirøkur hjá landinum at einskilja

5.1 Hvørjar treytir skulu setast fyr, hvørjar fyrirøkur møguliga skulu veljast at einskilja?

Ásetan av treytum viðvíkjandi, hvussu fyrirøkur skulu veljast

Í þórtunum frammanfyri er víst á, at tað almenna eigur stór virðir í føroyskum fyrirøkum. Herumframt varð ført fram, at hesar fyrirøkur í stóran mun eru at rokna sum fyrirøkur, ið hoyra einskilda geiranum til. Ivaleyst er her neyðugt at grundgeva fyr hesum útsøgnum.

Í 3. kapitli varð víst á ymisk búskaparástøðilig viðurskifti viðvíkjandi einskiljingum. Víst varð á, at fríi marknaðurin ikki altíð kom fram til bestu samfelagsstöðu, hvat prísnum og framleiddum nøgdum viðvíkur. Ymisk sløg av marknaðarbrekum kunnu gera seg galdandi, ið møguliga tala fyr at tað almenna beinleiðis blandar seg uppí fyr at tryggja betri stöðu fyr brúkaran og samfelagið sum heild. Somuleiðis varð víst á, at tøknilig menning og altjóðagerð av marknaðum í ávísum førum hava havt við sær, at sokallað natúrlig monopol ikki longur kunnu sigast at vera natúrlig monopol.

Eisini varð víst á, at semja vanliga er millum fakkfólk um, at gagnligt er fyr búskaparlaga munadygd at einskilja fyrirøkur, sum virka í kappingarumhvørvi (ella fyrirøkur, sum eiga at virka í kappingarumhvørvi eftir avtøku av politiskt ásettum monoli).

Í 4. kapitli eru vit komin til ta niðurstöðu, at gagnligt er, um ognirnar hjá tí almenna vórðu betur vardar, hvat vága og vinningi viðvíkur. Vit komu eisini fram til, at neyðugt var at umleggja ognir bundnar í føroyska búskapinum til betur spjaddar ognir í heimsbúskapinum. At fremja hesa umlegging er einskiljing neyðug.

Hetta leiðir okkum fram til spurningin um, hvørjar almennar fyrirøkur fyrimunir eru við at einskilja.

Vit kunnu í fyrsta umfari nærkast svari við at hyggja at einstøku fyrirøkunum hjá tí almenna og í hesum viðfangi meta um, í hvønn mun marknaðarbrek gera seg galdandi. Við øðrum orðum royna vit at hyggja at, „um vørur og tænastr, sum almenna fyrirøkan stendur fyr, hóska til vanliga marknaðarlaga útbreiðslu millum keyparar, uttan at hetta hevur við sær samfelagsligar vansar.“³⁵

Framleiðsla, sum hoyrir tí almenna til

Kanska kunnu vit betur skilja marknaðarbrekini og ástøðina frá 3.

kapitli, við at lýsa dømi upp á framleiðslu, sum er at meta sum framleiðsla, ið hoyrir heima hjá tí almenna, og síðani royna at velja út fyrirtekur, sum út frá búskaparfrøðiligari hugsan eru at meta sum ein-skild framleiðsla.

Vit renna okkum her beinanvegin í tann trupulleikan, at rein almenn framleiðsla – soleiðis sum henda verður avmarkað í nútíðar búskaparfrøði – mangan er torfør at fáa eyga á; t.d. sjóverja, rættarverk, høgt útbúgvingar- og heilsustøði og væl virkandi almannaverk. Hvat er til dømis framleiðsluvirðið, tá ið starvsfólk í almennu umsitingini gjalda út fólkapensión? Her er oftast talan um framleiðslu, ið er lítið ítøkilig borin saman við marknaðarbarar góðar sum til dømis mjólk, skip, at væla um bilar og klippa hár.

Tænasturnar *verja, rættartrygd, heilsustøði o.t.* hóska illa til vanligan handil. Ikki er so eyðsætt at bera hesa framleiðslu inn á marknað og har seta hana fram til sølu til tann, ið býður hægst. Neyvan er nakar ivi um, at óítøkiliga almenna framleiðslan – soleiðis sum búskaparástøðin lýsir hana – er av stórum týðningi fyri samfelagið og einstaklingin, og lættliga kann hugsast, at framleiðsla av hesum góðum innan karmar, ásettir av marknaðinum einsamøllum, hevði virkað órættvís, ruðuleikakend og skaðilig.

Hvussu við at framleiða rættartrygd? Hvussu við at framleiða haldgóðar lógir? Skuldu einskildir framleiðarar hvør í sínum lagi bjóða seg fram á fríum marknaði við hvør sínum lógar- og reglurøð at røkja? Hvussu við at framleitt lögreglutænastur? Ella hvussu høvdu einskildar fyrirtekur umvegis frían marknað framleitt verjutænastur og eftirlitstænastur viðvíkjandi fiskiskapi á føroyskum øki? Hvussu við matvørueftirliti, skipaefitirliti og fíggingareftirliti? Og hvussu við heilsuverkinum? Kunnu hesar framleiðslur fult út skipast á fría marknaðinum og samstundis tryggja samfelagnum nøktandi støðu uttan ovurstórar tryggingarkostnaðir, misnýtslu, vantandi útboð og misvísandi prís?

Sum nevnt er „rein“ almenn framleiðsla mangan óítøkilig. Afrat tí kemur, at framleiðslan oftast er fjøltáttað og samansett. Lat okkum t.d. hyggja at heilsuverkinum í sambandi við klassiska marknaðarbrekið „almennir góðar“.

„*Almennur góði*“ er, sum áður nevnt, eginleiki, sum ástøðin vísir á í sambandi við framleiðslu, ið er soleiðis háttáð, at um ein persónur nýtir av hesum góða, so verður *ikki* minni eftir til aðrar persónar at brúka. Hesin eginleikin er eyðsýnliga ikki galdandi fyri eitt breyð ella ein eplaposa. Hevur ein persónur etið burturav, er minni eftir til onnur. Er talan um almenna góðan „høgt heilsustøði“, er støðan ein onnur. Tryggjar tað almenna høgt heilsustøði, so merkir hetta fyri einstaklingin, at hann uttan stórvegis stríð og persónligan kostnað, kann

vera við í stórari mannfjöld á Ólavsþoku uttan at kenna seg álvarsliga hóttan av smittu av ymsum slag.

Tað, at hin einstaki við hesum nýtir av ótøkiligra almenna góðanum „høgt heilsutøði“, merkir ikki, at minni er eftir av høgum heilsustøði til grannan. Almenn framleiðsla av heilsutænastum ber við hesum í stóran mun í sær tænastru, sum fer til felags nýtslu.

Hyggja vit at framleiðslusíðuni, sæðst, at framleiðsla av rávøru til framleiðslu av høgum heilsustøði bæði fer fram í almenna og einskilda geiranum. Tilfar og arbeiði, sum ganga inn í almennu framleiðsluna koma til dómis frá heilivágsfyrirøkum og kommunulæknum í einskilda geiranum og sjúkrasysturum, læknum, bókhaldarum, tøkningum, lögfrøðingum og øðrum í almennum starvi innan heilsuverkið.

Hyggja vit hinvegin at ítøkiligari nýtslu av heilsutænastum, sæðst, at hesar fara til einstaklingar. Tað eru einstaklingar, sum koma til kanningar, fáa skurðviðgerð, ráð og heilivág og *ikki samfelagið* sum so. Ein skurðviðgerð tekur burtur av avmarkaðum tilfeingi innan heilsuverkið. Vit kunnu tí síðani spyrja, um heilsutænastur við hesum kunnu sigast at vera almennur góði. Her kann tó verða víst á, at væl kann vera, at ítøkiligu viðgerðirnar fara til einstaklingin, men at hesar tænastru í grundregluni eru til taks fyri allar samfelagsborgarar. Vísast kann í hesum høpi á javndømi innan vanligar tryggingarskipanir: bert fá vera fyri tryggingarhending, og hesi fáa persónliga veiting, sum onnur ikki fáa; men hetta merkir ikki, at hesi í avgerandi mun taka burtur av samlaða tryggileikanum hjá øðrum, ið eru við í tryggingarskipanini.

Marknaðarbar framleiðsla sum treyt fyri hvussu landsfyrirøkur skulu veljast

Ætlanin við brotinum omanfyri var ikki enn eina ferð at leita langt niður í ástøðiligt kjak um avmarkan av almenna geiranum mótvegis einskilda geiranum, men heldur at geva lesaranum eina hugskygda (intuitiva) fatan av, hví ávísar almennar fyrirøkur verða mettar at vera hóskaði partur av møguligari einskiljngartilgongd og tí útvald- ar til nærri viðgerð í tí, sum nú kemur, í hesi frágreiðing.³⁶

Høvuðstreyt fyri slíkum vali er, sum nevnt, markanaðareginleikin í góðanum, sum framleiddur verður. Hóskar framleiðslan hjá almennari fyrirøku seg til umsetning á marknaði við kapping, uttan at hetta hevur óheppin árin fyri samfelagsheildina, verður fyrirøkan tikin við í yvirlit yvir fyrirøkur, sum politiskur áhugi kann hugsast at vera fyri at viðgera í ítøkiligari einskiljngarætlan.

Tað kann skjótt gerast mótímikið soleiðis at fara undir at velja út almennar fyrirøkur, um hvør einasta framleiðslueindin innan tað almenna á ymsum skipanarligum støði, innan ymsar lögfrøðiligar

eindir skal vendast og lýsast. Tí verður í staðin valt meiri nýtslumerkt við útgangstöði í hesum treytum:

1. Fyrirtekkan framleiðir góðar, sum eyðsýniliga eru marknaðarbarir
2. Fyrirtekkan hevur munandi virði

Seinna treytin er at meta sum smámálsmark, har endamálið er at sleppa undan at nýta lutfalsliga stóra politiska og umsitingarliga orku til at viðgera smáar fyrirtekueindir. Roynt verður hinvegin at velja út fyrirtekur, sum við, verða tær einskildar, veruliga muna fyri málið um betri vágasþjaðing av almennum ognum, tvs., at fyrirtekkan kann hugast at umboða stórt søluvirði.

Við fyrru treytini verður dentur lagdur á at velja út almennar fyrirtekur, sum framleiða góðar, sum hóska til handil á marknaði, sum ikki er fongdur við marknaðarbrekum av týðningi ella – um marknaðarbrek eru galdandi – at neyðug skipan er fingin í lag.

Talan er her um flótandi treytir, og kann vera, at onkrar fyrirtekur ikki eru tiknar við, sum kanska áttu at verið tiknar við. Neyðugt er í hesum viðfangi at staðfesta, at hetta yvirlitið yvir fyrirtekur, sum sæð frá búskaparligum sjónarhorni hóska til at einskilja, ikki er endaligt yvirlit; yvirlitið er bert at meta sum fyrbils hugskot um, hvørjar fyrirtekur politisk viðgerð kundi fevnt um.

Sum nevnt, verður í fyrsta umfari valt út frá búskaparligum fortreytum. Rein búskaparlig áhugamál umboða ikki øll tey samfelagsligu atlit, sum politikarar hava skyldu til at røkja. Onnur týðandi viðurskifti gera seg eisini galdandi, tá ið umhugsað verður at leggja um almennar ognir. Nevnast kunnu til dømis møguligir vansar við, at ræðisrættur yvir føroyskum fyrirtekum kann gleppa føroyingum av hondum. Onnur týðandi viðurskifti snúgva seg um, um óhepnar – ella hepnar – avleiðingar kunnu gera seg galdandi fyri, hvussu fólkaræðisliga samfelagsskipan okkara virkar. Hettar eru týðningarmiklir politiskir spurningar, sum vent verður aftur til í 6. kapitli.

5.2 Yvirlit yvir fyrirtekur við marknaðarbarari framleiðslu

Ymsu sløginu av almennum fyrirtekum

Hugtakið einskiljing hevur higartil verið nýtt um at flyta ognarrætt yvir fyrirteku hjá tí almenna *sum heild* yvir til eigarar í einskilda geiranum. Lítið og einki hevur verið gjørt við at lýsa ymsu partarnar innan tað almenna.

Hyggja vit nærri at, sæðst, at hugtakið „tað almenna“ sum

fyrirøkueigari er samansett og tíðum torgreidd eind. Í okkara føri kann vera hóskaði at greina fyrirøkur undir hugtakið „tað almenna“ í hesar bólkar:

1. Fyrirøkur hjá landskassanum: Fyrirøkan verður rikin sum partur av landskassanum ella er bókað sum partafelag í ogn hjá landskassanum
2. Landsstovnar, serligir grunnar og vinnurekandi grunnar „uttan fyrir“ landskassan
3. Kommunalar og felagskommunalar fyrirøkur

Í vanligari talu, verða fyrirøkur undir bólkunum 1-2 sagdar at vera fyrirøkur *hjá landinum*, meðan fyrirøkur undir 3. bólki eru kommunalar fyrirøkur. Arbeiddssetningurin, sum landsstýrið hevur sett fyrir hesa frágreiðing, ber í sær, at dentur verður lagdur á at lýsa fyrirøkur undir bólki 1 og 2. Kommunalar fyrirøkur av týðningi fyrir einskiljingartilgongd verða bert leysliga lýstar.

Hugtakið ogn ella fyrirøka *hjá landinum* er millum manna greiddligt hugtak. Um *landið* eigur fyrirøku, so merkir hetta hjá teimum flestu, at almenna fyrirøkan ikki er ogn hjá kommunum; heitið „hjá landinum“, verður nýtt til at skilja millum uppgávur, ogn, skuld, stovnar og fyrirøkur hjá kommunum móttvegis restini av tí almenna. Ivi er í vanligum málburði ikki um, hvørt tað er landið ella kommunurnar, sum eiga fyrirøkur.

Fyrirøkur undir landskassanum

Fyrirøkur hjá landskassanum, sum eftir búskaparligum treytum hóska til at einskilja eru settar upp í yvirlit í talvu 5.1. Stutt lýsing er gjørd av tí framleiðslu fyrirøkan (landskassaognin) umboðar, og í hvønn mun henda framleiðsla longu verður lutað sundur á kappingarmarknaði.

Talva 5.1. Fyrirøkur og útlán hjá landskassanum

<i>Navn á fyrirøku</i>	<i>Marknaðarlig viðurskipti - kappingarumhvørvi</i>
Atlantic Airways Pf	Tænastur verða seldar á marknaði við kapping. Felagið kappast bæði við onnur flogfeløg og feløg, sum reka flutning sjóvegis
Føroya Lívstrygging Pf	Monopollóggáva er burturtikin. Kapping ger seg galdandi, hóast lóggávan í ávísan mun forðar hesum. Kappingin á marknaðinum fyri eftirlønarpæturferingur fer ivaleyst av álvara at gera seg galdandi, tá ið ætlaðar broytingar viðv. rentutryggingarlóg og skattalóg viðv. kapitalvinningi eru framdar.
Føroya Tele Pf	Virksemið hjá fyrirøkuni kann greinast í tvey øki. Fyrra virkisøkið snýr seg um at byggja upp og halda við líka undirstøðukervi. Kappingin er avmarkað á hesum øki. Talan er um stórrakstrar-fyrimunir, sum gera, at økið fyri stóran part kann roknast sum „natúrligt monopol“. Seinna økið snýr seg um operatørvirksemi. Føroya Tele virkar her sum fyrirøka, ið brúkar undirstøðukervið í sambandi við framleiðslu av tænastrum, sum verða bjóðaðar fram á marknaðinum í kapping við aðrar fyrirøkur, sum eisini nýta undirstøðukervið.
Postverkið	Virksemið hjá fyrirøkuni kann greinast í tvey øki, sum hava týðning fyri hesa frágreiðing: 1) fíggjarvirksemi og 2) postvirksemi og virksemi tí líkt. ad 1) Fíggjarvirksemið hjá postverkinum fer fram í kapping við gjaldtænastur, sum bæði føroyskir og útlenskir peningastovnar bjóða fram á føroyska marknaðinum. ad 2) Somuleiðis er fyrirøkan í ávísari kapping við aðrar fyrirøkur í sambandi við postvirksemi og virksemi líkt tí.
Útlán hjá landskassanum	Landskassin stendur beinleiðis fyri útlánum til einskilda geiran. Her er talan um fíggjarvirksemi, ið er at meta sum tænastrufremleiðsla á marknaði, sum virkar í kapping.

Fyritøkurnar (ognirnar) í talvu 5.1 eru valdar út eftir búskaparligum treytum. Vit kunnu staðfesta, at marknaðarbrek ikki gera seg galdandi í so stóran mun, at grundgevast kann fyri, at tað almenna skal eiga og reka fyritøkurnar.

Her kann tó vísast á undantak í samband við part av virkseminum hjá Føroya Tele, sum snýr seg um undirstøðukervið. Helst er so, at talan í stóran mun er um natúrligt monopol, tí so stórir kerviskostnaður ger seg galdandi her. Greiðir samfelagsligir vansar eru við, at fleiri fyristøðufeløg skulu útbyggja egin samskiptisnet. Atlit eru tikin fyri hesum í nýggju fjarskiptislóggávuni við skipan, sum hevur til endamáls at forða fyritøkuni, sum eiga undirstøðukervið, at tryggja sær kappingarfyrirmin sum fyristøðufelag. Við hesi skipan skuldi í roynd og veru gjørt tað sama, um partafelagið sum rekur undirstøðukervið, er alment ella einskilt.

Serlig politisk áhugamál knýta seg tó til post- og teletænastur, hvat veitingarskyldu viðvíkur. Um post- og teletænastur virka í kappingarumhvørvi, er hugsandi, at hægri kostnaðarstöði viðvíkjandi tænastrum til útjaðaran hevur við sær, at brúkarar í útjaðaranum skulu gjalda hægri prís. Tað kann neyvan góðtakast politiskt, at tað skal vera dýrari hjá einum húski í Hattarvík at senda post til Havnina enn hjá einum í húski í Klaksvík, ella at tað skal vera dýrari hjá eini fyrirøku í Sumba at ringja til Danmarkar enn hjá eini fyrirøku í Havnini.

Politisk mál hesum viðvíkjandi nýtast tó ikki at vera í andsøgn við at einskilja Postverkið og Føroya Tele. Tað almenna kann tryggja útboð og prísstöði í útjaðaranum, sum stendur mát við tað í miðstaðarøkjum, við at „keypa“ veitingarskyldu frá nevndu fyrirøkum ella øðrum fyri gjøgnumskygndan marknaðarprís. Annar móguleiki er at áleggja veitingarskyldu, tá loyvi verður veitt.

Niðast í talvu 5.1. eru nevndar nakrar serligar virðisbrævaognir – útlán. Virðini, sum førð eru upp í landskassaroknskapinum, teljast í hundradtals milliönnum krönnum. Talan er tó um ymisk sløg av útlánnum, harav summi mugu roknastr at hava lítið marknaðarvirði. Her er talan um „framleiðslu“, sum vanligu verður roknað at hoyra vinnuligu figgjarstovnunum til.

Útlánsrøðirnar³⁷ kundu tí verið einskildar. Møguligur almennur stuðul til lántakara, t.d. lestrarlán við rentutreyt undir marknaðarásætta rentutreyt kann samstundis leggjast um til útgjaldsskipan, ið virkar eftir sama leisti sum rentustuðul til sethúsabygging.

Vinnuligu figgjarstovnarnir kunnu hugsast at hava ávísan áhuga fyri hesum útlánsrøðum; t.d. kundi nýggjur vinnuligur figgjarstovnur á føroyska marknaðinum havt skipanarligan áhuga at keypt útlánsrøðina viðvíkjandi lestrarlánnum fyri á hendan hátt skjótt at byggja

upp samband við áhugaverdan kundaskara. Landið kundi – umframt fíggarligan fyrimun – havt fyrimunir við at sloppið undan umsiting av lánnum í organisatiún og edv-skipanum, sum ikki munnu vera kappingarførar við tær hjá vinnuligu fíggingarstovnunum.

Í søguligum høpi eru mong av útlánnum landskassans givin at stuðla og røkka ávísnum smølum politiskum málsetningi. Politiskt mál í sambandi við lestrarlán er t.d., at geva øllum lesandi lántøkumøgu-leika, hóast hesi eru ymiskt fyri, tá ið umræður at prógva afturgjalds-førleika, umframt at lánini skulu veitast við lagaligari rentu. Slíkir politiskir málsetningar nýtast tó ikki at vera forðing fyri, at útlánini verða einskild. Neyðugt er tó at umskipa studningsháttin nakað³⁸.

Landsstovnar og vinnurekandi grunnar

Sum áður nevnt, fevnir hugtakið *fyrirøkur hjá* landinum í vanligari talu um aðrar fyrirøkur, enn tær, sum beinleiðis síggjast í landskassarokn-skapinum. Fyrirøkur, sum her verður hugsað um, eru oftast almennir fíggarstovnar grunnar, sum tað almenna á einhvønn hátt hevur ávirkan á ella fyrirøkur, sum slíkir grunnar eiga. Grunnar og fyrirøkuognir, sum her kunnu verða upp á tal, eru lýstar í talvu 5.2.

Talva 5.2. Fyrirøkur hjá landinum, uttanfyri landskassan

<i>Navn á eigara og/ella fyrirøku</i>	<i>Marknaðarlig viðurskipti – kappingarumhvørvi</i>
Framtaksgrunnurin • Fiskavirking Pf • Faroe Seafood Pf	Grunnurin eigur m.a. Fiskavirking Pf og Faroe Seafood Prime Pf. Báðar hesar fyrirøkur virka í kapping á innlendska marknaðinum og altjóða marknaðum. Lítið er tískil, ið talar fyri, at hesar fyrirøkur skulu vera almenn ogn. Eigarin av hesum fyrirøkum, Framtaksgrunnurin, er í sjálvum sær virðisskapari, hvørs virksemini væl kundi hóska at verið einskilt. Grunnurin er í royndum venture-fyrirøka, tvs. ein serkønur tolin og virkin íleggjari, ið virkar á kappingarkendum marknaði fyri venture-kapital. ¹
Føroyagrinnurin frá 1971 • J.F.K. Trol Pf • Kósin Pf	Grunnurin eigur m.a. J.F.K. Trol Pf og Kósin Pf, ið virka á kappingarmarknaðum.
Fíggingargrunnurin frá 1992 • Føroya Banki	Grunnurin eigur 99,4% av partabrøvunum í Føroya Banka; aðrir partaeigarar, sum eru um 950 í tali eiga restina av partabrøvunum, svarandi til 0,6%. Føroya Banki (umframt dótturfelag) framleiðir umsitingar-, banka- og tryggingartænastur á marknaðum við kapping bæði mótvegis øðrum innlendis fíggingarfyrirøkum og fíggingarfyrirøkum úti í heimi.
Húsalánsgrunnurin	Húsalánsgrunnurin rekur virksemini sum fíggingarfyrirøka. Útlánsøkið er tó avmarkað, sæð í mun til virkisøkið hjá peningastovnum. Grunnurin virkar í kapping við peningastovnarnar.
Realkredittstovnur Føroya	Realkredittstovnur Føroya rekur virksemini sum fíggingarfyrirøka. Útlánsøkið er tó avmarkað, sæð í mun til virkisøkið hjá peningastovnum. Grunnurin virkar í kappingarumhvørvi, bæði mótvegis innlenskum og útlenskum fíggingarstovnum.

<p>Jarðargrunnurin</p> <ul style="list-style-type: none"> • Fíggjarvirksemi • „Landbúnaðarfyrirøkur“ 	<p>Virksemi, sum grunnurin stendur fyri, av týðningi fyri hesa frágreiðing, kann greinast í tvey øki. Í fyrsta lagi virkar grunnurin sum fíggjarfyrirøka og í øðrum lagi sum „landbúnaðarfyrirøka“ við røð av deildum ella „dótturfeløgum“.</p> <p>Fíggjarfyrirøka: Grunnurin er í kappingarstøðu sum fíggjarstovnur, men er illa fyri sum slíkur, m.a. tí hann ikki sleppur fram at veruligum trygdum í samband við útlán síni.</p> <p>Landbúnaðarfyrirøka: Kappingarstøðuna viðvíkjandi leiklutinum hjá grunninum, sum tann, ið eigur landsjørð, kunnu vit myndaliga lýsa á fylgjandi hátt. Grunnurin eigur røð av landbúnaðarfyrirøkum uttan tó at hava stórvegis móguleika fyri at tryggja sær virði síni við at virka fyri munadygd og størri virðisskapan í einstøku „dóttur-fyrirøkunum“. Samstundis virka hesar í kapping, bæði mótvegis innlenskum landbúnaðarfyrirøkum og útlenskum.</p>
<p>Íleggingargrunnurin</p>	<p>Grunnurin er fíggjarfyrirøka, men við sera avmarkaðum virksemi. Í roknskapinum fyri 1999 fevndi útlánsrøðin bert um 3 útlán við resthøvuðsstóðli áljóðandi góðar 300 mió kr.</p> <p>Grunnurin hevur sera avmarkað virksemi og er hetta neyvan hósakiligt at einskilja; hinvegin kundi útlánsrøðin verið seld og grunnurin niðurlagdur.</p>

Fyrirøkur hjá landinum, sum ikki eru við í játtanar- og roknskaparskipan landskassans, eru lýstar í talvu 5.2. Felags fyri hesar fyrirøkur er, at tær eru grunnar, ella at grunnar eiga tær.

Grunshugtakið er torgreitt lögfrøðiligt fyrirbrigdi, og er lögfrøðilig allýsing av hugtakinum ofta í andsøgn við týðningin av hugtakinum í dagligari talu. Ein veruligur grunnur í lögfrøðiligari merking er:

- 1) sjálvstøðug rættarvera,
- 2) sum virkar fyri ávísnum endamáli, ásett í viðtøkunum fyri grunnin.
- 3) Grunnurin er sjálvsognarstovnur við fæi. Hann hevur sjálvur ognarrættin yvir fæi sínum. Stovnsfæ skal herumframt vera óafturtakandi skilt frá fæi stovnarans.
- 4) Leiðslan fyri grunnin skal vera óheft av stovnanarum³⁹.

Ikki er í hesi frágreiðing tikin støða til, um grunnarnir við fyrítøkuognum, sum hoyra uppí, ið nevndir eru í talvu 5.2, eru ogn hjá landinum, ið kann einskiljast.

Nærri lögfrøðiligar kanningar eiga at fara fram viðvíkjandi einstøku grunnunum og tilknýti teirra til tað almenna. Slíkar kanningar eru viðkomandi í sambandi við játtanar- og roknskaparskipan landskassans og eru sjálvandi eisini viðkomandi, um ognarviðurskiptini til tær fyrítøkur, sum nevndar eru í talvu 5.2, ynskjast broyttar.

Lógfrøðiligir spurningar verða ikki viðgjørdir nærri í hesi frágreiðing, men verður m.a. víst til „Álit um landsstovnar og -grunnar og tilknýti teirra til fíggarlóg og landsroknskap“, sum fíggarálastýrið hevur latið gera.

Í næstu pørtunum av hesi frágreiðing er valt – uttan lögfrøðiliga at taka støðu til spurningin – at taka teir grunnar og tær fyrítøkur, ið nevndar eru í talvu 5.2 við undir samlaða heitinum „fyrítøkur hjá landinum“.

5.3 Virðismeting av landsfyrítøkum

Virðismetingarhættir

Ført hevur verið fram, at samfelagslig áhugamál tala fyri, at betri verja av fyrítøkuognum hjá landinum kann fremjast við at einskilja, soleiðis at landsfyrítøkur verða seldar og söluvirðið sett soleiðis, at „øll egg *ikki* eru lögð í somu kurv“.

Frammanfyri hava vit valt út nakrar fyrítøkur, ið hóska til at einskilja, sæð úr búskaparástøðiligum sjónarhorni. Spyrjast kann nú um, hvussu stór virðini, sum hesar fyrítøkur standa fyri, eru – og um, tað gevur meining at nýta orku upp á at viðgera spurningin um betri vága-spjading av ognunum, sum Føroya fólk eiga í felag. Er talan bert um virði, ið svara til nakrar fáar milliónir krónur, ið ikki muna stórt í mun til skattir og avgjöld hjá landinum, er jú ikki stórt at vinna við vága-spjading.

Vit kunnu byrja við at spyrja, hvussu nógv ein fyrítøka er verd. Á ein hátt kann svarast stutt og einfalt: So nógv, sum fyrítøkan kann seljast fyri.

Hetta svárið kann kanska hjálpa okkum at skilja, hví solumarknaði eru stovnsettir, tí á hesum marknaðum fer prísáseting fram, so hvørt fyrítøkur – ella partar av teimum – verða keyptar og seldar.

Men at vita, hvar marknaðurin fyri løtu síðani – ella longri afturi í tíðini – hevur sett prísina á ávísari fyrítøku at vera, er ikki so áhuga-vert hjá tí almenna ella øðrum íleggjara, sum stendur fyri at taka

avgerð um at keypa ella selja partabrøv. Tað, sum íleggjarar veruliga vilja vita, er, hvussu og hví marknaðurin kemur fram til ávísan prís á ymsu partabrøvunum, fyri á hendan hátt at fáa vitan um, hvønn vegin og hvussu nógv prísur kann roknast at fara upp ella niður í framtíðini. Spurningurin, sum allir íleggjarar – heruppií eisini landið sum fyrirkuseljari eiga at seta – er tí hesin: hvat er *grundleggjandi virðið* á fyrirkuni?

Vit kunnu síðani spyrja, um nakað er, sum yvirhøvur kann nevast *grundleggjandi virði* á fyrirku, tí um slíkt var, hvussu ber tað tá til, at kurssveiggini á partabrævamarknaðum eru so stór, sum tey eru?

Í fakligum høpi er viðurkent, at fyrirkur/partabrøv hava eitt grundleggjandi virði. Talan er um læru – ein týðandi tankabygning innan búskaparfrøðina – sum sigur, at *virðið á fyrirku er nútíðarvirðið av tí væntaða fría peningastreymi, sum fyrirkan kann skapa til eigara sín*. Talan er her um ástøðiligan myndil, sum vanliga verður róptur DCF-myndilin, sum er stytting fyri enska heitið „discounted cash-flow model“.

Trupulleikin við DCF-myndlinum er ikki, at hann ikki er rættur; flestu búskaparfrøðingar eru samdir um, at myndilin er í lagi. Trupulleikin snýr seg um óvissur um tær støddir, sum myndilin tengir saman. Grundstøddirnar eru bert tvær í tali: 1) væntaði frí peningastreymurin (yvirskotið hjá fyrirkuni fyrst og fremst) í árunum framvir og 2) hóskandi diskonteringsfaktor.

Tá ið kursir fara upp og niður á partabrævamarknaðum, so man ein grundin vera, at íleggjarar – bæði teir sum keypa, og teir sum selja – síggja fyri sær broytt útlit viðvíkjandi framtíðar yvirskotum og tí „rætta“ diskonteringsfaktorinum. Diskonteringsfaktorurin kann í hesum høpi bæði fevna um væntaða inflatió og vága, sum tengdur er at tí vinnugrein, sum fyrirkan virkar í, eins væl og tapsvaganum, sum tengdur er at sjálvari fyrirkuni.

Rættast hevði kanska verið, at mett virðið á fyrirkum hjá landinum við at nýtt DCF-myndil. Hetta er tó í sjálvum sær at meta sum stórarbeiði, ið neyvan hóskar til yvirskipaðu politisku viðgerðina, sum henda frágreiðing er ætlað til. Er politisk undirtøka fyri at seta út í kortið einskiljingartilgongd at fremja næstu 10-15 árini, er hinvegin helst neyðugt, at meira ella minni nágreiniligar DCF-virðismetingar eiga at verða gjørdar fyri einstøku fyrirkurnar.

DCF-virðismetingar eru at rokna sum frægasti virðismetingarhátturin, men krevur – skal greiningin vera bara nøkulunda álitandi – at tíðar- og kostnaðarmikið arbeiðið verður gjørt. Aðrir heldur lættari marknaðarligrir virðismetingarhættir eru. Ein háttur at lýst fyrirkuvirðini hjá landinum kundi tó verið at funnið líkar fyrirkur, sum vóru skrásettar á solumarknaðum úti í heimi, fyri síðan

at nýta roknskapar- og prísvitan um hesar fyrítøkur í sambandi við ikki-skrásettu fyrítøkurnar hjá landinum. Í slíkum virðismetingarhættum kundu miðaltøl viðvíkjandi P/E-lutfalli seinastu 5-10-100 árin verid nýtt⁴⁰.

Trupulleiki er tó við at nýta P/E-lutføll. Fyri tað fyrsta er torført at finna fyrítøkur skrásettar á solumarknaði, sum eru meinlíkar fyrítøkunum hjá landinum. Hvussu finna vit t.d. fyrítøku, sum líkist Føroya Jarðarráð sum „holding felag“, sum er skrásett á solumarknaði, og sum eigur 400 lítlar og ógvuliga smáar landbúnaðarfyrítøkur? Í øðrum lagi kann vera torført at taka hædd fyri serliga makro-búskaparlaga umhvørvinum, sum føroysku fyrítøkurnar virka undir. Hvar finnur ein úti í heimi búskap, sum eftir 10 árum klárar at byggja upp uttanlandsskuld frá uml. 10% av BTÚ til 150% av BTÚ og sum síðan næstu 10 árin klárar at gjalda aftur nettoskuld til umheimin fult út og meiri enn tað?

Í triðja lagi kann vera torført at velja hóskaði áramál og harvið miðaltal fyri vinning, tvs. nevnanan í P/E-lutfallinum. Hvat er t.d. rætta tíðarskeiðið at velja út fyri Føroya Banka? Seinastu 4 árin við ógvilgum úrslitum m.a. grundað á rationaliseringar av framleiðslu undir kreppuni umframt afturføringar av stórum avsetingum, framdar undir kreppuni? Ella skulu vit nýta miðal P/E-lutfall frá og við 1992, soleiðis at vit fáa ovurhondsstór tap við í útrokningina og sannlíkiliga koma fram til, at Føroya Banki hevur skuldhalt virði?

Í verandi støðu er lítil meining at nýta stóra orku upp á at virðismeta við DCF-myndlum ella P/E-lutføllum, tí endamálið við virðismetingini í fyrsta umfari bert er at finna út av, um tað loysir seg at nýta politiska og umsitingarlaga orku upp á at skipa einiskiljingartilgongd komandi 10-15 árin, sæð í mun til møguligt og rímligt krav frá skattgjaldaranum um betri verju av ognum sínum. Bert leyslig virðismeting av fyrítøkum hjá landinum er neyðug í núverandi støðu, og kann hetta gerast við at telja saman fyrítøkuvirðini, sum vísa seg í ársroknskapunum.

Eginpeningur

Endamálið við roknskaparreglum er at skipa talttilfar, ið ger tað gjørligt hjá leiðslu, íleggjarum, skattavaldi og øðrum at meta um virðiskapanina, ið fer fram í fyrítøkum og at meta um virðið á ognum og skuld, sum fyrítøkan hevur.

Roknskaparreglur broytast støðugt, og vísa seg nærum altíð at halta aftaná skiftandi tørv. Ein roknskaparligur spurningur, sum seinnu árin hevur verið nógv viðgjørður, er spurningurin um at virðismeta tað tilfeingið, fyrítøkan ræður yvir. Ei undur í, tí størri og størri partur av teimum aktivum, sum nútímans fyrítøkur nýta til at

skapa inntøku við, ikki eru ítøkilig vinnutól sum t.d. bygningar og maskinur, men heldur vitan, sum við galdandi reglum ikki rættiliga verður tikin við í roknskapirnar.

Hetta verður nevnt fyri at gera vart við, at virðið á fyrirøku, sum kemur fram í vanligum roknskapi við teimum reglum, sum galdandi eru, ikki nýtast at vísa rætta virðið. Hetta er rættiliga sjónligt hjá fyrirøkum, ið skrásettar eru á marknaðum. Her gera íløgufólk dag og dagliga sínar egnu metingar av, hvat skrásetta fyrirøkan eigur at keypast og seljast fyri, og reglan – heldur enn undantakið – er, at stóru munur er millum virðið á fyrirøkuni, sum sæst í roknskapinum og virðið, sum marknaðurin setur fyrirøkuna til.

Í roknskapum verður virðið á fyrirøkuni gjørt upp sum munur millum tað, ognir eru verðar, og lánsskuld. Hesin munur verður nevndur eginpeningur, innara virði ella – í enskum málbrúki – bókað virði⁴¹. Eginpeningur er – eins og lán – partur av fígging av teimum ognum, sum fyrirøkan hevur. Eginpeningur verður tí eisini róptur eginfígging, meðan lán eisini verða rópt fremmandaskuld ella fremmandafígging.

Hóast virðini á fyrirøkum í roknskapum, sannlíkiliga kunnu vera misvísandi, so fáa vit tó leysligt mát fyri, á hvørjum støddarstöði fyrirøkuognir landsins kunnu roknast at vera á. Í talvu 5.3 er slík lýsing av eginpeningi í sambandi við fyrirøkur landsins gjørd. Nevnast kann, at vóru kommunalu fyrirøkurnar SEV, IRF og KOB við í samanteljningini, hevði samlaða eginpeningsupphæddin, lýst í talvu 5.3, verið góðar 300 mio kr hægri.

Talva 5.3 Bókaður eginpeningur hjá fyrirøkum hjá landinum

	1998	1999	2000
1 Atlantic Airways Pf	57	65	87
2 Føroya Lívstrygging Pf (Føroya Lívstrygging)	85	96	62
3 Føroya Tele Pf	101	127	158
4 Postverkið	26	27	29
5 Útlán hjá landskassanum	346	299	285
6 Framtaksgrunnurin	124	139	156
<i>6.1 Fiskavirking (dótturfelag)</i>	<i>73</i>	<i>83</i>	<i>91</i>
<i>6.1 Faroe Seafood (dótturfelag)</i>	<i>48</i>	<i>55</i>	<i>65</i>
<i>6.3 Feløg tengd at grunninum</i>	<i>3</i>	<i>5</i>	<i>7</i>
7 Føroyagrúnnurin frá 1971	52	64	86
<i>7.1 J.F.K. Holding Pf</i>	<i>52</i>	<i>64</i>	<i>86</i>
<i>7.1.1 Kósin Pf (dótturfelag)</i>	<i>15</i>	<i>20</i>	<i>26</i>
<i>7.1.1 J.F.K Trol Pf (dótturfelag)</i>	<i>-</i>	<i>40</i>	<i>58</i>

<i>7.1.3 Onnur partafeløg undir holding-felagi</i>	-	-	-
8 Fíggjargrunnurin frá 1992	977	1.095	1.258
<i>8.1. Føroya Banki</i>	961	1.079	1.244
9 Húsalánsgrunnurin	247	298	315
10 Realkredittstovnur Føroya	471	485	510
11 Jarðargrunnurin	154	157	160
<i>11.1. Fíggjarvirksemi</i>	154	157	160
<i>11.2. Landbúnaðarfyrirøkur</i>	0	0	0
12 Íleggjargrunnurin	622	644	667
Í alt	3.261	3.497	3.771

Bókaður eginpeningur hjá úrvaldum fyrirkønum hjá landinum er sambært talvu 5.3 við árslok 2000 umleið 3,8 mia kr.

Ætlanin við yvirlitinum er, sum nevnt, bara at geva ábending um støddarstöðið, sum talan kann vera um viðvíkjandi fyrirkønum, sum í hesi frágreiðing eru savnaðar undir hugtakinum fyrirkøur hjá landinum. Fyribilsniðurstøða er, at virðini eru stór sammett við samlaða búskapin. Eginpeningurin við árslok 2000 svaraði til umleið 45% av føroysku bruttotjóðarúrtøkuni fyri 2000.⁴²

Nøkur serlig viðurskipti gera seg galdandi viðvíkjandi tølum fyri Postverkið, „útlán“ hjá landskassanum og Jarðargrunninum, sum stutt skulu lýsast her.

Postverkið: Í almennu roknskapunum fyri postverkið verður ikki skilt millum eginpening hjá teimum fyrirkønum, sum postverkið kann sigast at vera samansett av, tvs., fíggjarfyrirkønum, postflutningsfyrirkønum umframt frímerkjadeldini. Vísti eginpeningurin lýsir sostatt eginpeningin hjá Postverki Føroya, sum samtøka. Aftrat tí kemur, at fíggjarog- og skuld eru gjørd upp sum marknaðarvirði, meðan rakstrargøgn eru útreiðsluførd í sama ári, tey eru keypt og ikki yvir vanligt mettt avskrivingsarkeið. Grundøkið, sum bygt er á, og bygningar verða linjurætt avskrivað við 6% um árið, meðan óbyggt grundøki ikki verður avskrivað, men bókað sum keypsprísur. Hesi viðurskipti gera, at torført er at nýta bókaðu eginpeningsupphæddina í yvirlitinum sum mát fyri grundleggjandi virðið á fyrirkønum.

Útlán hjá landskassanum: Í uppsetingini í talvuni omanfyri hevur sjónarmiðið viðvíkjandi útlánnum landskassans verið, at landskassin/landsstýrið/løgingið er at meta sum fíggjarfyrirkønum. Úrvaldu útlánini eru „skild frá“ landskassanum, og er eginpeningurin í sambandi við „landskassanum sum fíggjarstovnur“ roknað sum bókaða virðið á út-

lánnum landskassans, tó soleiðis, at eyðsýnliga virðisleys útlán ikki eru tikin við.

Samlaðu útlánini vóru við árslok 2000 bókað til virði svarandi til 378 mió kr, harav rentu- og avdráttarfrí útlán stóðu fyri 186 mió kr. Tað, at landskassin hevur givið rentu- og avdráttarfrí lán merkir vanliga, at lánini bert skulu gjaldast aftur, um serligar umstøður taka seg upp, t.d. um lántakari, sum eigur skip, selur skipið av landinum. Her verður gingið út frá, at rentu- og avdráttarfríu lánini eru virðisleys, undantikið lánið til Framtaksgrunnin, sum er bókað til virði 93 mió kr. Lánið er rentu og avdráttarfrítt fram til 2005.

Restin av útlánnum landskassans, t.e. lán sum ikki verða søgd at vera rentu- og avdráttarfrí, eru í landskassaroknskapinum fyri 1998-2000 greinað á 19 ymsar bólkar av útlánnum, hvørs bókaða virði við árslok 2000 var 192 mió kr. Tá ið lánið til Framtaksgrunnin verður roknað uppí, kann útlánsrøð landskassans, við grundarlagi í bókaða virðinum í landskassaroknskapinum, metast til 285 mió kr. Hetta talið verður nýtt í talvuni omanfyri, sum leysligt mát fyri hvussu nógv útlánsrøðir landskassans eru verðar.

Í samanteljningini av innara virðinum í niðastu røð í talvuni er bert bókaður eginpeningur hjá Framtaksgrunninum taldur við og ikki eginpeningur hjá dótturfeløgum og assosieraðum (leysari tilknýttum) feløgum hjá grunninum. Sama er galdandi fyri aðrar grunnar í yvirlitinum, sum eiga dótturfeløg og feløg, sum eru leysari knýtt at teimum.

Jarðargrunnurin: Eginognin hjá Jarðargrunninum er heldur margháttliga lýst í roknskapinum. Eginognin í roknskapinum fyri 1999 er sett til 157 mió kr. Hetta virðið kemur fram við at rokna virðið á útlánnum til 102 mió kr og bankapening til 56 mió kr. Fremmandaskuld er 1 mió kr, meðan ognirnar eru 158 mió kr í alt. Í hesum roknskapi eru jarðarognir – góð helvt av allari jørðini í landinum – mett at hava virðið 0 kr, og er eginpeningurin hareftir. Hetta kann neyvan vera rætt – at virðið á lendi, ið svarar til helvt av jarðarlendi Føroya, er vert 0 krónur. Verður skynsamlig søla framd – veri seg til landbúnað ella breiðari nýtslurætt og endamál – átti samlaða virðið á hesum ognum helst at verið talt í hundrødtals milliónum krónum heldur enn upphæddini, sum bókað er.

Samandráttur

Hóast framstadd greining av virðum á fyrirtekum hjá landinum ikki er gjørd, so vísir einføld samanteljning av eginogn hjá nevndu fyrirtekum, at tað almenna – í mun til onnur lond – eigur stór virðir í fyrirtekum, sum vanliga verða roknaðar sum fyrirtekur, ið einskildi geirin eigur at hava knýtt beinleiðis ognarbond til.

Støddarstöðið á virðinum á fyrítøkum landsins, lýst við roknskaparligum eginpeningi, er ikki at meta sum nágreinilig meting av söluvirðum. Samantaldi eginpeningurin er tó greið ábending um, at hesar fyrítøkur hjá landinum umboða ógvuliga stór virðir sæð í mun til bruttotjóðarúrtøkuna. Neyvan kann ivi vera um, at vunnir kunnu verða landi og fólki munandi trygd og vinning við at fara undir at umskipa virðir landsins. Ávís einskiljing eigur at verða framd, soleiðis at tað almenna sleppur undan at bera óneyðuga stóran vága av føroyska búskapinum. Peningurin, sum tað almenna fær burtur úr at selja fyrítøkur sínar, kann verða beindur í lánsbrøv, aðrar og fleiri fyrítøkur í heimabúskapinum ella nýttur til at gjalda aftur skuld hjá landinum, og kann hetta hava við sær munandi meiri skynsama javnvág millum vága og vinning.

6 At tryggja samfelagsáhugamál, um einskilt verður

6.1 Einskiljing sum amboð, ið tryggjar samfelagslig áhugamál

Fólkaræðislig atlit

Vit hava í talvu 5.3 sæð yvirlit yvir bókaðan eginpening hjá fyrítøkum hjá landinum. Hugtakið „fyrítøka“ verður nýtt í breiðum høpi og fevnir í yvirlitinum um útlán hjá landskassanum, partafeløg hjá landskassanum, grunnar stovnaðir við lögtingslóg og vinnurekandi grunnar, sum standa at eiga partafeløg. Samantaldi (roknaði) eginpeningurin við árslok 2000 var um 3,8 mia kr.

Hagtøl eru til, ið sýna samlaða eginkapitalin hjá føroyskum partafeløgum fyri 1999, og ber út frá hesum eisini til leysliga at lýsa stóðdarstøðið á partafeløgum hjá landinum. Sambært dátugrunni yvir roknskapir hjá føroyskum partafeløgum var eginpeningurin við árslok 1999 umleið 4,3 mia kr. Av hesum áttu einskild umleið 2,8 mia kr, og vóru 1,5 mia⁴³ skipaðar undir fyrítøkum hjá landinum.

Hesi tøl vísa okkum, at landið og harvið politiska skipanin er ógvuliga nógv vavd upp í vinnuligt virksemlu, sum vanligu verður roknað sum virksemlu, sum einskildi geirin átti at havt ábyrgdina av.

Sum nevnt í 1. kapitli var undir aðalorðaskiftinum á tingi um vinnupolitik í 1999 nakað sum bendi á breiða politiska semju um vinnupolitiska leiklutin hjá tí almenna. Leikluturin hjá tí almenna skuldi ikki fevna um beinleiðis luttøku í framleiðsluni, men heldur at tað almenna heldur skuldi „vera tann, ið ger *umstøðurnar* hjá tí váðafúsa, einstaklingi ella fyrítøku, enn betri, samstundis sum tann váðafúsi tekur ábyrgd av egnum viðurskiftum.“

Tað, at landið beinleiðis ella umvegis grunnar eigur so stórar fyrítøkuognir, ber í sær breiðkaða ábyrgd og størri uppgávur hjá politiska valdinum enn neyðugt.

Politiska valdið í Føroyum er í ógvuliga stóran mun virkið í tí leiklutinum, sum tað einskilda eigur at taka sær av, og sæðst hesin virkni almenni leikluturin í hesum høpi sum stór kapitalbinding, sum tað almenna hevur sett seg fyri í føroyskum vinnulívi. Hertil eisini uppgávur hjá politiska valdinum, ið m.a. snúgva seg um at seta leiðslu í partafeløg og grunnar umframt at gera ella at góðtaka viðtøkum fyri hesar vinnuligu eindirnar.

Politiska valdið er við hesum komið í eina støðu, sum er óheppin

fyri samfelagið. Tí samstundis sum tað almenna við lóggávu bjóðar einskildum inn í ávísar vinnugreinir at framleiða í kappingarumhvørvi, eigur og/ella leiðir tað almenna mangan størstu fyrítøkurnar innan somu vinnugreinir. Tað almenna er í dag við øðrum orðum virki á ósamsvarandi økjum innan vinnugreinir sum t.d. telesamskipt, fiskivinnu og figging; tað almenna skipar í fyrsta lagi karmarnar fyri kapping við at evna til lógir og aðrar reglur; í øðrum lagi hefur tað almenna ymsar eftirlitsfunksjónir, m.a. í sambandi við at kappingin gongur reiðiliga fyri seg; og í triðja lagi eigur (og/ella leiðir) tað almenna fyrítøkur, sum virka í kapping við einskildar fyrítøkur.

Her skal ikki stórt hugflog til fyri at hugsa sær, at landsstýrismaður kann koma í tvístøðu. Tvístøðan kann t.d. snúgvá seg um, hvørt hann skal virka fyri kapping í vinnugrein brúkararum at gagni og harvið møguliga gera partafelagið, hann varðar av, meiri trýst av kapping ella øvugt.

Her er helst talan um fólkaræðisligan trupulleika eftir nútímans tulkningum av, hvussu fólkaræðisligt land við marknaðarbúskapi eigur at skipa mark millum alment og einskilt. Grundsjónarmið í fólkaræðinum snúgvá seg um valdsbýtið, har tað er fólkíð, sum letur vald til ymsar samfelagsstovnar: tað lóggevandi, útinnandi og dømandi valdið. Heraftrat eisini valdsbýtið millum ríkið og einstaklingin, sum byggir á hugsanir um, at ríkið ikki skal kunna traðka ands-, ognar- og virkisrættindi hjá tí einstaka undir fót. Tað kann í hesum høpi neyvan sigast at samsvara við fólkaræðisliga hugsjón, at tað almenna bjóðar einskildum at kappast, samstundis sum tað við peningi frá skattgaldaranum kapitaliserar fyrítøkur, ið settar verða at kappast móti einskilt kapitaliseraðum fyrítøkum.

At einskilja fyrítøkur hjá landinum, sum nevndar eru í talvu 5.3, komandi 10-15 árini, kundi verið ein loysnin upp á nevnda skipanarliga og fólkaræðisliga trupulleika. Tá ið fyrítøkurnar hjá landinum eru seldar fara ábyrgd og uppgávur hjá politiska valdinum ikki longur í so stóran mun at fevna um beinleiðis og ávirkaði eigaraleiklut í fyrítøkum, sum virka í kappingarumhvørvi. Við hesum skuldi minni vandi verið fyri, at tvístøður millum breið samfelagslig áhugamál og smalari vinnulig áhugamál hjá politiska valdinum gjørdu seg galdandi.

Sterkari fyrítøkur um einskilt verður

Fyrítøkurnar hjá landinum kunnu síggjast sum *virðisskapandi* eindir. Eru fyrítøkurnar væl ríknar, eiga tær – eins og galdandi er fyri einskildar fyrítøkur – at skapa økt ríkidømi til teirra, sum eiga tær.

Hann, ið eigur fyrítøkurnar, sum lýstar eru í hesi frágreiðing, er skattgaldarin, veljarin ella føroyska fólkíð um tað ikki er so, at

fyrirøka ella grunnur eigur seg sjálfan. Ríkidømið, sum fyrirøkur hjá landinum klára at skapa, er tí heilt ella lutvíst partur av tí ríkidømi, sum føroyingar eiga í almenna geiranum. Føroya fólk hevur tí greitt áhugamál í, at umstøðurnar hjá fyrirøkum hjá landinum eru soleiðis skipaðar, at fyrirøkurnar veruliga sleppa at virka sum virðisskapandi eindir.

Í fleiri førum er tó helst so, at politiskt skipaðu karmarnir um virksemið hjá fyrirøkunum, saman við verandi ognarviðurskiftum – har tað almenna sjálvt ella umvegis grunnar eigur 100% av fyrirøkuni – hava við sær, at fyrirøkurnar hjá landinum hava ilt við at virka so væl, sum tær kundu.

Fyrirøkurnar hjá landinum, ið vit hava hugt at, virka í kapping, og er tí mark fyri, hvussu høgan prís tær kunnu leggja á vørur og tænastr, sum tær selja brúkarum. Skulu fyrirøkurnar klára at yvirliva og skapa vinning til eigara sín, er tí alla tíðina neyðugt hjá virkisleiðsluni at menna kappingarførleikan m.a. við framleiðnisøking og við væl umhugsaðum íløgum, sum raka eftirspurning hjá brúkarum í framtíðini.

Fyri at klára at loysa hesar skipanarligu trupulleikar hjá einstøku fyrirøkuni kann t.d. gerast neyðugt at fáa til vega størri eginkapital ella at gera skipanarligt samstarv við aðra fyrirøku, sum eisini kann hava við sær broytt ognarviðurskifti.

Ein varislig einskiljingartilgongd kundi lætt um kapitaltrupulleikarnar og aðrar skipanarligar trupulleikar hjá fyrirøkum hjá landinum. Einskiljingar kundu í slíkum føri í fyrsta umfari t.d. havt við sær, at tað almenna sjálvt ella umvegis grunnar helt fram sum stórir eigari, men at einskildir íleggjarar eisini gjørdust eigarar í sambandi við at partabrøv vórðu lýst til sølu.

Kapitalbinding í grunnum sum samfelagsbúskaparligur trupulleiki

Nógv tann størsta partin av virðunum, sum lýst eru í talvu 5.3, eiga grunnar, sum í verandi støðu ikki eru við í landskassaroknskapinum. Nakrir av hesum grunnum virka undir privatrætti og eru skrásettir sum vinnurekandi grunnar.

Skrásettu vinnurekandi grunnarnir eru: Framtaksgrunnurin, Fíggjargrunnurin og Føroyagrundurin. Í lögfrøðiligum høpi kann grundgevast fyri, at fyrirøkurnar, sum hesir grunnar eiga, longu eru einskildar, tí grunnarnir virka undir privatrættarligum viðurskiftum. Hinvegin eru grunnarnir at meta sum úrslit av kreppuloysnum, sum føroyskir og danskir politiskir myndugleikar í samstarvi hava sett í verk. Felags fyri grunnarnar er herumframt, at landsstýrið hevur stóra ávirkan á, hvør verður settur at stjórna teimum virðum, sum grunnarnir umsita. Hesin politiski veruleiki er høvuðsgrundgeving fyri, at eisini nevndu vinnurekandi grunnarnir verða viðgjørdir sum

partar av møguligari politiskt skipaðari einskiljingartilgongd í hesi frágreiðing, hóast lögfrøðilig atlit kunnu sigast at tala fyri, at ognir hjá Framtaksgrunninum t.d. longu eru einskildar.

Grunnar virka mangan eftir ávísingum og tíðum smølum endamálinum, og kann henda, at samfelagsmenningin førkar seg frá upprunliga endamálinum hjá ymsu grunnunum.

Felags fyri vinnurekandi grunnarnar og aðrar grunnar, sum nevndir eru í talvu 5.3, er, at teir umboða ógvuliga stórar kapitalbindingar, sæð í mun til føroyska búskapin. Í hesum liggur eitt samfelagsbúskaparligt vandamál, hvat ið vælferð og vælvirkandi kapitalalokering viðvíkur.⁴⁴

Til dømis kann endamál hjá grunni vera at seta pening í ávísa vinnu sum egin- ella lánspeningur, hóast henda sama vinnan í dag er væl fyri, hvat ið fígging viðvíkur á vanligu fíggjarmarknaðinum. Samstundis skal grunnurin seta pening í hesa vinnu upp á marknaðartreytir, hvat vinningi og vága viðvíkur⁴⁵. Í mun til t.d. aðrar íleggjarar er almenni grunnurin illa fyri í kappingini, tí meðan aðrir íleggjarar hava móguleika at beina pening inn í fleiri ymsar gearar í Føroyum og uttan fyri Føroyar, har eftirspurningurin er størstur og vinningurin samsvarandi, so kann almenni grunnurin vanligu bert seta pening í smalt politiskt avmarkað landfrøðiligt og/ella vinnuligt øki. Hetta hevur við sær, at grunnurin kann fáa ilt við at finna fram verkætlanir við góðum vinningsvónum. Smala virkisøkið, almenni grunnurin kann beina kapital sín inn á, ger, at grunnurin – í mun til aðrar íleggjarar – verður kroystur til at taka á seg lutfalsliga stóran tapsvága. Hetta kemst av vanligu endamálsorðingunum, sum galdandi eru, og er samstundis ein vansi í mun til kappingarneytarnar hjá grunnunum.

Leiðslurnar fyri grunnarnar, sum lýstir eru í hesi frágreiðing, skulu røkja stór virði, men hava í mun til leiðslurnar í einskildum fyrirkøpum vánaligar umstøður til at klára seg í kappingini. Kappingarneytarnir hjá grunnunum hava vanligu betri móguleikar at flyta og broyta virkisøkið, so hvørt sum eftirspurningsviðurskipti broytast, og samfelagið sum heild mennist, meðan grunnarnir fyri at skerpa vinnuliga virkseimi skulu gjøgnum drúgva og óvissa viðgerð hjá politiskum myndugleikum og/ella hjá grunsmýndugleikum.

Annar kappingartrupulleiki er, at grunnarnir í mongum førum ikki eins lættliga og einskildu kappingarneytarnir kunnu útvega sær vitan, leiðsluførleika við skipanarligum samstarvi við aðra innlenska ella útlenska fyrirkøku.

Enn ein trupulleiki við grunnunum kann vera, at leiðslurnar ikki skulu standa til svars fyri greiðum eigarum við vanligum íleggjaraáhugamálum. Hetta ger, at trýstið á leiðslurnar fyri grunnarnar fyri

at virka fyri munadyggum rakstri kann vera heldur linligt, og at úrslitið, sæð yvir longri tíðarskeið, verður har eftir.

Umframt vantandi eftirlit við leiðslunum frá íleggjarum við vinningsáhugamálum, eru fleiri av grunnunum, sum eftir vanligari politiskari hugsan verða roknaðir sum almennir grunnar, uttan fyri lögtings eftirlit. Hetta sæðst t.d. aftur við, at grunsroknskapirnir ikki verða sendir til viðgerðar hjá lögtingsgrannskoðarum og lögtingi.

Samanutikið kunnu grunnarnir tí á mangan hátt sigast at vera óheppin máti at skipa vinnuligt virksemi uppá. Trupulleikarnir gera seg galdandi fyri leiðslu og starvsfólk hjá grunnunum at virka fyri virðisskapan umframt trupulleikar viðvíkjandi lögtings eftirliti og umframt eftirliti við, at íleggjaraáhugamál verða framd.

Samstundis er hugsandi, at fleiri av grunnunum við starvsfólki sínum og øðrum tilfeingi, sum teir ráða yvir, kundu staðið fyri størri virðisskapan, um grundleggjandi umstøðurnar vórðu broyttar og nútímansgjørðar.

Ein frymil, sum politiski myndugleikin í hesum høpi kundi umhugsað og tikið upp til viðgerðar, er at viðkomandi lóggávumyndugleiki framdi neyðturviligar broytingar í verandi lógarkarmi so heimild fekst til at umskipa grunnarnar til ognarsnið, sum betur hóskar til kappingarumhvørvið, teir virka í. Her verður hugsað um at umskipa grunnarnar til partafeløg, ið er ognarskipan, sum kann loysa fleiri av nevndu trupulleikum. Við slíkari umlegging fæst eisini betri móguleiki fyri partvíst ella heilt at minka um beinleiðis vinnuliga ognarleiklutin hjá tí almenna beinleiðis ella umvegis grunnar í føroyska búskapinum.

Vinnurekandi grunnarnir, Føroya grunnurin og Framtaksgrunnurin, eru í lógarteknskum høpi helst truplastu eindirnar at leggja um til partafelag. Her kann verða víst á sokallaða „innibyrgingarmyndilin“ í kapitli 12b í banka- og sparikassalógini⁴⁶ sum fyrimynd. Kapitul 12b í banka- og sparikassalógini snýr seg um, hvussu sparikassar (í hesum høpi at sammeta við vinnurekandi grunnarnar) kunnu verða gjørdir um til partafeløg. Kapitlið kom við í banka- og sparikassalógina í 1988, og var endamálið at geva sparikassum móguleika at leggja um til partafeløg fyri á hendan hátt at skapa betri móguleika at útvega eginpening til at fígga framtíðar kapitaltørv⁴⁷.

Sambært „innibyrgingarmyndlinum“ §§ 52 h – 52 j verður sparikassin lagdur saman við egið (nýstovnað) partafelag. Í partafelagnum verður stovnað ein bundin tiltaksgoymsla, svarandi til nettovirðið á ognu sparikassans. Bundna tiltaksgoymslan ber part av móguligum undirskoti hjá partafelagnum og fær somuleiðis part av vinningi, roknaður eftir nærri reglum, har roynt verður at tryggja tiltaksgoymsluni rímiligan „normalvinning“.

Brúkaraáhugamál, kapping og einskiljing

Í 1. parti varð víst á, at ein hin týðningarmesti tátturin í einskiljingartilgongd úti í heimi hevur verið politiskt ynski um størri kapping í ávísimum vinnugreinum. Størri kapping hevur eisini lækkandi kostnaðarstöði við sær og gevur brúkarum fleiri móguleikar og størri frælsi til at velja millum tey tilboð, sum hann kann nýta pening sín til.

Ivaleyst gera slík politisk ynski seg eisini galdandi í Føroyum, og er tí av stórum týðningi, at mógulig søla av landsfyrirøku verður lögð soleiðis til rættis, at hetta endamál verður rokkið. Neyðugt er somuleiðis, at politiski myndugleikin leggur einskiljing soleiðis til rættis, at kapping, sum longu er, ikki gerst minni um almennar fyrirøkur verða seldar.

Amboð, sum politiski myndugleikin kann nýta at tryggja hesi týðandi brúkaraáhugamál, eru m.a. lýst í parti 2.2, har ymsir søluhættir verða lýstir. Samanseting av sølu til nógvar smáar og sølu til strategiskan íleggjara er í hesum høpi áhugaverd. Tað almenna kann við slíkari samansettari sølu t.d. tryggja sær, at onkur, sum longu er virkin á marknaðinum, og sum vil minka um kappingartrýst á seg við at keypa almennu fyrirøkuna, ikki fær móguleika at ognar sær ávirkanandi part av partabrøvunum.

Atlit at eftirlønaruppsparing

Eitt sjónarmið, sum av og á hevur verið frammi, síðan sonevnda Eginpeningsálitid kom fram í juni 1997, hevur verið, at lítil og eingin fíggjarkapitalur er tøkur í Føroyum, ið kann nýtast til íløgur í partabrøv, heruppi útboðin partabrøv í sambandi við einskiljing. Sjónarmiðið er sett fram sum andsvar móti einum av høvuðstilmælunum í hesi frágreiðing, sum var, at virkast átti fyri, at skipað handilsstað fyri virðisbrøv skuldi setast á stovn í Føroyum.

Uppáhaldið um tørvandi fíggjarkapital hevur ikki verið undirbyggt. Hagtøl benda tvørturímóti á stóran fíggjarligan plaseringstørv hjá ymsu føroysku geirunum. Hetta sæst í nýggjasta kravjavnanum, sum Hagstova Føroya hevur almannakunngjørt. Hann er fyri 1997.

Talva 6.1. Kravjavni fyri Føroyar 1997 (Upphæddir í mió kr)

Skuld hjá (→) Fíggjarogn hjá (↓)	Tí almenna	Peningast. og trygging	Einstaklingum og fyrirøkum	Útlandi	Í alt
Tí almenna		1.812	1.786	1.220	4.818
Peningast. og trygging	1.278		6.045	4.688	12.011
Einstaklingum og fyrirøkum	228	5.731		1.324	7.283
Útlandi	7.532	402	1.546		9.480
Fíggjarogn í alt	9.038	7.945	9.377	7.232	33.592
Nettoskuld	4.220	-4.066	2.094	-2.248	0

Kravjavnin fyri 1997 er almannakunngjörður í Hagtíðindum nr. 1, 1999 og er settur upp fyri 19 geirar. Í talvu 6.1 er serlig uppgerð av kravjavnanum sett upp við 4 geirum fyri at betur at skapa yvirlit yvir plasingstørvin hjá ymsu geirunum.

Kravjavnin er hagtalslig uppgerð, sum kann nýtast og tulkast fleiri vegir. Her verður kravjavnin nýttur til at lýsa stóðdarstöðið á plasingartørvi hjá føroyskum búskapareindum.

Plasingartørvurin kann lýsast við at hyggja at teimum fíggarognum, sum ymsu geirarnir hava. Hetta verður gjørt við at lesa út eftir linjunum, sum ymsu geirarnir standa fyri. Hyggja vit at linjuni „Einstaklingar og fyritøkur“, sæst, at samlaði plasingstørvurin við árslok 1997 var úti við 7,3 mia kr. Henda plasingstørv høvdu einstaklingar og fyritøkur fyrst og fremst loyst við at seta 5,7 mia kr í peningastovnar og tryggingarfeløg í Føroyum sum innlán og eftirløn-aruppsparing og við at seta uttanlands tað, sum svarar til 1,3 mia kr. í virði.

Peningastovnar og tryggingarfeløg høvdu plasingartørv svarandi til 12 mia kr, harav umleið 7,3 mia kr vóru bundnar sum útlán til føroyskar eindir, meðan 4,7 mia kr vóru settar í útlensk virðisbrøv.

Talva 6.1 skuldi verið greið ábending um, at plasingstørvur átti at verið til staðar hjá føroyskum eindum, sum partvíst kundir verið beindur sum fíggarílløga⁴⁸ í partabrøv, sum tað almenna móguliga ætlar at bjóða út til sølu. M.a. sæst hetta á íløgum, svarandi til 7,2 mia kr, sum føroyskar búskapareindir hava gjørt uttan fyri Føroyar. Her er talan um kapital, sum í størstan mun er settur í virðisbrøv, skrásett á virðisbrævamarknaðum uttan fyri Føroyar.

Tølini í talvu 6.1 eru gomul, men skuldi ábendingin, hon gevur um plasingstørv, verið greið. Gongdin síðan 1997 hevur uttan iva ikki havt við sær minkandi plasingartørv; tvørturímóti, tí stórt yvirskot á gjaldsjavnanum hevur havt við sær meiri pening til føroyskar búskapareindir at gjalda aftur egna skuld og til at seta í virðir í Føroyum og uttan fyri Føroyar.

Talva 6.1 sigur tó ikki stórt um, í hvønn mun tær uppsparingar, sum lýstar eru, hóska til langtíðarløgur, sum íløgur í partabrøv mugu sigast at vera. Í Føroyum – eins og í øðrum londum – má roknast við, at tað serliga er uppsparing, sum skipað er sum langtíðaruppsparing, ið kann roknast at hava týðning fyri útboð av føroyskum partabrøvum. Her eru føroyingar, sum er, eftirbátur í mun til mong onnur lond, har eftirlønarskipanir, sum fevna um stóran part av arbeiðstakarum, hava verið virknar í mong ár.

Í flestum framkomnum londum hava myndugleikar og partarnir á arbeiðsmarknaðinum gjørt nógv fyri at byggja upp eftirlønarskipanir fyri at standa ímóti eldrabylgju, sum fer at taka seg upp komandi

15-25 árin. Eftirlønarskipanir eru yrkisdygg og hevir sum høvuðs-endamál at skapa munagóðan vinning til einstaka løntakaran nógv ár fram, inntil uppsparingin skal vera tøk hjá arbeiðstakara eftir virkið arbeiðslív.

Eftirlønarskipanir eru at rokna sum „langir“ stovnsligir íleggjarar, og verður vanlig munandi partur av uppsparða peninginum beindur í partabrøv, sum – hóast vanlig meira vágilig yvir styttri tíðarskeið enn lánsbrøv – geva frægasta vinningin. Umsitingin av eftirlønarskipanum leggur dent á vinning í mun til vága, og merkir hetta t.d., at íløgur í partabrøv verða spjaddar yvir allar heimspartar – alt eftir hvar mest áhugaverdu partabrøvini eru til keyps. Hetta merkir, at vanligur løntakari í Danmark umvegis eftirlønarskipan sína eigur partar av fyrítøkum í USA, Japan, Onglandi, Týsklandi og øðrum londum, umframt í Danmark.

Hóast føroyingar eru nakað seinir at byggja upp eftirlønarskipanir í mun til onnur lond, so er ávís menning farin fram hesum viðvíkjandi seinnu árin. Við árslok 2000 vóru t.d. millum 2,5 og 2,8 mia kr hjá føroyskum einstaklingum bundnar sum eftirlønarskipanir. Henda pening umsat LÍV, føroysku peningastovnarnir, AMG og danskir eftirlønargrunnar. Mett verður, at parturin, sum danskir eftirlønarskipanir stóðu fyri, svaraði til umleið 800 mió kr.⁴⁹

Eftirlønarskipanir, sum gera íløgur í partabrøv, krevja gjøgnumskygni viðvíkjandi teimum fyrítøkum, sum íløgur verða gjørdar í. Strong krøv verða eisini sett til trygg viðurskipti, hvat ognar- og handilsskrásetingarskipanum viðvíkur. Hettar merkir í stuttum, at partabrævaíløgur stórt sæð bara verða gjørdar í fyrítøkum, sum skrásettar eru á væl skipaðum støðum fyri virðisbrævahandli við tilknýttari virðisbrævaskrásetingarmiðstøð.

Ikki ein einasta føroysk fyrítøka er skrásett á skipaðum virðisbrævamarknaði, og merkir hetta, at einki kappingarført útboð av føroyskum partabrøvum er til, sum føroyskar – ella útlenskar – eftirlønarskipanir kunnu gera íløgur í. Úrslitið er, at allur – ella ógvuliga stóru partur – av føroysku eftirlønarskipaninum fer í íløgur í virðisbrøv uttan fyri Føroyar. Her er talan um týðandi samfelagsbúskaparlígan trupulleika, sum verður at loysa við at skipa kappingarført útboð av partabrøvum á skipaðum virðisbrævamarknaði skjótast til ber.

Trupulleikin gerst ikki minni komandi árin, tí roknast má við, at uppsparði peningurin hjá føroyingum í eftirlønarskipanum fer at økjust í stórum. Í næstu talvu er leyslig framskriving gjørd av slíkum vøkstri. Framskivingin er gjørd við støði í samlaðu lønargjaldingunum fyri 2000 umframt mettum støði viðvíkjandi eftirlønarskipanum við árslok 2000. Framskivingin er gjørd fyri árin fram til 2015. Grundfortreytir eru:

1. Samlaðar lønargjaldingar verða settar at vaksa 4% nominelt um árið.
2. 50 % av lønarupphæddini er í útgangsstøðu tengd at eftirlønarskipanum, men veksur hesin partur í 2003 upp til 75% og síðan upp til 100% í 2005. Her verður gingið út frá, at fleiri einstaklingar beinleiðis ella umvegis fakfeløg fara undir skipaða eftirlønarskipan í árunum 2003 til 2005. Lopið frá eftirlønarskipanum frá 50% upp til 75% í 2003 og síðan upp til 100% í 2005 er her m.a. grundað á politiskan vilja til at seta í gildi lógarásett minstakrav viðvíkjandi eftirlønarskipanum, galdandi fyri allar lønmóttakarar. Víðari verður her roknað við, at gildiskoman av hesum kravi verður tengt saman við samráðingar millum partarnar á arbeiðsmarknaðinum í 2003 og 2005.
3. Roknað verður við, at 5% av tí parti av lønargjaldingum, sum er tengdur at eftirlønarskipanum, verða flutt í eftirlønarskipan fram til 2003. Eftirlønarskipan verður fylgjandi ár hækkað við einum prosentstigi árliga, til tað svarar til 10%.
4. Nominellur vinningur av uppspardið peningi verður settur til 5% í miðal í tíðarskeiðnum fram til 2015.
5. Fólkafrøðiliga viðurskiptini í Føroyum gera, at eldrabylgjan rakar føroyska samfelagið nøkur ár seinni, enn hon rakar Danmark og onnur lond í Evropa. Hetta ger, at vøksturinum í uppspardið peninginum ikki flaknar við útgjöldum av týðningi úr skipanunum fyrr enn eftir 2015.

Talva 6.2 Gongd viðvíkjandi føroyskari eftirlønarskipanum árinum fram til 2015

Ár	Lønargjaldingar	Partur av lønargjaldingum, sum er við í eftirlønarskipan	Lønargj. við tilknýti til eftirlønarskipan	Partur av lønargj. til eftirlønarskipan	Inngjald til eftirlønarskipan	Vinningur (5% pa)	Eftirlønarskipan við uppspardið vinningi
2000	4.877	50%	2.439	5%	122		2.600
2001	5.072	50%	2.536	5%	127	130	2.857
2002	5.275	50%	2.637	5%	132	143	3.132
2003	5.486	75%	4.114	5%	206	157	3.494
2004	5.705	75%	4.279	6%	257	175	3.925
2005	5.934	100%	5.934	7%	415	196	4.537
2006	6.171	100%	6.171	8%	494	227	5.257
2007	6.418	100%	6.418	9%	578	263	6.098
2008	6.675	100%	6.675	10%	667	305	7.070
2009	6.941	100%	6.941	10%	694	354	8.118
2010	7.219	100%	7.219	10%	722	406	9.246
2011	7.508	100%	7.508	10%	751	462	10.459
2012	7.808	100%	7.808	10%	781	523	11.763
2013	8.121	100%	8.121	10%	812	588	13.163
2014	8.445	100%	8.445	10%	845	658	14.665
2015	8.783	100%	8.783	10%	878	733	16.277

Talva 6.2 vísir, at skipað langtíðaruppsparing hjá føroyskum lønmót-takurum longu, sum er, svarar til á leið 2,6 mia kr. Henda útgangsstøða er víst í uttastu røð til høgru í talvu 6.2. Framskrivningin vísir, at eftirlønarparsparingin – og harvið langtíðar plaseringstørvur hjá hesum stovnsligu íleggjarum – í 2005 er vaksin til umleið 4,5 mia kr, umleið 9,2 mió kr í 2010 og umleið 16,3 mia kr í 2015⁵⁰. Verður sama framskrivningarprosent nýtt í sambandi við bruttotjóðarúrtøkuna sum viðvíkjandi lønarframskrivingini, verður eftirlønarparsparingin á leið á sama støði sum bruttotjóðarúrtøkan í 2015.

Niðurstøðan er, at munandi langfreistað uppsparing, sum hóskar til langtíðarílogur – og harvið ílogur í partabrøv – longu í verandi støðu er í Føroyum. Aftrat tí kemur, at slík uppsparing sannlíkiliga fer at vaksa í stórum komandi árinum, tí føroyingar, eins og borgarar í øðrum framkomnum londum, fara at taka part av ábyrgdini av at tryggja sær sjálvum rímilig kor eftir lokið arbeiðslív. Skal øll henda uppsparing ikki verða beind í útlenskt partabrøv og onnur virðisbrøv, er neyðugt, at kappingarført útboð av føroyskum virðisbrøvum verður skipað.

Av royndum í øðrum londum, lýstar í 1. parti, sæst, at einiskiljing av almennum fyrítøkum er týðandi amboð til at skipa slíkt kappingarført útboð av innlenskskum virðisbrøvum.

At einiskilja fyrítøk hjá landinum kann harumframt virka fremjandi, so aðrar føroyskar fyrítøk fáa betri møguleika at virka á skipaðum virðismarknað.

At skráseta føroyskar fyrítøk á skipaðum virðisbrævamarknað kann hava avgerandi týðning fyri at breiðka eigaraskaran viðvíkjandi føroyskum fyrítøkum. Við hesum kann vera, at hugburðsbroyting fer fram hjá stórum parti av føroyingum, tí teir – ma. við at eiga í føroyskum vinnufyrítøkum umvegis eftirlønarskipan sína – hava áhuga fyri, at fyrítøkurnar skapa virðir, sum eru grundarlagið fyri, at rímligur vinningur fæst av uppspardum peningi. Fortreyt fyri hesum er sjálvandi, at tær eftirlønarskipanir, sum settar eru ella verða settar í verk, byggja á grundreglur um gjøgnumskygni, soleiðis at limur í eftirlønarskipan greitt fær at vita – og fær ávirkan á – hvussu peningur hansara verður umsitin. Tað hevur tí sera stóran týðning, at politiski myndugleikin skipar eftirlønarlóggávu, skattalóggávu og aðra lóggávu soleiðis, at løntakarinn fær møguleika fyri at seta og flyta sín uppsparda pening í ella til teir kapitalumsitarar, sum skapa frægasta vinningin.

Føroyska uppsparingin, sum greitt er skipað sum langtíðaruppsparing, er lutfalsliga ikki serliga stór, samanborin við eftirlønarparsparingar í Danmark, Íslandi og øðrum londum. Nøkur ár ganga, áðrenn støðið er hækkað. Tilmælið í hesi frágreiðing skal tí vera, at

politiski myndugleikin, um so er, at hann ger av at fara undir einskiljingartilgongd, tekur atlit til verandi uppsparingarstöði og ta ferð, sum komandi árin fer at vísa seg í uppbyggingini av eftirlønarkapitali. Hetta merkir t.d., at Føroya Banki ikki heilt verður einskildur komandi tvey árin, men at einskiljingin heldur verður framd í stigum komandi 5-10 árin, soleiðis at bæði kapitaluppbygging, førleiki til at gera íløgur í partabrøv og umstilling av íløguhugburði hjá føroyingum klárar at fylgja við. Hetta er neyðugt, skal ikki útboðið av virðismiklum almennum fyrítøkum fáa sum mótsvar útlendskan íløgueftirspurning og ongan føroyskan.

Atlit at stovnan av virðisbrævamarknaði

Kjakið um at skipa føroyskan virðisbrævamarknað byrjaði í juni 1997, tá ið Eginpeningsálitid varð lagt fram. Týðandi partar innan føroyskt vinnulív, fíggarjargeirin, stovnsligir íleggjarar, fakfeløg og politikarar vístu málinum áhuga. Hesir partar, hvør við sínum áhugamállum, ásannaðu, at tørvur var á at nútímansgera fíggarliga undirstøðukervið í føroyska búskapinum. Tørvur var á eini skipan, sum kundi lætta um kapitalmidlingina millum búskapareindir við fíggingartørvi og búskapareindir við tørvi at seta pening í virði. Tørvur var á einum undirstøðukervi, sum betur kundi tryggja, at kapitalallokeringin varð styrkt, soleiðis at íløgupeningur m.a. betur kundi verða leiddur inn í fyrítøkur við stórum vakstrar- og avkastvónum.

Ásannað varð, at talan var um trupulleika, sum føroyingar sjálvir høvdu ábyrgdina av, og sum teir tí sjálvir noyddust at taka stig til at loysa. Breið semja var um, at arbeið átti at vera víðari við málinum. Fyrireikingarbeiðið hevur verið drúgt, m.a. tí at galdandi lóggáva er donsk (og ES-lóggáva), sum bygd er upp yvir langa tíð, og sum er grundað á tað menningarstöðið, galdandi er í hesum londum. Føroyingar byrjaðu í 1997 so at siga á berum og skuldu finna loysnir innan galdandi torgreidda lógarkarm, sum hóskaði til føroysk viðurskifti.

Hóast Ísland hevur serlig viðurskifti at dragast við í sambandi við lítla gjaldoyraðki sítt, so hevur skjóta menningin í hesum landi í mangar mátar verið íblástur og stuðul undir álitinum á, at tað ber til at menna føroyska undirstøðukervið – eisini við at stovnseta skipað handilsstað fyri føroysk virðisbrøv.

Fyribilsúrslit av fyrireikingarbeiðinum viðvíkjandi skipan av virðisbrævamarknaði, var at partafelagið Virðisbrævamarknaður Føroya (VF) varð stovnað á heysti 2000. Felagið varð stovnað við atliti til javngóða umboðan fyri grundleggjandi áhugamálini, sum gera seg galdandi á virðisbrævamarknaðinum. Hesi grundleggjandi áhugamálini standa íleggjarar, fyrítøkur, fíggarfyrítøkur (midlarar) og myndugleikar fyri.

Samstarvið millum norðurlenskar virðisbrævamarknaðir er seinnu árinum vorðið meira og meira útbyggt. Samskipanin, sum farin er fram, fevnir serliga um lógarverk, handilsskipan og virðisbrævaskrásetingarskipan (virðisbrævamiðstöð). Leiðslan fyri VF hevur tí fyri at framtíðartryggja ta loysn, funnið verður fram til, roynt at gerast partur av tí samstarvinum, sum verður bygt upp í norðurlenskum høpi. Út frá teimum samráðingum, sum farnar eru fram við møguligar norðurlenskar samstarvspartar, metir leiðslan fyri VF, at kappingarfør loysn stendur landsstýrinum – og øðrum føroyskum útbjóðarum av virðisbrøvum – í boði í ár 2002.

Við hesum skuldi tørvandi undirstøðukervi, hvat handli við føroyskum parta- og lánsbrøvum viðvíkur, ikki longur verið trupulleiki fyri einiskiljingartilgongd.

6.2 Einiskiljing sum hóttan móti samfelagsligum áhugamálum

Tørvur á útlenskum kapitali

Sjónarmið, sum ført varð fram í 5. kapitli, var, at tað almenna ber í so stóran vága, tá ið hugsað verður um ognarluttøku í føroyskum fyrirkum. Sjónarmiðið kann eisini fyrast fram í breiðari høpi – í samfelagsbúskaparligum høpi. Føroyski búskapurin er lítil, er í stóran mun grundaður á skiftandi náttúruilfeingi og skiftandi prísir á heimsmarknaðinum. Gagnligt kundi tí verið, um føroyingar fingur útlendingar afturat sær til at taka á seg tapsvága, sum tengdur er at føroyska búskapinum. Føroyingar taka á seg vága av útlenskum búskapum, tá ið teir gera virðisbrævafløgur uttanlands⁵¹, og skuldi tí verið rímligt, um tað sama gjörði seg galdandi fyri útlenskar íløgur í Føroyum.

Verður útlenskur kapitalur settur í føroyska búskapin, verður føroyskur kapitalur alt annars eins loystur frá tí vága, hann ber viðvíkjandi føroyska búskapinum, og kann hann ístaðin beinast í betri vágaspjaddar útlenskar íløgur við sama avkastkravi.

Sæð frá íleggjarasjónarmiði skuldi t.d. føroyski skattgjaldarin og arbeiðstakarin, sum eiga stórar ognir í landsfyrirkum og eftirlønarskipanum, havt áhuga fyri betri javnvág millum føroyskan og útlenskan kapital, hvat vága og vinningi viðvíkur.

Í altjóða høpi er so, at einstøku londini kappast um at draga til sín vádafúsan útlenskan kapital. Ein grundin hjá myndugleikum at virka fyri hesum er at skapa betri javnvág millum tann eftirlønarkapital og annan innlenskan kapital, sum leitar út úr londunum við avkasti og vágaspjæðing fyri eyga, og útlenskan kapital, sum kundi leitað inn til landið við somu áhugamálum fyri eyga. Onnur

grundin er, at kappingin í nógvum vinnugreinum gerst alt meiri merkt av alheims kapping, sum hevur við sær, at fyrítøka, sum kann tykjast stór í innlenskum høpi, er at meta sum lítil fyrítøka í mun til útlenskar, sum eisini kappast á innlenska marknaðinum. Triðja grundin til at vilja draga útlenskan kapital til landið er, at mett verður, at vitan og framleiðsluførleiki fylgir við útlenskum kapitali og við hesum hækkað vitanarstöði hjá arbeiðsmegini og fyrítøku-leiðslunum í íløgulandinum.

Møgulig vandamál viðviðkjandi útlenskum eginpening í føroyskum fyrítøkum

Men eins og í Føroyum eru tó ávísar vinnugreindir, har politisk ynski kunnu vera um avmarkaðan ræðisrætt og eigarapart, sum útlenski kapitalurin kann sleppa framat.

Grundgevingar fyri politiskum tiltøkum, sum hava havt til endamáls at avmarka útlenska eigaraluttøku, kunnu greinast í trýggjar bólkur: 1) kensluligar grundgevingar, 2) búskaparligar grundgevingar og 3) ræðisrættarligar grundgevingar.

Kensluligar grundgevingar eru t.d. tengdar at rættvísifatan; hildið verður, at tað er rimiligt og rætt, at tann, sum eigur fyrítøku og harvið bygningar, jørð, skip og annað framleiðslutilfeingi, býr, har tilfeingið er.

Í øðrum lagi verða tjóðskaparlig viðurskifti mangan drigin upp í kjakið. Ført verður fram, at tjóðin hevur áhugamál í, at tey, sum eiga fyrítøkurnar í landinum, eru landsins íbúgvar og ikki útlendingar. Í víðgongdum førum verður útlenski íleggjarin lagdur undir at vera hóttað móti tjóðskaparligum áhugamálum, meðan fyrítøkueigarin, sum býr í landinum, verður hildin hava reinari og meiri samfelags-gagnlig áhugamál enn útlenskur eigari.

Her skulu dagar ikki takast ímillum, hvørt muran hjá innlenskum íleggjara er frægari enn tann hjá útlenska íleggjaranum. Hinvegin skal verða víst á, at talan her er um ótryggleikakenslu hjá borgarum, sum kann hava týðning fyri fólkaræðisliga undirtøku fyri møguligum einskiljingum. Her er talan um grundleggjandi viðurskifti, sum politiski myndugleikin ikki kann gera stórt við, annað enn at hjálpa borgaranum við at fáa til vega haldgóða vitan um einskiljingar, sum møguliga verða at fremja; heruppi eisini hvørjar treytir myndugleikarnir áseta um virksemi og at varðveita arbeiðspláss í sambandi við sølu av almennari fyrítøku.

Búskaparligar grundgevingar móti útlenskum íløgum í sambandi við fyrítøkurnar, sum nevndar eru í talvu 5.3, kunnu vera truplar at við-

gera yvirhøvur og undir einum. Um politiski myndugleikin fer undir nærri kanningar viðvíkjandi sølu av landsfyrirøkum, er neyðugt at greina m.a. hesi viðurskipti út í æsir fyri hvørja fyrirøku sær.

Á almennum støði kann tó verða víst á nøkur vandamál, sum politiskir myndugleikar eiga at ansa eftir, tá ið fyrirøka verður ein-skild. Hesi vandamál knýta seg serliga til ætlanir, sum strategiskur útlendskur íleggjari møguliga kann hugsast at hava, og sum møguliga kunnu hótta breið samfelagsbúskaparlig áhugamál.⁵²

Í fyrsta lagi kann vísast á búskaparligar vansar við, at førleiki til íløgur í partabrøv hjá stovnsligum og øðrum føroyskum íleggjarum er veikur, samanborin við støðið í londunum rundan um okkum. Stór menning sær út til at fara fram hesum viðvíkjandi í Føroyum, men nøkur ár ganga ivaleyst, áðrenn kappingarførur førleiki er bygdur upp. Um einiskiljingar verða framdar í stórum og innan stutt áramál, kann tískil vera vandi fyri, at „ójøvn“ atgongd verður millum innlendskar og útlendskar íleggjarar til partabrøv hjá fyrirøkum, sum landið selur. Hóast tættleiki, áhugi og vinningsvónir áttu at virkað fyri, at føroyskir íleggjarar settu seg fyri munandi parti av úbjóðaðum partabrøvum, so kann verandi førleikastøðið hava við sær, at føroyskur kapitalur í ov lítlan mun sleppur upp í part í mun til útlendskan.

Tað er tó ikki møguligur útlendskur íløguhugur, sum kann sigast at vera trupulleikin í hesi ójavnvág millum innlendskan og útlendskan kapital. Trupulleikin er vantandi partabrævamentan og førleiki til at gera íløgur í partabrøv hjá føroyskum íleggjarum. Politiski myndugleikin eigur tí at hava fyrilit fyri hesum og leggja møguliga sølu soleiðis til rættis, at eftirlønarskipanir og aðrir partar á íløgusíðuni fáa stundir til at gera seg klárar og at fylgja við í møguligum útboði av partabrøvum, sum landið stendur fyri. Amboð, sum politiski myndugleikin kann nýta í hesum viðfangi, eru m.a. lýst í parti 2.2 í hesi frágreiðing.

Í øðrum lagi kann vísast á samfelagsbúskaparligar vansar, um strategiskur keypari, sum ognar sær ávirkandi part av fyrirøku hjá landinum, flytur høvuðsskrivstovu hjá fyrirøkuni til annað land. Hetta kann møguliga hugsast at gera seg galdandi fyri landsfyrirøkur sum t.d. Føroya Tele og Atlantic Airways, har ynski kundu verið um, at samansett søla fór fram, sum eisini fevndi um at selja til strategiskan útlendskan íleggjara.

Vanliga verður sagt, at vitan og aðrir fyrimunir fylgja við útlendskum kapitali; men henda myndin man gerast heldur ógreið, um útlendski strategiski íleggjarin er ein stórfyrirøka, sum hevur fyrimunir av at taka av høvuðsskrivstovu ella høvuðssætið hjá føroysku fyrirøkuni og flyta hana ella tað til annað land.

Við hesum kann í fyrsta lagi henda, at yvirskot, sum einskilda fyrirtøkan vinnur í Føroyum, í størri mun kemur til skattingar í øðrum londum enn Føroyum, og at færri arbeiðspláss vera. Arbeiðsplássini, sum hava við høvuðssætið at gera, eru vanliga ikki so nógv í tali í mun til tey arbeiðsplássini, sum verða verandi, og sum knýta seg til sjálva framleiðsluna. Men arbeiðsplássini, sum tengja seg at høvuðssætunum, eru av stórum strategiskum týðningi fyri fyrirtøkuna og fyri samfelagið.

At flyta høvuðssæti hjá fyrirtøku til annað land merkir ikki bert, at arbeiðsstað hjá nøkrum fáum fólki verður flutt av landinum. Við høvuðssætinum fylgir eisini drívmeigin fyri menning av strategiskum førleika. Høgt starv á fyrirtøkuhøvuðssæti kann vera málið á yrkisleið hjá dugnaligum starvsfólki. Verður høvuðssætið flutt av landinum, má starvsfólkið flyta við, skal tað varðveita starvsøkið. Við høvuðssætinum verður eisini eftirspurningur eftir hávitanartænastum uttanfyri sjálva fyrirtøkuna fluttur uttanlands. Hetta rakar t.d. tænaðstufyrirtøkur innan kunningartøkni, lögfrøði og grannskoðan.⁵³

Avleiddur virknaður av, at høvuðssæti hjá landsfyrirtøkum (ella øðrum størri føroyskum fyrirtøkum) verður flutt til annað land, kann tí gerast stórir. Politiski myndugleikin eigur at hava fyrilit fyri hesum trupulleikum um fyrirtøkur hjá landinum verða seldar. Amboð til at tryggja samfelagslig áhugamál eru nevnd í parti 2.4 og kunnu t.d. fevna um treytir, um selt verður, sum rúma ásetingum um, at høvuðssætið hjá fyrirtøkuni, sum einskild verður, skal liggja í Føroyum.

Ræðisrættarligar grundgevingar móti útlenskum kapitali, sum tíðum eru at hoyra í føroyskum høpi, snúgva seg ofta um móguleikan hjá føroyingum til at ráða yvir egnum náttúruútilfeingi. Faklig greining av hesum viðurskiftum hevur tó ikki verið nógv frammi í orðaskiftinum.⁵⁴

Tankarøðin, sum við jøvnum millumbilum er at hoyra, gongur nakað soleiðis:

- 1) Um forðingar ikki verða settar móti útlenskum íløgum, fara útlendingar at fáa ávirkandi atkvøðurætt í føroyskum fyrirtøkum.
- 2) Útlensku íløgurnar koma frá stórum fyrirtøkum (t.d. íslenskum, norskum og donskum) sum fáast við virkseimi innan somu vinnugrein sum føroyska fyrirtøkan, teir gera íløgu í. Hetta kann hava við sær, at rávøra ikki verður virðisøkt í Føroyum, men aðrastaðir.
- 3) Føroyingar kunnu einki gera við henda hugsaða trupulleika, tí útlenski eigarin hevur ræði á fyrirtøkuni. Føroyingar missa ræði á føroyskum fyrirtøkum.

Tankarnir, sum her verða settir fram, nýtast ikki at vera á skeivari leið, men ein trupulleiki við hesum útsøgnum er, at farið verður ov lætt um nágreining av, hvørji veruligu áhugamálini eru, føroyingar hava, hvat ræðisrætti yvir vinnuni viðvíkur.

Kann vera, at nakrir føroyskir vinnulívsmenn ikki longur sita ovast í leiðslu fyri føroyska fyrirkonu, eftir at útlenskur kapitalur hevur keypt seg inn í fyrirkonuna. Um so er, at útlendingar eru komnir í nevnd og stjórn í staðin, so kann møguliga sigast, at nakrir føroyskir einstaklingar eru í veikari leiðslustøðu eftir útlensku íløguna enn undan henni. Um hetta er gott ella ringt fyri fyrirkonuna ella samfelagið veldst um eygað sum sær, men í breiðari høpi hava hesi viðurskipti minni týðning. Tað, sum hevur týðning fyri allar føroyingar, er, um ræðisrætturin hjá politisku skipanini til at skipa karmarnar fyri vinnuna er minkaður ella ikki. Slíkt skuldi neyvan verið úrslit av útlenskari íløgu í føroyska fyrirkonu.

Hinvegin kann vera talan um samfelagsligt vandamál, um útlenski íleggjarin hevur ætlanir um „fíggindaliga“ yvirtøku, sum m.a. hevur til endamáls at leggja virksemd niður og flyta tað til útlond, ella um útlenski íleggjarin ætlar at vinna sær monopolstøðu ella at tryggja sær atgongd til „rávøru“. Her er tó talan um hugsaðan samfelagstrupulleika, sum bæði útlenski fyrirkona eins væl og aðrar føroyskar fyrirkonur kunnu elva til, men sum politiska skipanin átti at havt vald til at fyrirbyggt. Hóskandi amboð hjá landsstýri og lögtingi til at tryggja brúkarar- og onnur breið samfelagslig áhugamál í hesum viðfangi eru t.d. kappingarlóggáva, vinnulóggáva og skattalóggáva.

Kolvetnislógin og kolvetnisskattalógin eru í hesum viðfangi gagnlig dømi um, hvussu lóggávuveld kann tryggja breið føroysk áhugamál og skapa karmar fyri, hvussu stór útlenski kapitaláhugamál sleppa at virka í føroyska samfelagnum.

Her skal tó gerast vart við, at hetta ikki merkir, at tað her verður mælt til at gera broytingar í ásetingum um ognarviðurskipti í lóg um vinnuligan fiskiskap ella lóg um aling.

Búskaparligt samstarv við onnur lond

Føroyskir myndugleikar eiga at vera varir við ymisk vandamál, sum kunnu taka seg upp, um ynski er at forða fyri útlenskum ílögum í fyrirkonur, sum ætlan møguliga er at einiskilja. Ansast skal eftir, hvørji amboðini eru, sum nýtt verða fyri at røkka møguligum máli viðvíkjandi býti av partabrøvum millum føroyskar og útlenskar keyparar.

Amboðini, sum politiski myndugleikin nýtir, eiga at vera marknaðarlig og skulu ikki gera grovligan mun á innlenskum mótvegis útlenskum íleggjarum. Hetta er neyðugt skulu trupulleikar ikki taka seg upp í búskaparligum samstarvi millum Føroyar og onnur lond.

Føroyar hava í hesum londum atgongd til at gera íløgur í láns- og partabrøv og nýta meir og meir hesar móguleikar. Rímiligt skuldi tí verið, at útlenskur kapitalur fekk javnbjóðis rætt til at leita til føroysk láns- og partabrøv.

7 Skipan av einskiljingartilgongd

7.1 Politisk mannagongd og uppgávubýti

Mál viðvíkjandi einskiljingartilgongd

Í byrjanini av hesi frágreiðing varð víst á, at politisk viðgerð av spurninginum um einskiljing av fyrítøkum hjá landinum longu er farin fram í ávísan mun, men at hetta nær um bert var farið fram sum viðhangandi partur av øðrum politiskum málum. Einskiljing sum grundleggjandi politiskt fyribrigdi, ið hevur við ásetan av marki millum uppgávnar, tað almenna eigur at hava ábyrgdina av og tær uppgávnar, einskildi geirin eigur at taka sær av, hevur hinvegin ikki verið viðgjørður í serligan mun. Undantak er, sum áður víst á, aðalorðaskiftið á tingi um vinnupolitikk á vári 1999.

Endamálið við hesi frágreiðing hevur verið at skipað fakligt grundarlag fyri breiðum politiskum orðaskifti um at selja fyrítøkur hjá landinum, sum virka í vinnuligari kapping. Einskiljing er at meta sum politisk tilgongd, sum rakar nógv ymisk áhugamál, og eru neyvan allir spurningar svaraðir í hesi frágreiðing. Vónandi hevur frágreiðingin tó lýst nakrar týðandi spurningar um, hví og hvussu einskiljingar kunnu fara fram.

Møguliga er politiskur vilji til at kanna nærri ella at seta í verk einskiljingartilgongd, og verður tí at enda í hesi frágreiðing í stuttum komið inn á tankar og hugskot um, hvussu karmur fyri slíka tilgongd kundi verið lagdur til rættis.

Fyrsta ítøkiliga politiska stigið í einskiljingartilgongd kundi verið politisk viðgerð og støðutakan til, um landið eigur at selja fyrítøkur ella ikki. Hetta er tó spurningur, sum neyvan letur seg greiða, uttan endamálið við møguligari sølu av fyrítøkum hjá landinum samstundis verður viðgjørt.

Við støði í teimum greiningum, sum gjørdar eru í 1.-5. kapitli í hesi frágreiðing kundi uppskot til samtykt á tingi um orðing av endamáli viðvíkjandi einskiljingartilgongd ljóðað soleiðis:

„Føroya Løgting tekur undir við, at varislig einskiljingartilgongd verður sett í verk. Møgulig søla av almennum fyrítøkum fevnir um fyrítøkur hjá landinum, sum longu virka á vinnuligum grundarlagi í kapping við einskildar føroyskar og útlenskar fyrítøkur. Løgtingið tekur undir við, at landsstýrið fyrireikar ítøkilig stig í einskiljingartil-

gongd soleiðis, at samfelagslig áhugamál verða sett í hásæti. Einskiljingartilgongd verður fyrireikað og framd fyri:

1. at styrkja fólkaræðisligu politisku skipan føroyinga við greiðari marki millum ábyrgd og uppgávir hins almenna á vinnupolitiska økinum móttvegis einskildu vinnuni
2. at skipa verju og røkt av teimum virðum Føroya fólks, sum bundin eru í fyrirøkum landsins, soleiðis at betri javnvág verður millum vinning og tapsvága⁵⁵
3. at virka fyri størri áhuga fyri, tilvitan um og ognarluttøku í føroyskum fyrirøkum millum føroyingar – bæði hjá einstaklingi, eftirlønarskipanum og øðrum felags samansparingarskipanum
4. at virka fyri betri umstøðum hjá fyrirøkum landsins í vinnuligari kapping til at laga virksemd sítt til skiftandi marknaðarviðurskifti“

Politisk viðgerð

Í parti 2.4 varð víst á trýggjar myndlar fyri politiskt skipaða umsiting av einskiljingum. Í fyrsta lagi varð víst á stovnsliðan bygnað við miðsavnaðari umsiting, har politiska valdið skipaði serstakan stovn við lógarheimildum til at gera fyrirøkur klárar at selja og at leggja til rættis og fremja sjálva søluna. Í øðrum lagi varð víst á miðspjadda umsiting, har søla av almennum fyrirøkum varð framd av tí ráðharra, sum almenna fyrirøkan hevði høvuðstilknyti til sum málsøki. Í triðja lagi varð víst á blandingsskipan, sum er mest nýtti myndilin í OECD-høpi. Uttan iva hóskar síðst nevndi grundmyndilin best í føroyskum høpi, verður farið at selja útvaldar fyrirøkur hjá landinum.

Grundgevingar fyri at leggja til rættis einskiljingartilgongd eftir síðst nevnda myndli eru fleiri.

Í fyrsta lagi kann vísast á, at siðvenja og galdandi lóggáva viðvíkjandi fíggarstýring landsins ger, at afturvendandi lógtingsviðgerð í mongum førum eru neyðug. Harumframt er lógtingslóg nr. 105 frá 22. des. 1999 um umskipan av Føroya Lívstrygging greið ábending um, at lógtingið vil viðgera ítøkiligar søluætlanir viðvíkjandi partabrøvum hjá landskassanum. Landsstýrið skal eftir hesum at døma tískil í fleiri umførum leita sær heimild hjá lógtinginum til at fremja ítøkilig stig viðvíkjandi sølu av partabrøvum hjá landinum. Líknandi atlit gera seg eisini galdandi fyri fyrirøkur hjá landinum, sum ikki eru skipaðar sum partafeløg. Her er neyðugt við lógtingslóggávu, sum heimilar at umskipa fyrirøku til partafelagssnið (ella annað hóskaði ognarsnið). Sum áður nevnt eru vinnurekandi grunnarnir í lógarteknisum høpi tó í serstöðu, við tað at avhending av Fiskavirking, Føroya

Banka og øðrum fyrítøkuognum hjá hesum grunnnum sannlíkiliga kann fremjast uttan serstaka løgtingslóg.

Í øðrum lagi eru einskiljingar at meta sum tilgongd, sum hvørki politisku ella umsitingarligu stovnarnir kenna stórt til sum er. Verður miðsavnaður stovnur skipaður við stórum valdi til at leggja til rættis og at fremja søluætlanir komandi árin, er vandi fyri, at politiska valdið ikki hevur fingið móguleika fyri at taka øll neyðugu atlitini við í viðgerð sína. Einskiljingartilgongd er í flestum samfeløgum at meta sum „læru-gongd“, har hepnar eins væl og óhepnar politiskar og umsitingarligar avgerðir kunnu fara fram. Tað má tí metast hava týðning í føroyskum høpi, at ætlanir og ítøkilig stig í einskiljingartilgongd afturvendandi politiskt verða viðgjørt. Løgtingið skal hava móguleika fyri at steðga tilgongd fyríbils ella varandi, um politisk ynski eru um tað.

Fakligur førleiki og samskipan av uppgávum hjá útinnandi valdinum

Tað má í stóran mun metast vera uppgávan hjá landsstýrinum, at fyrireika ymsu ítøkiligu stigini í einskiljingartilgongd. Hesar fyrireikingar verða at fremja í samstarvi við fyrítøkuleiðslur, umboð fyri starvsfólk og onnur áhuga og fevna til dømis um⁵⁶:

- kanningar viðvíkjandi kappingarumhvørvi undan og eftir einskiljing
- at gera fyrítøkur klárar til at skifta eigara⁵⁷
- uppskot um søluhátt (alment útboð, søla til strategiskan keypara ella samansett søla)
- virðismeting og mógulig ásetan av minstaprísi um selt verður
- uppskot og kunningartilfar til løgtingsviðgerð

Tekur løgtingið undir við ítøkiligu uppskotum landsstýrisins um heilt ella lutvíst at selja ávísa fyrítøku, kann farast undir sjálvst søluumfarið, sum fevnr um:

- skráseting á virðisbrævamarknaði,
- marknaðarføring av nýggjum og/ella verandi partabrøvum
- at flyta ognarrættin hjá landinum til nýggjar eigarar

Landsstýrið er samansettur politiskur partur. Ábyrgdarøki, sum ymsu landsstýrisfólkini vara av, kunnu gera, at áhugamálini hjá landsstýrinum viðvíkjandi einskiljingum ikki eru eintýdd. Hetta hevur grundleggjandi týðning fyri meting av ymsu samfelagsligu málunum, sum nevnd eru omanfyri í parti 5.1.

Hugsað dømi um áhugamál, sum móguliga stríða hvørt móti øðrum, kann her vera uppgáva, sum landsstýrismaðurin í fíggjarmálum

er settur at røkja mótvegis uppgávu, landsstýrismaðurin í vinnumálum er settur at røkja. Landsstýrismaðurin í vinnumálum hevur t.d. til uppgávu at tryggja hóskandi kappingarumhvørvi innan tele- og flutningsøkið, meðan landsstýrismaðurin í fíggjarmálum hevur fíggjarligu áhugamál skattgjalдарans sum ábyrgdarøki. Her kunnu møguliga áhugamál ið stríða hvørt móti øðrum stinga seg upp, har annar parturin leggur dent á kapping og brúkarááhugamál, við møguliga lægri söluprísí sum møguligari fylgju, meðan hin parturin leggur størstan dentin á hægst møguliga söluvirðið.

Óneyðugt skuldi her verið at kannað eftir, um hugsaða dømi hevur hald í veruleikanum ella ikki. Hinvegin er helst á leið at ásanna, at ymisk mótstríðandi áhugamál innan landsstýrið kunnu gera seg galdandi. Hetta talar fyri, at ávís miðsavnað faklig umsiting verður skipað, sum kann tryggja best møguligu ráðgevingina til landsstýrið, soleiðis at politisk avgerð um at viga og meta ymsu samfelagsligu málsetningarnar verður so góð sum til ber.

Aðrar grundir til í ávísan mun at skipa miðsavnaða umsiting snúgva seg um vælvirkandi samansavnan, uppbygging og varðveitan av vitan, royndum og fakligum førleika. Einskiljingar eru út frá royndum í øðrum londum at meta sum fakliga krevjandi og drúgv tilgongd, sum møguliga verður at standa við í nógv ár fram í tíðina. Harumframt eru virðini, sum gera seg galdandi viðvíkjandi fyrítøkum landsins ovurstór, sæð í mun til føroyska búskapin, og fara politisk og vinnulig seráhugamál tí eyðvitað at royna vinningsmøguleikar í einskiljingartilgongd.

Hesi viðurskifti tala fyri, at landsstýrið skipar serstakan arbeidsból k viðvíkjandi einskiljingum, ið kann virka støðugt yvir langt áramál. Arbeidsbólkurin skal veita landsstýrinum fakliga ráðgeving, sum er óheft av partapolitiskum og vinnuligum seráhugamálum. Arbeidsbólkurin skal herumframt tryggja neyðuga samskipan millum ymsu stýrini, fyrítøkur og stovnar.

Tað, sum hevur týdning í hesum sambandi, er ikki, hvørt slíkur ráðgevingar- ella arbeidsbólkur verður skipaður sum serligur stovnur ella ikki, men heldur, at viðkomandi yrkislig servitan verður umboðað í bólkinum, og at vitanin, sum verður fingin um einskilt verður, verður varðveitt og gagnnýtt til fulnar.

Fakligur serkunnleiki, ið eigur at vera umboðaður í arbeidsbólkinum, er t.d. lögfrøðilig servitan viðvíkjandi virðisbrævahandli, „corporate finance“, servitan viðvíkjandi skipan av kappingarviðurskiftum innan ymsar vinnugreinir og búskap.

7.2 Tíðarætlan og raðfylgja viðvíkjandi sølu av fyrítøkum landsins

Virkin virðisbrævamarknaður í Føroyum, íløguførleikastøði og eftirlønarpúppsporing

Ymiskt talar fyri, at útboðið av partabrøvum hjá fyrítøkum landsins verður avmarkað fyrstu árin. Viðurskifti, sum tala fyri hesum, eru t.d.:

- 1) Vantandi undirstøðukervi viðvíkjandi handli við føroyskum virðisbrøvum. Her eru tó útlit til, at væl skipað marknaðarpláss í norðurlandskum samstarvi verður atkomuligt fyri føroyskar fyrítøkur og íleggjarar um fáar mánaðir. Roknast má tó við, at longri tíð gongur, áðrenn fyrítøkur hjá landinum eru til reiðar at fara á marknaðin. Áðrenn marknaðurin tekur upp partabrøv hjá fyrítøkum til at keypa og selja, skal verkevnisætlan (prospekt) vera greidd úr hondum og onnur viðurskifti gjørd klár. Hetta setur stór krøv til fyrítøkuleiðslurnar og kann krevja drúgva fyrireikingartíð.
- 2) Føroyska íløgumhvørvið er heldur óvant við at gera íløgur í partabrøv. Hetta talar fyri, at varisligt útboð av partabrøvum hjá almennum fyrítøkum verður framt fyri at tryggja føroyskum íleggjarum rímligt skotbráð til at byggja upp íløguførleika og ílögumentan, soleiðis at eftirspurningur í rímligum máti fylgir útboði
- 3) Tørvurin hjá føroyingum at seta pening í virði er eftir hagtalsligum uppperðum at meta rættiliga stórum, men uppsparing, skipað sum langtíðarpúppsporing, ið hóskar til partabrævaíløgur, er enn lítil samanborin við flestu grannalond okkara. Eftirlønarpúppsporing er í vøkstri, men verandi støðið – umframt útlit viðvíkjandi vøkstri komandi árin – talar fyri, at útboðið av partabrøvum hjá landinum verður varisligt fyrstu tíðina.

Leyslig meting av hóskandi útboði av partabrøvum hjá landinum næstu árin

Ilt er við atlit til nevndu viðurskifti at meta um, hvussu stórt árliga útboðið av partabrøvum eigur at vera komandi árin. Í fyrsta lagi vita vit ikki enn, í hvønn mun íleggjarar í øðrum londum hava áhuga fyri fyrítøkum hjá landinum. Í øðrum lagi er íløgúahugin treytaður av, hvør „góðskan“ á fyrítøkunum er, sum tað almenna bjóðar fram til sølu. Í triðja lagi er greitt politiskt mál um, hvussu stóran part av útbodnu partabrøvunum føroyskir íleggjarar keypa, ikki orðað⁵⁸.

Meting viðvíkjandi hóskandi útboði av partabrøvum hjá landinum næstu árin kann tí bert gerast ógvuliga leysliga. Hetta nýtist tó ikki

vera avgerandi spurningur at fáa greiðu á longu nú. Nevnt er áður, at einskiljingartilgongd er at meta sum „lærugongd“. Hetta er ikki minst galdandi í sambandi við royndir, sum politiski myndugleikin kann vinna sær á marknaðinum, har hann fær bersøgið aftursvar frá føroyskum eins væl og øðrum íleggjarum um, í hvønn mun álit er á føroyska politiska og vinnuliga umhvørvinum, umframt fyrítøkunum sjálvum, sum landið bjóðar fram til sølu á marknaðinum. Við varisligum marknaðarligum útboði fyrstu tíðina, fær politiski myndugleikin virðismikla vitan um, hvussu søla seinni kann leggjast til rættis.

Fyrstu avmarkaðu søluumførini fara við øðrum orðum at geva politisku myndugleikunum ábendingar um, í hvønn mun fíggjarligur fyrimunur ella vansi stendst av einskiljingartilgongd, og harvið um føroyski skattgjaldarin við einskiljingum verður fyri fíggjarligum vanbýti ella ikki.

Greitt er tó, at „rættur“ marknaðarprísur ikki fæst, um útbjóðaða sølunøgdin er alt ov lítil í fyrsta útbjóðingarumfarinum hjá ymsu fyrítøkunum. Ein grundin til hetta er, at á marknaðinum eru týðandi íleggjarar – eftirlønargrunnar og íløgueiningar til dømis – ið ikki hirða at leggja fram keypstilboð, um nøgdin, ið stendur í boði at keypa, er lítil.

Íleggjarar bera kostnað av at kanna og meta um, hvørt íløga gevur nøktandi vinning ella ikki. Íløgutilboðini eru mong, og føroyski politiski myndugleikin er við at selja partabrøv hjá landinum í roynd og veru í kapping við tilboð, sum standa íleggjarum í boði á øllum heimsins virðisbrævamarknaðum. Smámálsmark ger seg tí galdandi fyri flestu íleggjarar, hvat viðvíkur vilja til at kanna og viðgera íløgu í føroysk partabrøv.

Við atlit til nevndu viðurskifti verður tí mælt til, at føroysku politisku myndugleikarnir royna marknaðin við at bjóða út partabrøv hjá fyrítøkum hjá landinum við mettum marknaðarligum virði svarandi til t.d. 100-200 mió kr í 2002 og 200-300 mió kr árinum 2003 og 2004.

Raðfylgja viðvíkjandi sølu av fyrítøkum landsins

Ymist er, hvussu ymsu fyrítøkurnar hjá landinum eru fyri, hvat marknaðarligum útboði av partabrøvum viðvíkur. Nakrar av fyrítøkunum eru longu farnar at gera seg klárar til at virka undir nýggjum eigaraskara og undir størri trýsti frá virðisbrævamarknaðinum. Lógarkarmur, virkismentan og førleiki hjá øðrum fyrítøkum ger hinvegin, at nøkur ár ganga, áðrenn hesar fyrítøkur eru búnar til at virka við eginpeningi, sum verður umsettur og fingin til vega á virðisbrævamarknaði. Hesi viðurskifti hava týðning fyri, hvør raðfylgjan kann vera, tá ið fyrítøkur verða einskildar.

Ein grovbólking av, nær søla av ymsu fyrítøkunum kann byrja, er tí henda:

1. Søla kann byrja undan 2004
 - Føroya Tele
 - Atlantic Airways
 - Føroya Banki
 - Fiskavirking
 - Faroe Seafood
 - Føroya Lívstrygging
 - Útlán hjá landskassanum⁵⁹

2. Søla kann byrja í 2004 ella seinni
 - Framtaksgrunnurin⁶⁰
 - Fyrítøkur hjá Føroyagrunninum⁶¹
 - Húsalánsgrunnurin
 - Realkredittstovnur Føroya
 - Postverkið
 - Jarðargrunnurin (útlánsrøðir)

Bókmentir

- Adrian, Lin m.fl. (1995), *Ret og privatisering*, GadJura
- Baunerhjelm, Pontus o.a. (2001), *Huvudkontoren flyttar ut*, SNS forlag.
- Finansministeriet, Erhvervsministeriet, Justitsministeriet, Økonomiministeriet (1998), *Fonde med offentlig interesse*, Schultz Information.
- Finansministeriet, Justitsministeriet og Kammeradvokaten (1991), *Privatisering af Statsanstalten for Livsforsikring*, Betænkning nr. 1189
- Fíggingargrunnurin frá 1992, *Ársfrágreiðing (1997)*.
- Greve, Carsten (1997), *Styring og demokratisk kontrol af statslige aktieselskaber*, Jurist- og Økonomforbundets forlag
- Greve, Carsten (2000), *Statens virksomheder – Aktieselskabsdannelse og privatisering i 1990-erne*, Jurist- og Økonomforbundets forlag
- Jacobsen, Christen Boye o.a. (1996), *Bank- og sparekasseloven – med kommentarer*, Jurist- og Økonomforbundets forlag.
- Jensen, Søren Stenderup (1996), *Offentlige-private selskaber*, Jurist- og Økonomforbundets forlag
- Keiding, Hans (1991), *Er den offentlige sektor for stor?*, DJØF's forlag.
- Mortensen, Jørgen Birk og Olsen, Ole Jess (1991), *Privatisering og deregulering*, Jurist- og Økonomforbundets forlag
- OECD, (Financial Market Trends, No. 76, June 2000), *Recent Privatisation Trends*.
- OECD in co-operation with the Finnish Ministry of Trade and Industry (1998), *Comparative Overview of Privatisation Policies and Institutions in OECD Member Countries*.
- Rógvu, Kári á og Poulsen, Jógvan E. Winther (1998), *Tredjepartsadgang til væsentlige faciliteter – især på netværksområdet*. Specialeafhandling, Københavns Universitet.
- Schlüter, Poul (2000), *Sikken et liv*, Aschehoug forlag
- Werlauff, Erik (1992), *Statsselskaber – Redegørelse til Erhvervs- og Selskabsstyrelsen, Industriministeriet, om statslige aktieselskaber – Analyse og forslag*, Aalborg Universitet 1992

Aðrar keldur

Worldbank: Ymist tilfar viðvíkjandi einskiljingum á heimasíðuni
<http://www.privatizationlink.com/>

OECD: Ymist tilfar viðvíkjandi einskiljingum á heimasíðuni [http://
www.oecd.org/daf/corporate-affairs/privatisation/](http://www.oecd.org/daf/corporate-affairs/privatisation/)

Norges Bank, Petroleumsfondet. Ymist tilfar um ílögustrategi o.a. á
heimasíðuni <http://www.norges-bank.no/>

Løgtingsskrivstovan, bandasavnið: *Aðalorðaskifti á Føroya Løgtingi
um vinnupolitikk*, løgtingsmál nr. 101-4 1998, til viðgerðar 14.
apríl 1999.

The Economist, may 3rd 2001, “*Valuation waltz*“.

Roknskapir fyri landskassan, almennar stovnar, almenn partafeløg og
vinnurekandi grunnar 1990-2000.

Føroyskt lógarsavn: <http://www.logir.fo/>

Notur

- ¹ Á enskum *market failure* og á donskum *markedssvigt*.
- ² Hetta kemur í ljósmála m.a. í Schlüter (2000) og Greve (2000).
- ³ Lögtingsmál nr 101-4 1998 til viðgerðar 14. apríl 1999.
- ⁴ Tingviðgerðin er til skjals í bandasavni hjá Lögtingsskrivstovuni, upptøka frá 14. apríl 1999.
- ⁵ Sambært OECD. Grein í „Financial Market Trends, No. 76, June 2000“, við heitinum „Recent Privatisation Trends“.
- ⁶ North American Free Trade Agreement.
- ⁷ Styrkjan av fíggjarmarknaðum snýr seg vanliga um at fáa størri breidd og dýpd í kapitalmarknaðin; t.e. t.d. at fáa størri og breiðkað útboð av partabrøvum innan vinnugreinar, sum ikki áður hava verið umboðaðar á skipaða partabrævamarknaðinum. Herumframt verður roynt at byggja upp størri áhuga fyri handli við partabrøvum, at skapa størri umsetning (gjaldføri) á partabrævamarknaðinum og sum heild at fáa fíggiarskipanina styrkta sum marknaðarbúskaparliga signal-, eftirlits- og raðfestingarskipan, hvat fløguavgerðum og búskaparpolitikki viðvíkur. Hetta evnið verður nærri viðgjørt í næsta parti.
- ⁸ Her verður vanliga hugsað um haldgóða rættarskipan og lóggávu í sambandi við virðisbrævahandil, fíggiarstovnsvirksemi, roknskaparlóggávu og vinnulóggávu.
- ⁹ Vanligt heiti á enskum og donskum fyri slíkan part er „tranche“.
- ¹⁰ Um fyrirkomulag hefur fleiri partabrævaflokkar, er kravið vanliga, at heilur flokkur verður skrásettur.
- ¹¹ Víst verður her til sokallaða *spjaðingarkravið* hjá marknaðarplássinum. Virðisbrævabørsar áseta vanliga spjaðingarkrav til 300-500, t.e., at talið av partaeigarum hjá skrásettu fyrirkomulagi eftir ávísnum tíðarskeiði í minsta lagi skal vera 300-500.
- ¹² Í fakbókmentum verður her víst til *retail-íløgufólk* sum øvugtðomi av *stovnsligum íløgufólki*. Stovnsligir íleggjarar kunnu vera íløgufeløg (mutual funds), eftirlønarskipanir, arbeiðsloysiskassar, tryggingarfeløg, peningastovnar, almennir fíggiargrunnar o.t.
- ¹³ Onnur samlíheiti fyri fíggiarsáttmálar kunnu vera fíggiararkrøv, fíggiarsáttmálar, fíggiaramboð o.s.fr.
- ¹⁴ Varleiki merkir í fíggiarfakligum høpi miðalbindingartíð av peningi og verður nýtt sum mál fyri rentuváða.
- ¹⁵ Lýsingin her er grundað á kanning, sum finska vinnumálastýrið hevur tikið stig til, og sum er gjørd í samstarvi við OECD.
- ¹⁶ Hugtakið stovnur verður í hesi frágreiðing nýtt eins og hugtakið institution vanliga verður nýtt í fakbókmentum. Tað er við týðninginum: 1) organisatión, 2) skipað, vanlig mannagongd, 3) lógarreglur.
- ¹⁷ Enskt heiti: legal restructuring.
- ¹⁸ Onnur heiti, sum verða nýtt í hesum høpi, eru: lögfrøðiligt subjekt, lögfrøðiligan persón, lögfrøðiliga eind.
- ¹⁹ Enskt heiti, ið tíðum verður nýtt í hesum viðfangi er *unboundling*.
- ²⁰ Enskt heiti: financial restructuring.
- ²¹ Í ES-londum hava sáttmálabundnu konvergens- og stabilitetskrøvini viðvíkjandi stódd á almennum undirskoti og skuld eisini stóran týðning.

- ²² Her umsett úr Mortensen, Jørgen Birk og Olsen, Ole Jess (1991).
- ²³ Her verður sæð burtur frá avleiddum fyrimumum, sum tað almenna kann vinna við at einskilja við betri móguleika fyri váðastýring av almennum virðum. Hesin táttur hevur serliga stóran týðning fyri lítlan búskap sum tann føroyska. Vent verður aftur til henda spurning í II. parti.
- ²⁴ Búskaparfrøðingar vóru neyvan teir fyrstu, sum fingtu ringt eyga til vantandi kapping millum fyritøkur. Í enskum rættarmáli frá 1602, har vinnurekandi verður ákærður fyri at hava brotið einarætt í avisari vinnugrein, ger rætturin bart, at „... monopol er ikki bert til skaða móttvegis tí, sum virkar innan somu vinnugrein, men eisini øllum øðrum borgarum ...“ Her endurgivið og umsett úr enskum úr serritgerð hjá Kára á Rógvu og Jógvani E. Winther Poulsen (1998).
- ²⁵ Enskt heiti, sum verður nýtt í hesum viðfangi er „legal monopoly“.
- ²⁶ Svarar í mongum førum til tað, sum í Føroyum verður rópt *landsstovnur* ella *landsfyrítøka*.
- ²⁷ Í enskum fakbókmentum verður heitið „agency-problem“ nýtt um henda trupulleika.
- ²⁸ Hetta fyribrigið verður í enskum yrkisbókmentum nevnt „cream-skimming“.
- ²⁹ Vent verður aftur til henda spurning í II. parti.
- ³⁰ Hugtakið „fyrítøka“ verður her nýtt í breiðum høpi og fevnir um alment virksemi í og uttan fyri landskassan, sum hóskandi átti at farið fram – ella longu fer fram – í kappingarumhvørvi. Hugtakið fevnir soleiðis t.d. eisini um útlánsvirksemi, sum landsstýrið sjálvstendur fyri umvegis landskassan.
- ³¹ Roknað sum lutfall millum BTÚ í Føroyum og BTÚ hjá øllum heimsins londum. Útrokning her er grundað á taltifar frá «hyperlink <http://www.worldbank.org> ».
- ³² Orðing lík hesari kundi eisini verið gjørd í sambandi við ognir hjá kommunala geiranum. Í hesi frágreiðing verður høvuðsdentur lagdur á tann partin av almenna geiranum, sum kemur undir heitið landið ella ognir hjá landinum, samsvarandi arbeiðssetninginum.
- ³³ Longu sum er, er hetta stavnhalda galdandi í tí kapitalumsiting, ið, ALS og landsbankan fremja viðvíkjandi gjaldføri landskassans.
- ³⁴ Víst verður til frágreiðingar hjá norska meginbankanum viðvíkjandi „Petroleumsfonden“ á heimasíðuni: <http://www.norges-bank.no/>
- ³⁵ Orðingin her er úr bókini „Er den offentlige sektor for stor?“, hjá Hans Keiding. Í hesum verki roynir Keiding m.a. at lýsa, hvat „almenni geirin“ er. Torført er at vísa á „natúrligt“ mark millum alment og privat, og verða ymiskar treytir, ið mangan verða nýttar í politiskum og lógfrøðiligum orðaskifti til at áseta markið millum alment og privat, vrakaðar. Keiding vísir t.d. á, at tað ikki ber til at avmarka almenna geiran eftir tí, sum verður goldið av landskassa og kommunum. Heldur ikki ber til at nýta ognarrættin hjá tí almenna sum avmarkingartreyt. Hinvegin verða eginleikar við sjálvum tænanstunum og vørunum, sum framleiddar verða, nýttar sum avgerandi treytin fyri, hvar markið millum privat og alment kundi verið sett, sæð frá búskaparátøðiligum sjónarhorni. Avgerandi markið millum alment og privat fylgir sostatt sambært búskaparligari ástøði „produktets markedsegnetted. Kan det distribueres til køberne via et anonymt og decentralt marked (uden at dette påfører samfundet tab) er det ikke en offentlig ydelse“.
- ³⁶ Lesari, sum hevur áhuga fyri meiri nágreiniligari ástøðiligari viðgerð av spurningum viðvíkjandi marki millum alment og privat, finnur yvirlytsgreining í Hans Keiding (1991) og annars í pørtum í lærubókum, har t.d. ástøðiligu økini *Welfare Economics*, *Public Choice* og *Law & Economic* verða lýst.
- ³⁷ Ella „útlánsportefoliur“.
- ³⁸ Ymiskir hættir eru at skipa t.d. lestrarlán. Her kann Stuðulsstovnurin – eins og í dag – standa fyri at stovna útlán, meðan fólk lesa. Tá ið lestrartíðin er av, verður lánið selt

- figgjarstovni. Við hesum kundi verið talan um líknandi skipan sum ta, galdandi er millum SU og Finansstyrelsen (Hypotekbanken). Neyðugt er, at lántakarin kennir rentutreytir fyrri alla lánslivitíðina. Er t.d. politiskt mál um, at lánið skal rentast undir diskonto ella ávíst marknaðarligt rentumát, eigur hetta at vera skipað við kursinum, lánið verður keypt fyrri, ella við onkrari rentustudningsskipan.
- ³⁹ Nærri lýsing av venture-feløgum er ma. at finna í eginpeningsálitinum (<http://landsbank.fo/index.cfm/39.html>)
- ⁴⁰ Finansministeriet, Erhvervsministeriet, Justitsministeriet, Økonomiministeriet (1998), s. 8.
- ⁴¹ P/E stendur fyrri lutfallinum millum *PRICE*, tvs. marknaðarliga ásettan kurs á fyrirtøku og *EARNING*, tvs. yvirskotið, sum fyrirtøkan hevur megnað at skapa ávíst ár. P/E-lutfallið hevur seinastu 100 árinu mestu tíðina ligið millum 10 og 20. Uppundir stóru kurstillagingina í 1929 var P/E-lutfallið – roknað sum 10 ára flytandi miðtalt fyrri fyrirtøkur í S&P 500 indexinum – eftir 10 árum vaksið frá umleið 8 til umleið 33. Líknandi „spekulatíons-bløðra“ ella „massapsykologisk“ drivin hædd hevur eftir mongum at døma gjørt seg galdandi fram til heystið 2000, tá ið P/E lutfallið eftir S&P 500 varð rokkið upp á umleið 43. (Kelda: http://www.economist.com/surveys/printerfriendly.cfm? Story_ID=594309).
- ⁴² Bookvalue, har bók (book) er tilvísing til skráseting í roknskaparbókum hjá fyrirtøkuni.
- ⁴³ Til samanberingar kann verða nevnt, at marknaðarvirðið á ognum hjá norska oljugrunninum um sama mundið svaraði til umleið 30% av BTÚ hjá Noregi í 2000. BTÚ fyrri 2000 var um 1150 mia NRK. Ogn í oljugrunninum var við árslok 2000 umleið 386 mia NRK. Skuldin hjá norska statskassanum var samstundis 286 mia NRK. (Kelda: <http://odin.dep.no/fin/norsk/budsjett>).
- ⁴⁴ Hagtøl eru gjørd við grundarlagi í roknskapardátugrunni hjá fyrirtøkuni Business-Line (<http://www.business-line.fo>). Roynst hevur verið at rættað fyrri dupultteljing av eginpeningi hjá samtøkum. Fyrivarni verður tó tikið við rættleikanum m.a. við tað, at dupultteljingar kunnu hugsast vera komnar fyrri. Ivi man tó neyvan vera um, at støddarstøðið, sum her er lýst, er á leið.
- ⁴⁵ Hetta er ikki serstakur føroyskur trupulleiki. Samfelagsbúskaparligu vansarnir eru eisini viðgjørdir í Danmark. Hetta sæst m.a. í bókini „Fonde med offentlig interesse“, sum Finansministeriet, Erhvervsministeriet, Justitsministeriet og Økonomiministeriet góvu út í 1998.
- ⁴⁶ Hetta er galdandi fyrri flestu almennu grunnarnar, sum viðgjørdir verða í hesi frágreiðing.
- ⁴⁷ Lovbekendtgørelse nr. 182 frá 20. marts 1995 om Banker og Sparekasser m.v., sett í gildi við kgl. fyriskipan nr. 168 frá 22. marts 1999.
- ⁴⁸ Umgerð av sparikassum og lutakassum til partafeløg hava m.a. Christen B. Jacobsen, Peter Sylvest Larsen o.o. lýst í bókini Bank- og Sparekasseloven med kommentarer; DJØF 1996; sí 365-384.
- ⁴⁹ Hugtakið „figgjarfløga“ verður vanligi nýtt í sambandi við fløgur í innlán, lánsbrøv og partabrøv, har endamálið við fløguni ikki er at fáa beinleiðis ávirkan á rakstur hjá tí búskapareind, sum fløga verður gjørd í. Endamálið er hinvegin at fáa spjatt vága og vinning av figgjarognum, sum eru undir umsiting.
- ⁵⁰ Leysligar metingar út frá upplýsingum frá LÍV, føroysku peningastovnunum og Hagstovu Føroya.
- ⁵¹ Virðið á uppsparingini í 2015 umroknað til dagsins krónuvirði svarar til umleið 12 mia kr, um vit rokna við inflatión svarandi til helvt av lønarvøkstrinum, t.e. prísvøkstur upp á 2% árliga.
- ⁵² Sí kravjavnan í talvu 6.1.
- ⁵³ Ilt er hinvegin at hugsa sær hóttanir, sum kunnu gerast galdandi frá útlenskum kap-

itali, tá ið hesin kemur inn í føroyskar fyrítøkur frá útlenskum eftirlønargrunnum ella øðrum „passivum“ íleggjarum, sum ikki leggja seg eftir at fáa ávirandi part av partabrøvum hjá einstøku fyrítøkuni.

- ⁵⁴ Nógv kjak um hesi viðurskiptini hevur verið í Svøríki seinnu árinum, tí høvuðssæti hjá fleiri stórfyrítøkum seinnu árinum er flutt av landinum. Í Svøríki er hetta orðaskifti tó ikki tengt at einskiljingum. Hinvegin verður víst á, at grundin til trupulleikarnar eru at finna í skattaskipanini, sum ger Svøríki lítið kappingarført mótvegis fleiri øðrum ES-londum. Bók, sum víðger hesi viðurskipti er fyri stuttum givin út undir heitinum: „Huvudkontoren fluttar út“; Gunnar Eliasson, prof., Kungliga Tekniska högskolan; Magnus Hallberg, ekonom; Cliff Pratten, prof. Cambridge University; Bengt Stymne, prof. Handelshögskolan; Pontus Braunerhjelm, red.
- ⁵⁵ Týðandi undantak er tó at finna í fyrireikingarbeiðinum til kolvetnisvinnu á føroyskum øki.
- ⁵⁶ Víst verður her til ásetingar um Búskapargrunn Føroya í løgtingssamtykt um Sjálvsstýri Føroya Fólks, løgtingsmál nr. 114/2000, sum eru í samsvari við hesa orðing av máli fyri einskiljingartilgongd.
- ⁵⁷ Víst verður til grundleggjandi stigini í einskiljingartilgongd, sum lýst eru í parti 2.4.
- ⁵⁸ Kann fevna um broyting av kapitalbygnaði hjá fyrítøku, uppbygging av fyrítøku í fleiri fyrítøkur ella samanlegging við aðra fyrítøku, fyribilsavtalur við møguligan strategiskan keypara um veitingarskyldu, fyribilsavtalur við møguligan nýggjan eigara um, hvar høvuðssætið skal vera o.a.
- ⁵⁹ Í ársfrágreiðing frá nevdini í Fíggingargrunninum fyri 1997 er dømi at finna um ítøkiligt mál fyri stigvísa einskiljingarætlan. Nevndin skjýtur upp, at 10-25% av partabrøvunum hjá Føroya Banka verða seld í fyrsta útbjóðingarfari, og at føroyskir íleggjarar við miðvísari marknaðarføring ogna sær um 70% av partabrøvunum, sum verða boðin út til sølu.
- ⁶⁰ Her er talan um einfalda sølu, tí „fyrítøka“ sum so ikki kann sigast vera tengd til hesi aktiv, tá hugsað verður um starvsfólk og vinnutól.
- ⁶¹ Er, sum áður víst á, í sjálvum sær at meta sum strategiskt umráðandi fyrítøka í føroyska búskapinum, ið kundi verið umskipað til partafelag og seinni skrásett á virðisbrævamarknaði.
- ⁶² Í staðin fyri at Føroyargrunnurin, eins og hinir báðir vinnurekandi grunnarnir – Fíggingargrunnurin og Framtaksgrunnurin – selur partabrøv hjá sær, kundi politiska luttøkan í Føroyargrunninum verið endað og grunnurin umskipaður til partafelag við breiðum eigaraskara.